

IC SALT BETEREN MACH IC LEVEN

Een onderzoek naar ethiek in vier Middelnederlandse teksten

Lydia Eerbeek - 0458058
Master Middeleeuwse Studies
Master Nederlandse Literatuur

Begeleider: Prof. dr. P.W.M. Wackers

Augustus 2009

INHOUDSOPGAVE

<i>VOORWOORD</i>	4
<i>INLEIDING</i>	6
<i>ACHTERGROND I - TIJDSBEELD MIDDELEEUWEN</i>	8
Religieuze versus wereldlijke moraal.....	8
Het hof en de hoofsheid	10
Het huwelijk en hoofse liefde.....	12
Hoofse literatuur.....	12
<i>ACHTERGROND II - ETHIEK IN DE MIDDELEEUWEN</i>	14
Inleiding	14
Kerkelijke ethiek	15
Wereldlijke ethiek	16
Meerdere ethieken	17
Oorsprong ethische teksten	18
Eigen visie	19
<i>BEATRIJS</i>	20
Inleiding	20
Samenvatting.....	20
Editie	20
BEATRIJS	21
Conclusie Beatrijs	33
Secundaire literatuur	34
MINNAAR	36
Conclusie minnaar	40
Secundaire literatuur	41
BOODSCHAP	43
<i>KAREL ENDE ELEGAST</i>	45
Inleiding	45
Samenvatting.....	45
Editie	45
KONING KAREL.....	46
Conclusie koning Karel.....	51
Secundaire literatuur	52
ELEGAST	55
Conclusie Elegast	60
Secundaire literatuur	60
EGGERIC.....	62
Conclusie Eggeric	64
Secundaire literatuur	64
BOODSCHAP	65

<i>LANSELOET VAN DENEMERKEN</i>	66
Inleiding	66
Samenvatting	66
Editie	66
LANSELOET	67
Conclusie Lanseloet	75
Secundaire literatuur	76
SANDERIJN	78
Conclusie Sanderijn.....	83
Secundaire literatuur	84
LANSELOETS MOEDER	87
Conclusie Lanseloets moeder	90
Secundaire literatuur	91
RIDDER.....	92
Conclusie ridder	94
Secundaire literatuur	94
BOODSCHAP	96
 <i>DE BURGGRAVIN VAN VERGI</i>	 97
Inleiding	97
Samenvatting	97
Editie	97
DE BURGGRAVIN	98
Conclusie burggravin	101
Secundaire literatuur	101
DE RIDDER.....	103
Conclusie ridder	108
Secundaire literatuur	108
DE HERTOG	111
Conclusie hertog.....	116
Secundaire literatuur	116
DE HERTOGIN	119
Conclusie hertogin.....	123
Secundaire literatuur	124
BOODSCHAP	Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.
 <i>EINDCONCLUSIE</i>	 128
Wereldse cultuur en ethiek	128
Religieuze cultuur en ethiek	131
Christelijke of profane ethiek	133
<i>Beatrijs</i>	133
<i>Karel ende Elegast</i>	135
<i>Lanseloet van Denemerken</i>	136
<i>Burggravin van Vergi</i>	137
<i>Besluit</i>	138
 <i>LITERATUURLIJST</i>	 139

VOORWOORD

In juli 2007 studeerde ik af met een bachelor Nederlandse Taal & Cultuur. Binnen deze bacheloropleiding had ik al een minor mediëvistiek gekozen. Mijn interesse in de middeleeuwse literatuur van de Nederlanden reikte echter zo ver, dat ik na het behalen van mijn bachelordiploma besloot mijn studie te vervolgen met de masters Nederlandse Literatuur historisch profiel en Middeleeuwse Studies aan de Universiteit Utrecht. De scriptie die voor u ligt, vormt de afronding van deze twee masteropleidingen. Nu mijn studie haar voltooiing nadert, kijk ik met een mengeling van afgunst en weemoed in de cursuskranen. Op het gebied van de middeleeuwen is nog zoveel te onderzoeken. Enfin, door middel van deze dubbele scriptie heb ik in elk geval gepoogd de kennis van ethiek in middeleeuwse gemakkelijke teksten enigszins te vergroten...

Tijdens een van mijn mastervakken, het tutorial Middelnederlandse Novellen bij Joost van Driel, onderzocht ik de raamvertelling van de *Historie van die seven wise mannen van Romēn*. Het onderzoek naar middeleeuwse teksten die primair op vermaak gericht zijn, smaakte naar meer. Voor mijn masterscriptie wilde ik ook teksten gaan onderzoeken die primair op vermaak gericht zijn. Ik grasduinde wat in middeleeuwse werken, tot ik stuitte op de *Karel ende Elegast*, en ik begon te lezen van de Goddelijke boodschap dat Karel een zonde moest begaan door uit stelen te gaan. En daar was het onderwerp voor mijn scriptie. Ik zou me richten op goed en kwaad in de middeleeuwse teksten die niet primair gericht zijn op het overdragen van ethiek. Na enige tijd had ik drie andere werken naast de *Karel* gevonden, en daarmee ging ik aan de slag. Nu, ruim een jaar later is mijn scriptie af. Het oogpunt is enigszins verlegd, maar het bevindt zich desalniettemin nog steeds op het gebied van goed en kwaad.

Vanaf deze plaats wil ik mijn scriptiebegeleider prof. dr. Paul Wackers van harte mijn dank betuigen voor zijn goede begeleiding, steun en opbouwende gesprekken tijdens het schrijven van mijn scriptie. Verder dank ik mijn ouders dat zij mij het studeren op verschillende manieren hebben mogelijk gemaakt. En last but not least bedank ik mijn vriend Sander voor zijn oneindige optimisme en vertrouwen in mij, ondanks onze soms wat uiteenlopende ideeën over de beste werkwijze.

Ik sluit af met de titel. 'Ic salt beteren mach ic leven', zegt koning Karel als hij een fout uit het verleden ontdekt (vs. 1007). Zo hoop ik ook dat mijn scriptie een eerste aanzet zal zijn tot het verdere onderzoek van de ethiek in middeleeuwse, gemakkelijke teksten - door anderen verricht welteverstaan! Dit onderwerp is al veel te lang on- en onderbelicht gebleven.

Lydia Eerbeek
Augustus 2009

INLEIDING

Er is al veel geschreven over middeleeuwse teksten. Wat mijzelf al lange tijd intrigeert, is de ethiek in deze teksten. Wat wordt beschouwd als goed, en waarom; wat is kwaad en wat is de redenering daarachter? Volgens welke normen en waarden leefde men? Als 21^e-eeuwer kan ik echter niet mijn normen en waarden als een patroon over de middeleeuwse teksten schuiven.

Onderwerpskeuze

In het onderzoek naar middeleeuwse ethiek dienden steeds de religieuze, en de wereldlijke, discursieve teksten als onderzoeksobject. De profane teksten waarvan het doel primair vermaak is, zijn hierbij nooit betrokken geweest. Dit bevreemde me omdat ook deze teksten onmiskenbaar een morele boodschap bevatten. Anderzijds lag er hiermee wel een stuk onderzoeksterrein braak en met mijn onderzoek hoop ik deze grond enigszins te cultiveren. De vragen die zo-even gesteld zijn, zullen niet alle rechtstreeks beantwoord worden in deze scriptie; daarvoor is ook vervolgonderzoek nodig. Ik hoop echter in deze masterscriptie een beeld te geven van de ethiek in vier Middelnederlandse, wereldlijke teksten.

Onderzoeksvragen

In mijn onderzoek vraag ik me per tekst af: welke ethiek komt er voor, en waarop is deze ethiek gebaseerd? Daarvoor stel ik de volgende deelvragen: hoe komen de hoofdpersonages per tekst met ethiek in aanraking, en welke ethische boodschap wordt vanuit de tekst overgebracht? Het is namelijk zo dat niet elke tekst een pro- en/ of epiloog heeft waarin de boodschap van de tekst duidelijk gebracht wordt. Bovendien hoeven voor- en nawoord niet precies aan te sluiten bij datgene wat in het verhaal gebeurt.

Het beeld dat ik in mijn scriptie geef van de ethiek in de vier teksten, geldt overigens met name de bovenlaag van de bevolking, aangezien die zich boeken en vertellers kon permitteren, en deels in staat was zelf te lezen.

Primaire bronnen

Voor mijn onderzoek bestudeer ik vier Middelnederlandse teksten. Ik heb voor deze teksten gekozen omdat ze naar mijn idee een goede representatie vormen van het genre van de middeleeuwse korte teksten die als primair doel vermaak bieden. Alle verhalen zijn rond de duizend verzen lang, met een uitschieter van *Karel ende Elegast* met 1403 versregels lang. Er zijn drie verhalen en één toneelstuk.

Karel ende Elegast koos ik omdat in dit verhaal al direct een ethisch dilemma speelt. Karel krijgt van de goede God de ‘slechte’ opdracht om uit stelen te gaan. Daarnaast blijkt de man op wie Karel vertrouwdde, onbetrouwbaar, en degene die hij verbannen had, blijkt iemand te zijn die wel te vertrouwen is. Ten slotte, er is een gelijke relatie tussen leenman Karel en leenheer God, en de leenmannen en leenheer Karel, en ook bij deze relaties spelen problemen.

In *De Burggravin van Vergi* (1127 verzen) gaat het ook om relaties. Hierbij gaat het niet direct om feodale verhoudingen, maar om liefde en liefdesrelaties. Er is een geheime liefde die naar buiten gebracht moet worden op straffe van verbanning. De ridder die voor de onmogelijke keuze staat zijn vriendin te verlaten of hun liefde op te biechten, verkeert in tweestrijd. Er worden beloftes verbroken, en de liefde verandert in grote droefheid door de onvermijdelijke dood van drie van de vier hoofdpersonages.

Ook in de *Beatrijs* (1038 verzen) gaat het om aardse liefde, maar deze blijkt niet op te kunnen tegen de liefde die uit de hemel van God komt. Na vele jaren in de zonde geleefd te

hebben, kiest een voormalige non ervoor om terug te keren naar haar klooster. Na een biecht ontvangt ze vergeving van zonden, en komt ze tot de conclusie dat de hemelse liefde van God en Maria de aardse liefde ver overstijgt.

In *Lanseloet van Denemerken* (een toneelstuk van 949 verzen) zien we een edelman die verliefd is op een hofdame van zijn moeder; hij vraagt haar om met hem de liefde te bedrijven. De maagd weigert omdat haar eer voor haar het belangrijkste is, en bovendien is ze niet van dezelfde stand als Lanseloet. Die vergrijpt zich vervolgens aan haar, waardoor hij zijn geliefde voor altijd kwijtraakt.

Werkwijze en indeling

Voor mijn onderzoek ben ik als volgt te werk gegaan. Van elk werk heb ik steeds de ethische informatie per hoofdpersonage verzameld. Met behulp hiervan schets ik van elk personage de morele ontwikkeling. Vervolgens krijgt elk personage een conclusie, het morele eindbeeld dat uit de tekst naar voren komt. Hierbij betrek ik ook het beeld dat in de meest recente secundaire literatuur van het betreffende personage wordt geschetst.

Voorafgaand aan de bespreking van de personages, schreef ik een inleiding waarin een samenvatting van het verhaal en een verantwoording van de gebruikte editie gegeven worden. Na de bespreking van de personages volgt er per tekst een paragraaf waarin de boodschap van de tekst geanalyseerd wordt.

Voorafgaand aan het concrete tekstonderzoek dient dit onderzoek in een groter verband geplaatst te worden. Daarom volgt nu eerst een schets van het tijdsbeeld waarin verschillende aspecten van het middeleeuwse leven behandeld worden die van belang zijn voor mijn onderzoek, en een uiteenzetting van de ethiek in de middeleeuwen. Daarop volgt het onderzoek naar ethiek in de vier teksten, waarna ik afsluit met een conclusie en een besluit.

ACHTERGROND I - TIJDSBEELD MIDDELEEUWEN

Voor een goed begrip van de vier middeleeuwse teksten van mijn onderzoek is het van belang dat er een beeld geschetst wordt van de middeleeuwen, de tijd waarin deze verhalen geschreven zijn. Achtereenvolgens ga ik in op de godsdienstige en wereldlijke norm voor het leven, de maatschappelijke invloed van het hof en de hoofsheid, de hoofse liefde en het huwelijk, en hoofse literatuur. Over ethiek in de middeleeuwen meer in het volgende hoofdstuk.

Religieuze versus wereldlijke moraal

In de middeleeuwen is ieder gelovig en overtuigd van het bestaan van God. De religieuze moraal is erop gericht zo goed mogelijk te leven voor God en volgens Zijn geboden. De kerkelijke leer is hierbij de leidraad voor het dagelijkse leven. Degenen die niet in religieus verband leven, brengen het grootste deel van hun tijd door in de wereld. Daar geldt een andere moraal dan in de Kerk; de wereldse norm is er namelijk op gericht zoveel mogelijk eer te verwerven, en eerverlies steeds te vermijden.

Religieuze norm

Binnen de Kerk waartoe alle middeleeuwers behoren, worden drie typen gelovigen onderscheiden: leken, wereldlijke geestelijken en religieuzen (de kloosterlingen)¹. Of men nu als leek in de wereld of als kloosterling binnen de muren van een klooster leeft, iedere oprechte gelovige moet voortdurend strijd leveren tegen de verleidingen van de duivel, de wereld en het vlees.² Verreweg de meeste gelovigen leven in de wereld. Deze mensen worden geacht aan hun christenplicht voldaan te hebben wanneer zij God en hun naaste liefhebben, de Tien Geboden in acht nemen en regelmatig biechten en boete doen.³

De categorie van de religieuzen bestaat uit mensen die zich terugtrekken uit de wereld om in kloosters te leven. Zij leggen de kloostergeloften van armoede, kuisheid en gehoorzaamheid af en verplichten zich te leven volgens een bepaalde kloosterregel.⁴ Het leven in kloosterverband eist veel van de kloosterbroeders en -zusters. Vanaf het moment dat ze intreden, komt hun leven geheel in dienst van God te staan. Alles wat de kloosterlingen doen, dient te getuigen van het hoge doel dat zij zich hebben gesteld.⁵

De religieuze norm ligt vastgelegd in het Goddelijk gebod, de Tien Geboden en in de officiële kerkelijke leer. Maar de mens is nog niet rechtvaardig voor God als hij zich enkel houdt aan deze geboden: 'Ook de ziel en het hart moeten van goede wil zijn, want God oordeelt ook de menselijke ziel en niet alleen zijn uiterlijke prestaties. De Heer wil wonen bij degenen die een rein hart hebben.'⁶ De mens dient zich daarom te realiseren dat hij altijd gadeslagen wordt

¹ Voor een uitgebreide toelichting bij het begrip religieus, zie: Dijk, R.T.M. van, & Th. Mertens, 'Termen uit het kerkelijk leven van de late middeleeuwen', in: *Boeken voor de eeuwigheid : Middelnederlands geestelijk proza*. Th. Mertens e.a. Amsterdam, 1993, p. 341-359, 490-492.

² Hogenelst & Van Oostrom: 1995, p. 128.

³ Hogenelst & Van Oostrom: 1995, p. 173.

⁴ Hogenelst & Van Oostrom: 1995, p. 120.

⁵ Hogenelst & Van Oostrom: 1995, p. 121.

⁶ Bange: 1986, p. 131.

vanuit de hemel.⁷ Dat houdt in dat niet alleen alles wat in het openbaar gedaan wordt, maar ook alles wat in het geheim gebeurt, door God gezien wordt. Vandaar dat in de middeleeuwen vaak Gods alziend oog afgebeeld wordt, soms voorzien van de tekst: ‘Cave, cave, deus videt’ (hoed u, hoed u, God ziet).⁸ De middeleeuwse mens dient volgens de religieuze norm naast alert te zijn op Gods alwetendheid, steeds op zijn hoede te zijn omdat hij niet weet wanneer hij sterven moet of wanneer het Laatste Oordeel zijn zal. Op die dag zal iedereen immers rekenschap moeten afleggen van alles wat hij gedaan heeft, en daarvoor moet de middeleeuwse gelovige steeds bereid te zijn.⁹ Daarom, wie staat maakt op de wereld, maakt een verkeerde keuze: ‘In plaats daarvan kan men beter ziel en zaligheid verbinden aan de onvergankelijke waarden van het geloof.’¹⁰

Wereldlijke norm

De religieuze moraal van deugd en zonde maakt in de wereld plaats voor een waardensysteem van eer en schande. In de wereldse kringen is het van groot belang hoe de naaste omgeving over een persoon denkt.¹¹ Niets is belangrijker dan de goede naam en faam in de ogen van de buitenwereld. Een onbesproken reputatie is dan ook een groot goed: ‘Wie in zijn eer en goede naam wordt aangetast en openlijk te schande wordt gemaakt, die wordt geschaad in zijn maatschappelijke aanzien, waardigheid en in het diepst van z’n wezen.’¹²

De wereldlijke moraal is erop gericht zo veel mogelijk eer en aanzien te hebben, en eerverlies zoveel mogelijk te vermijden. Men redeneert dat zolang iets niet in de openbaarheid gebracht wordt, er geen schande van kan komen; het gedrag is dan dus eervol en wordt derhalve niet afgekeurd volgens wereldse maatstaven. Zo is openbare overspelige liefde oneervol en afkeurenswaardig omdat dit de goede naam van de geliefden aantast. Verborgenechtbreuk is echter niet oneervol omdat dit buiten de maatschappij en buiten de openbaarheid speelt: er kan geen schande van komen omdat de omgeving er domweg geen weet van heeft. Volgens de wereldlijke moraal wordt deze verborgen zonde dan ook goedgekeurd.

Dirc Potter schrijft dat het verkieslijker is de zonde na te laten, maar wanneer men voor de zonde zwicht, is het belangrijkste ervoor te zorgen dat de buitenwereld er geen lucht van krijgt: ‘Zulke geheimhouding staat immers borg dat men, terwijl men de perken van de officiële moraal te buiten gaat, toch goed bekend blijft staan.’ Als minnaars ervoor zorgen dat hun eer ongeschonden blijft, dan hebben ze volgens Dirc Potter vrij spel.¹³

Potter wijst tevens op het grote verschil tussen man en vrouw op het gebied van eer: ‘Begaat een gehuwde dame echtbreuk, dan verliezen zij én haar echtgenoot hun goede naam; is het de man die zich te buiten gaat, dan betekent dit voor niemand eerverlies - hooguit een zonde, waarvoor de man zich tegenover God zal hebben te verantwoorden, maar niet jegens zijn medemensen, zelfs zijn eigen echtgenote niet.’¹⁴

De gevoeligheid voor uiterlijke eer is in de middeleeuwen zo buitengewoon groot dat het minder erg is dat er zonden begaan worden, dan dat een medemens daarvan op de hoogte is.¹⁵ Lulofs geeft een typerend voorbeeld van het belang van eer en goede naam: ‘In een cour d’amour wordt een ridder de vraag gesteld, wat hij zou verkieszen, dat men kwaad zou spreken van zijn geliefde, terwijl hij zou weten, dat daar geen reden toe bestond, of dat men goed van

⁷ Bange: 1986, p. 134.

⁸ Bange: 2007, p. 79.

⁹ Bange: 1986, p. 143.

¹⁰ Van Oostrom: 1983, p. 16.

¹¹ Meder: 1995, p. 20.

¹² Meder: 1989, p. 56, 65.

¹³ Van Oostrom: 1996, p. 238-239.

¹⁴ Van Oostrom: 1996, p. 237.

¹⁵ Huizinga: 2007, p. 307.

haar sprak, terwijl hij wist dat dit niet terecht gebeurde. Hij verkiest de goede naam, want de schande van een slechte naam is erger dan de daad waardoor die schande zou ontstaan.¹⁶

Contrast

Tegenover de religieuze norm die door de Kerk bepaald wordt, staat de wereldlijke norm die gevormd wordt door het verwerven en behoud van eer en reputatie. Er is een duidelijk contrast tussen de op de eeuwigheid gerichte christelijke normen en waarden, en de op uiterlijkheden gefixeerde moraal van eer en schande.¹⁷ Volgens de wereldlijke moraal gedraagt een mens zich goed als hij eer heeft voor de mensen. Het doet er dan niet toe welke (zondige) daden hij verricht onttrokken aan het oog van zijn naaste. Bij de religieuze moraal ligt dit anders: God is alwetend, en het is daarom weinig zinvol dat men voor het oog van de mensen zijn eer behoudt terwijl God bij Wie ieder mens eens rekenschap moet afleggen van al zijn daden, alles weet en ziet. Daarom moet de mens volgens de religieuze moraal zijn eer niet alleen voor de mensen, maar ook voor God behouden. De middeleeuwse gelovige moet leven alsof hij altijd door God en de medemens gezien kan worden. Het is daarom zinloos om zaken verborgen te houden. Daarmee is ook het grote verschil tussen de wereldlijke en religieuze moraal aangegeven. Gods alwetendheid is een extra dimensie bij de religieuze moraal ten opzichte van de wereldlijke moraal: de eer moet niet alleen voor de mensen, maar vooral voor Gods alziend oog behouden blijven.

Het hof en de hoofsheid

Hoofsheid is ontstaan doordat in de loop van de twaalfde eeuw de materiële welvaart toeneemt. Er komt tijd vrij die gevuld kan worden met iets anders dan de bevrediging van primaire levensbehoeften. Deze vrije tijd en nieuwe welvaart concentreren zich aan de hoven, en die vormen dan ook de voedingsbodem waarin hoofsheid kan ontkiemen. Het middeleeuwse hof gaat fungeren als een luxueus vrijetijdsmilieu met zijn feesten en toernooien, en met een hofdag als hoogtepunt. Geleidelijk aan ontstaat zo een gedragspatroon en nieuwe levensstijl die afwijkt van die van de wereld buiten het hof.¹⁸

De elite aan de middeleeuwse hoven wil zich graag onderscheiden van de rest van de wereld en zij beschouwt hoofsheid als het aangewezen middel daarvoor. Wie tot de kringen van het hof behoort, is hoofs, en wie erbuiten staat, is dat niet. Volgens de hovelingen wordt het platteland letterlijk en figuurlijk bewoond door ‘dorpers’. Om deze dorpers op gepaste afstand te houden hanteert men een uitgebreid stelsel van normen en waarden, waaraan elke edelman of -vrouw zich dient te houden.¹⁹ De hoofse cultuur is vóór alles de cultuur van het hof, ‘alwaar zich een nieuw, hoofs levenspatroon ontwikkelt waarmee de leden van de hofgemeenschap zich onderscheiden van ‘de rest van de wereld’, verenigd in samenlevingsvormen als klooster, stad of boerendorp.’²⁰

Het hof is een milieu dat, achter alle speelse levensvormen, zeer prestatiegericht is, en waarin een voortdurende concurrentie heerst op het vlak van dapperheid, wellevendheid en liefde. Deze statusgevoelige, gesloten gemeenschap is een haard van jaloezie, roddel en intrige.²¹ Het is dan ook niet verwonderlijk dat de nieuwe, hoofse levensstijl zich conceptueel aandient als

¹⁶ Lulofs: 1983, p. 19-20.

¹⁷ Meder: 1995, p. 25.

¹⁸ Gerritsen: 2001, p. 95.

¹⁹ Hogenelst & Van Oostrom: 1995, p. 189.

²⁰ Van Oostrom: 1985, p. 86.

²¹ Van Oostrom: 1985, p. 88.

een ideologie, een ideale situatie, ‘gezien de grote verschillen in status, ambitie en beschavingsniveau tussen de leden van de hofgemeenschap, en gegeven de interne spanningen die daarvan het gevolg zijn’.²²

Hoofsheid is namelijk de oplossing voor sociale spanningen binnen de hofgemeenschap die het gevolg zijn van de twistzucht van de hovelingen.²³ Hoofsheid treedt op in het contact tussen individuen bij relaties die tot op zekere hoogte een onverplicht karakter dragen, en buiten het juridische domein van macht en recht liggen.²⁴ Het fungeert als smeermiddel in menselijke relaties.²⁵

Hoofsheid is erop gericht individuen in harmonie te doen samenleven door wrijving in het contact tussen individuen onderling, of tussen een individu en zijn omgeving, te verminderen. De hoofse gedragscode heeft tot doel elkanders persoonlijke levenssfeer te ontzien, negatief door vermindering van irritatie, positief door het inacht nemen van strenge spelregels in het maatschappelijk verkeer.²⁶

Daarnaast wil hoofsheid de gevoeligheid van de ander te ontzien, en voorkomen dat individuen op onaangename wijze in contact komen met elkanders privésfeer. Het voornaamste en belangrijkste bestanddeel van de hoofse gedragscode is zelfbeheersing zowel op het fysieke als op het mentale vlak.

Daarom, wie hoofs wil zijn, zorgt ervoor dat hij altijd vriendelijk, discreet en voorkomend is; kortom, dat hij de ander met respect bejegt. Hij beschikt bovendien over goede manieren en is in staat een verfijnde conversatie te voeren. Men was ervan overtuigd dat iemand die deze kwaliteiten bezat, onmiddellijk te herkennen was aan zijn of haar mooie uiterlijk.²⁷ De hoofse ridder toont bovendien respect voor vrouwen, heeft een sterk gevoel voor rechtvaardigheid, kan beschaafd converseren, weet zichzelf te beheersen en is in staat zijn primaire driften in toom te houden. Hij gedraagt zich volgens de regels van de hoofse etiquette en probeert conflicten te bezweren, maar als het moet kan hij ook formidabel vechten.²⁸

In de teksten die hoofsheid propageren, wordt een ideale wereld geschetst vol schoonheid van dingen, mensen en menselijke gedragingen.²⁹ Het kernpunt van de hoofse ideologie is dan ook de stelling dat het leven aan het hof schoon behoort te zijn, en dat deze schoonheid bereikt kan worden door zelfbeheersing en oefening. Vrijwel alle onderdelen van het hofleven worden door deze ideologie met een nieuwe inhoud geladen.³⁰

Hoofsheid en schoonheid, contactuele en fysieke volmaaktheid zijn op het ideale niveau onlosmakelijk verbonden. Hoofsheid in haar volmaaktste, schoonste verschijningsvorm is het mechanisme dat het mensen mogelijk maakt elkanders privésferen wrijvingsloos, zowel op aangename als op fraaie wijze, op elkaar af te stemmen.³¹

Daarmee is hoofsheid volgens Gerritsen niet te reduceren tot een complex van sociale vaardigheden en een reeks min of meer voor de hand liggende morele regels of voorschriften. Het gaat daarentegen om ‘de zucht naar schooner leven’: de esthetiserende tendens die vrijwel

²² Gerritsen: 2001, p. 94.

²³ Gerritsen: 2001, p. 94.

²⁴ Gerritsen: 2001, p. 90.

²⁵ Gerritsen: 2001, p. 85.

²⁶ Gerritsen: 2001, p. 95.

²⁷ Hogenelst & Van Oostrom: 1995, p. 189.

²⁸ Hogenelst & Van Oostrom: 1995, p. 205.

²⁹ Gerritsen: 2001, p. 88.

³⁰ Gerritsen: 2001, p. 94.

³¹ Gerritsen: 2001, p. 90.

alle aspecten van de hoofse cultuur kenmerkt. Het leven moet schoon zijn, moet tot in de kleinste details gestileerd worden om door allen die tot het hof behoren met vreugde en elegante zwier gepraktiseerd en genoten te kunnen worden.³²

Het huwelijk en hoofse liefde

In de middeleeuwen komen de huwelijken aan de hoven niet tot stand op initiatief van de toekomstige echtgenoten, maar ze worden door de ouders bedisseld. Bij deze verstandshuwelijken zijn niet de gevoelens van de jongelui doorslaggevend, maar de feodale belangen van hun families. In een huwelijk probeert men bovenal het bezit en de politieke positie van de betrokken families te versterken. Of er ook liefde in het spel is, doet minder ter zake. Het is vervolgens voorstelbaar dat, hoewel de officiële, kerkelijke moraal overspel ten strengste verbiedt, in de praktijk wel een oogje zal zijn toegeknepen, op voorwaarde dat de goede naam van de betrokkenen, vooral van de ‘bedrogen’ echtgenoot, maar niet publiekelijk wordt aangetast.³³

Niet alleen het hofleven maar ook de liefde komt in het teken van hoofsheid te staan. Een hoofs man behoort op hoofse wijze een dame te beminnen, al is het alleen maar omdat dit hem gelegenheid biedt zich te onderscheiden door de beteugeling van zijn hartstochten. De liefde is, juist door haar problematisch karakter en de beproevingen die zij de minnaars oplegt, de hoogste vorm van het schone leven.³⁴

Wezenlijk voor de hoofse liefde is de veredelende werking die aan de liefde wordt toegekend. Vooral het oorzakelijk verband tussen liefde en ridderlijkheid is hierbij van belang. Helden waren vroeger dapper dankzij door God geschonken, dan wel magisch-verworven gaven, en hun volmaakte dapperheid stelde hen ook in staat de vrouw van hun keuze te verwerven. De hoofse literatuur geeft deze verhouding echter een ander fundament: de hoofse held is dapper omdat hij een dame bemint, die hij op een voetstuk plaatst en ter ere van wie hij heldendaden verricht. De hoofse liefde tilt de ridder als het ware boven zichzelf uit; als ridder is hij pas volmaakt wanneer de liefde voor een edele dame richting aan zijn handelen geeft. Omgekeerd is het de taak van een hoofse edelvrouwe om door haar beminnelijkheid tot goede daden te inspireren.³⁵

Hoofse literatuur

Hoofse romans hebben naast hun verstrooiende waarde voor de hovelingen ook een educatieve functie: ze leren het publiek wat hoofsheid precies inhoudt. Met het oog hierop beschrijven de romans een wereld die het ideaalbeeld is van hoofse beschaving, en dit ideaalbeeld wordt het publiek als richtsnoer voor de eigen levenspraktijk voorgehouden. Bedoeling is dus de fictie te laten inspireren tot een (nog) mooiere werkelijkheid. Verscheidene gegevens bewijzen dat de hier bedoelde koppeling van fictie en realiteit door het middeleeuwse literaire publiek inderdaad tot stand werd gebracht: zo organiseerde keizer Frederik Barbarossa een hofdag ‘die was opgezet als een nauwkeurige kopie van de hoffeesten uit de grote Arturromans, en die door de tijdgenoten als zodanig werd herkend’.³⁶

³² Gerritsen: 2001, p. 103.

³³ Van Oostrom: 1985, p. 87.

³⁴ Gerritsen: 2001, p. 95.

³⁵ Van Oostrom: 1985, p. 87-88.

³⁶ Van Oostrom: 1985, p. 86.

De literatuur in de vorm van ridderromans, lyriek en leerdichten over de minne, fungeert als leerschool van de hoofse idealen. De ridderroman is vaak beschouwd als een geïdealiseerde afspiegeling van de hoofse werkelijkheid. Maar ook het omgekeerde is het geval geweest; de literatuur heeft ook de normen en waarden van het hoofse leven bepaald.³⁷

Het publiek dat luisterde naar bijvoorbeeld de Arturverhalen, krijgt en passant ook de nieuwe hoofse beschavingsidealen mee. Zo kan men zich spiegelen aan de deugden en het gedrag van de hoofse ridder.³⁸ De idealen van hoofsheid en ridderschap zijn bijzonder hooggestemd. In sommige Arturromans wordt zelfs onomwonden gezegd dat die idealen in hun pure vorm in feite niet van deze wereld zijn.³⁹ Een echte ridder is kuis, dapper, bescheiden en rechtvaardig, en hij biedt bescherming aan de zwakkeren in de samenleving.⁴⁰

Een van de hoofdthema's van de hoofse literatuur is het helen. Telkens weer bepleiten de hoofse dichters de noodzaak tot geheimhouding, vooral in liefdesaangelegenheden. Het motief voor dit helen is tweeledig. In de eerste plaats is er het reeds genoemde sociale motief: helen is het middel om zich te wapenen tegen de roddelsfeer die het leven aan het hof kenmerkt. Het tweede motief is meer ideëel: men is van mening dat men, door over zijn liefde te praten, die liefde als het ware ontheiligt. Een buitenstaander kan voor de diepgang en waarde van iemands liefdesemoties toch nooit een volledig begrip opbrengen. Daarom is het maar beter de liefde te koesteren als geheim-voor-twee. Liefde in de middeleeuwen is het mooist als de geliefden aan elkaar en aan hun wederzijdse liefde volmaakt voldoende hebben.⁴¹

³⁷ Gerritsen: 2001, p. 104.

³⁸ Hogenelst & Van Oostrom: 1995, p. 205.

³⁹ Hogenelst & Van Oostrom: 1995, p. 208.

⁴⁰ Hogenelst & Van Oostrom: 1995, p. 177.

⁴¹ Van Oostrom: 1985, p. 88-89.

ACHTERGROND II - ETHIEK IN DE MIDDELEEUWEN

Inleiding

Voorafgaand aan het concrete tekstonderzoek wordt er een beeld geschetst van de huidige stand van zaken in het onderzoek naar middeleeuwse ethiek. Dit onderzoek dat met name de afgelopen twee decennia plaatsvond, baseerde zich allereerst op de religieuze literatuur, en in een later stadium ook op de wereldlijke, discursieve, ethische teksten zoals de geschiedschrijving, exempelen, spreuken en dialogen.⁴² Met name Reynaert trachtte de 'ethiek van de wereld' op het spoor te komen en te bestuderen, maar omdat met zijn onderzoek 'een al met al vrij braakliggend terrein' werd betreden, leek het hem verkieslijk 'de complicaties van het fictionele te ontwijken' en het ethische op te zoeken 'in de discursieve ethische literatuur'.⁴³ Met mijn onderzoek wil ik in tegenstelling tot Reynaert niet de complicaties van de fictie vermijden, maar daarentegen juist de ethische boodschap uit die teksten halen die niet primair geschreven zijn met het oog op de overdracht van ethische principes. Deze teksten zijn juist interessant omdat de lezers en toeschouwers en passant en ongedwongen morele en ethische normen zien en overgedragen krijgen in een voor hen herkenbaar verhaal. Het plezierige aan deze teksten is dat de overdracht van ethiek er niet zo dik opgelegd is als in sommige religieuze en wereldlijke teksten.

In dit hoofdstuk beschrijf ik hoe de christelijke en wereldlijke ethiek zich manifesteren in de middeleeuwen. Allereerst beschrijf ik in het kort hoe ethische systemen zijn ontstaan. Daarna geef ik een beeld van de christelijke ethiek die de leken meekregen vanuit de kerk, en vervolgens van de wereldlijke ethiek die in de profane teksten overgebracht werd. In de derde paragraaf wordt de mogelijkheid besproken dat er in een tekst twee ethieken naast elkaar voorkomen. Vervolgens ga ik in op het idee dat wereldlijke teksten volgens sommigen de voorloper zijn van de latere discursieve, ethische literatuur. En ten slotte geef ik mijn eigen visie op voornoemde zaken.

Ethische systemen

Al vanaf de vroegste eeuwen zijn ethische systemen ontstaan. Deze vormden zich doordat mensen in gemeenschappen bij elkaar gingen wonen; ze dienden rekening met elkaar te houden, en daarvoor waren gedragscodes en afspraken noodzakelijk. In de loop der tijd deden zich in deze ethische systemen verschuivingen en veranderingen voor. Bange wijst erop dat dit vooral onder invloed van verschillende religies gebeurde: 'In het West-Europa van de vroege middeleeuwen is de grootste verandering de komst van het christendom geweest, met zijn eigen specifieke waarden en ethiek.' De basis van de christelijke ethiek wordt gevormd door de Oudtestamentische Tien Geboden en het Nieuwtestamentische dubbele liefdesgebod. De centrale begrippen daarbij zijn 'liefde en respect voor de persoon en het bezit van anderen'. In het christendom staat niet alleen het leven hier en nu centraal, maar juist ook het leven hiernamaals, 'een leven na de dood, waar beloning of straf voor gedachten, woorden en werken wordt gegeven'. Volgens Bange bepaalt de idee van de dualiteit van hier en hiernamaals in hoge mate de manier waarop over ethiek werd geschreven.⁴⁴

⁴² Reynaert verantwoordt deze tekstsoorten uitgebreid in: Reynaert: 1994, p. 20-23.

⁴³ Reynaert: 1994, p. 16.

⁴⁴ Bange: 2007, p. 9.

Kerkelijke ethiek

In de middeleeuwen bestaat enerzijds de officiële kerkelijke leer: de oudtestamentische Tien Geboden waarin God Zijn wet heeft geopenbaard als leefregel voor al het menselijk handelen, en het nieuwtestamentische dubbele liefdesgebod waarin Christus de mens opdraagt God lief te hebben boven alles en de naaste als zichzelf. Naast de officiële christelijke leer zijn er de religieuze ethieken die de christelijke leer nader analyseren. Deze werken zijn geschreven voor leken en geestelijken. De lekenethiek bestaat uit geschriften die de kerkelijke leer concreter maken voor de leken in hun alledaagse bestaan. De klerikale ethiek is gericht op het onderzoek van theologische en Schriftuurlijke zaken. De christelijke ethiek bestaat dus uit respectievelijk de lekenethiek en de klerikale ethiek, en dit zijn beide religieuze ethieken, gebaseerd op de christelijke leer.

Lekenethiek

De lekenethiek is een specifiek onderdeel van de ‘vroomheidsliteratuur’, en deze bestaat uit onder meer liturgische en catechetische teksten, preken en gebedenboeken. Lekenethiek kan worden gedefinieerd als ‘ethiek die de geestesgesteldheid en het gedrag van leken poogt te vormen’.⁴⁵ De schrijvers van deze moralistische literatuur houden de officiële kerkelijke leer als ethische basis voor hun waardepatroon. Naast aansporingen en vermaningen bevatten de moralistische teksten ook eenvoudige geloofswaarheden. Deze kennis wordt steeds gepresenteerd als in dienst staande van de verbetering van het eigen morele en religieuze leven. De thematiek van de ethische traktaten beslaat de zeven hoofdzonden en -deugden, de Tien Geboden, de zeven sacramenten, de vijf zintuigen, de geloofsbelijdenis, de werken van barmhartigheid en de gaven van de Heilige Geest.⁴⁶

De kern van de lekenethiek bestaat uit liefde voor God, zichzelf en de naaste. De liefde moet het uitgangspunt zijn van de dagelijkse omgang van mensen met elkaar, waarbij de blik gericht is op een weidser perspectief: ‘Pas als men hier goed leeft mag men hopen op een plaatsje in de hemel.’⁴⁷ Het christelijke wereldbeeld onderwerpt ‘alle denken en handelen aan de gestrengheid van een onvermijdelijk Laatste Oordeel’. De manier waarop men zich tijdens zijn leven op aarde gedraagt in de omgang met anderen, is in hoge mate bepalend voor wat er na dat Oordeel zal komen.⁴⁸

De laatmiddeleeuwse moralistische literatuur is te karakteriseren als een vertoog. De schrijvers trachten hun lezers en toehoorders aan te zetten tot ‘een levenshouding die leidt tot verbetering van gedrag’, door hen te tonen ‘wat ze moeten doen en laten om God en hun medemensen voldoening te geven, zodat men ook de eigen ziel en het eigen lichaam tot zaligheid zal brengen’.⁴⁹ Ze kleden hun vertoog in met behulp van alledaagse scènes en voorbeelden, zodat hun teksten voor de lezers herkenbaar worden.⁵⁰

Klerikale ethiek versus lekenethiek

Wat betreft religieuze ethiek dient er verschil gemaakt te worden tussen de clerus en de leken. Reynaert schrijft hierover: ‘Waar de klerikale filosofie zich, in eerste instantie door commentariëring, uit andere teksten ontwikkelt, ontstaan filosofische teksten voor leken in de regel als antwoord op concrete problemen van individuele of collectieve levensvoering. Ze

⁴⁵ Bange: 2007, p. 37-38.

⁴⁶ Bange: 2007, p. 17.

⁴⁷ Bange: 2007, p. 16.

⁴⁸ Brinkman: 1994, p. 230.

⁴⁹ Bange: 2007, p. 18.

⁵⁰ Bange: 2007, p. 20.

blijken ‘pragmatischer’ te zijn wat aanleiding en functie betreft.⁵¹ De ‘voor leken geïntendeerde teksten waarin door clerici een ethiek wordt geformuleerd vanuit het perspectief van de kerkleer’, noemt Reynaert daarom geen optimale getuigen op het gebied van de lekenethiek; die teksten zijn vanuit een verkeerd oogpunt geschreven.⁵²

Ook Bange geeft aan dat in de ethiek voor leken andere accenten worden gelegd dan in de ethiek voor geestelijken. Het onderscheid tussen leek en geestelijke komt overeen met het onderscheid wereldlijk versus religieus: ‘De een leeft in de wereld, de ander niet’. De onderzoekster merkt tevens op dat de lekenethiek uitsluitend christelijke waarden betreft, zodat er geen sprake is van een lekenethiek naast of tegenover een religieuze of klerikale ethiek - al kan er wel sprake zijn van nuanceverschillen: ‘Lekenethiek is niet ‘los verkrijgbaar’, maar zij is onderdeel van een algemene christelijke ethiek, van de regels waaraan zowel geestelijken als leken zich te houden hebben, standsverschillen uiteraard in aanmerking genomen.’ In de loop van de tijd ontstaat er volgens Bange, geen andere ethiek naast de christelijke, maar past de christelijke ethiek zich aan de veranderingen van de maatschappij aan, zonder haar christelijke grondslag te verliezen.⁵³

Bange stelt dus dat er geen andere ethiek naast de christelijke bestaat. Hierin staat zij alleen; vrijwel alle mediëvisten zijn het erover eens dat er in de middeleeuwen naast de kerkelijke moraal ook een wereldlijke moraal functioneerde. Ook ik sluit me daarbij aan; uit mijn onderzoek in de volgende hoofdstukken blijkt duidelijk dat de middeleeuwse teksten niet alleen de christelijke moraal bevatten, maar ook volop de wereldlijke norm uitdragen. Maar nu volgt eerst een uiteenzetting van de wereldlijke ethiek.

Wereldlijke ethiek

Aan het gedrag van de middeleeuwse mens liggen uiteenlopende normen ten grondslag. Naast de christelijke ethiek die de middeleeuwer vanuit de kerk meekrijgt, bestaat er een wereldlijke ethiek die geen religieuze basis heeft. Deze profane ethiek functioneert ‘buiten of naast de in de regel door kerkelijke waardensystemen bepaalde belerende literatuur’. De uiteindelijke fundering van de wereldlijke moraal wordt ‘niet teruggevoerd op geloof, devotionele plicht, heilsbestemming of de wil van God’, maar er wordt een beroep gedaan op niet-religieuze argumenten.⁵⁴

Visies op profane ethiek

Huizinga stelt dat in de middeleeuwen ‘aan alle dingen wordt gezocht naar de ‘moraliteit’, dat wil zeggen: de les die er in stak, de zedelijke betekenis, als het meest wezenlijke’. Hij wijst erop dat elke literaire tekst de neiging heeft ‘om te kristalliseren tot een parabel, een moreel voorbeeld, een bewijsnummer’.⁵⁵ Volgens de onderzoeker is elk literair stuk een moreel voorbeeld op zich, zonder dat er religieuze verbanden hoeven te worden gelegd.

Hogenelst schrijft dat veel teksten uit de handschriften Comburg en -Van Hulthem, moraliserend van aard zijn, ‘in die zin dat daarin uitspraken worden gedaan over de verhouding van een individu tot ‘de ander’.’ Ze noemt onder andere de relaties tussen verwanten, geliefden, vrienden, werkgever en werknemers, en landsheer en onderdanen. In deze teksten vormen ‘de normen en waarden die een samenleving er op na houdt over het gewenste gedrag van mensen ten aanzien van de medemens, een voorwerp van voortdurende

⁵¹ Reynaert: 1994, p. 14.

⁵² Reynaert: 1994, p. 16.

⁵³ Bange: 2007, p. 37.

⁵⁴ Brinkman: 1994, p. 230-231.

⁵⁵ Huizinga: 2006, p. 298.

reflectie'.⁵⁶ Evenals Huizinga toont Hogenelst de morele aard van teksten aan, die een bewijs vormt voor het bestaan van een wereldlijke ethiek binnen een samenleving.

Sonnemans geeft aan dat middeleeuwse geschriften zijn geschreven 'om ons te leren hoe wij op de best mogelijke wijze kunnen leven'. De middeleeuwse literatuur heeft daarmee een vormende functie: mensen wordt erin voorgehouden hoe ze zich dienen te gedragen. Maar de ethische implicaties van een tekst zijn allesbehalve bedoeld als theoretisch-filosofische bespiegelingen: 'Ze moesten de mensen dienen als praktische leidraad bij het maken van de juiste morele keuzes in hun leven.'⁵⁷ Opnieuw zien we dat het bij wereldlijke ethiek niet gaat om de verbinding met het hogere, maar om praktische handreikingen om de juiste ethische keuzes op aarde te maken.

Reynaert geeft aan dat 'de literatuur van de veertiende en de vijftiende eeuw, ook waar ze een verhalende of dramatische vormgeving heeft, in essentie moraliserend is, maar ze is dat in overwegende mate tevens expliciet en bewust'. De volkstaaldichter, zo beschrijft hij, ziet zichzelf als iemand aan wie de zorg over de moraliteit van het volk is toevertrouwd; hij moet het volk sturen in zijn morele gedrag en ethische keuzes.⁵⁸

Meerdere ethieken

Nadat de kerkelijke en de wereldlijke ethieken de revue zijn gepasseerd, slaan we ook nog een blik op de mogelijkheid dat beide ethieken in een tekst voorkomen. Een tekst kan namelijk een religieuze en een wereldlijke norm bevatten.

Kerkelijke versus wereldlijke ethiek

Brinkman is van mening dat er gedurende de gehele middeleeuwen sprake is geweest van 'dualisme en vaak moeizame integratie van officiële en niet-officiële opvattingen'. Hij wil de denkwereld van de Kerk geen universele status toekennen: 'De ethiek die de klerikale elite voorstond is allerminst representatief voor de gehele middeleeuwse samenleving'.⁵⁹ De moraal van de middeleeuwse samenleving wordt dus niet alleen gevormd door de kerkelijke moraal maar ook door de wereldlijke normen.

Wackers stelt dat de Middelnederlandse literatuur 'altijd een belerende en meestal een moraliserende functie heeft'. Hij beschrijft het globale beeld 'dat in de hoge middeleeuwen een christelijke ethiek naast – eventueel in concurrentie met – een hofethiek (riddereer en hoofsheid) heeft bestaan', als 'vertegenwoordigers van een guilt- versus een shame culture'. In de late middeleeuwen zijn beide ethieken geleidelijk vervangen door de burgermoraal.⁶⁰ Volgens Wackers was het wat betreft levensbeschouwing in de middeleeuwen niet anders dan nu: 'Eenzelfde publiek kon in contact komen met meerdere soorten ethiek en eenzelfde tekst kon een wisselende ethische lading hebben'. Hij wijst erop dat individuen in de middeleeuwen geconfronteerd werden met verschillende perspectieven op hetzelfde fenomeen: 'En al waren die perspectieven gedeeltelijk ongetwijfeld verbonden aan bepaalde situaties (in de Kerk liggen de hoofdaccenten anders dan voor de rechtbank of in de dagelijkse omgang), toch lijkt de conclusie onontkoombaar dat de middeleeuwse leek net als de moderne mens voor een deel zijn gedrag moest bepalen door een persoonlijke keuze uit een divers

⁵⁶ Hogenelst: 1994, p. 260.

⁵⁷ Sonnemans: 1994, p. 274-275.

⁵⁸ Reynaert: 1994, p. 16.

⁵⁹ Brinkman: 1994, p. 230.

⁶⁰ Wackers: 1994, p. 288.

aanbod van gedragsregels en zingevingsmodellen.⁶¹ Bij tijden dient de middeleeuwer dus zelf een keuze te maken uit ethische normen, zonder dat ze hem voorgeschreven worden.

Reynaert is dezelfde mening toegedaan als hij schrijft dat ‘het eindimensionale christelijke beeld van de middeleeuwen een te drastisch simplificerende geschiedschrijving is geweest’.⁶² Moreel gedrag kán religieus gefundeerd zijn, zo stelt Reynaert, maar hóeft dat niet te zijn: ‘Ongelovigen kunnen heel goed een ethiek van rechtvaardigheid huldigen en daarin zelfs ‘voorbeeldig’ zijn.’ Over dergelijke kwesties kan worden verteld en geredeneerd zonder dat er enige verwijzing naar het eigen christelijk geloof aan te pas komt.⁶³ Tevens wijst Reynaert op de tweeledige werking van de wereldlijke en de religieuze ethiek. Enerzijds vormt ‘de door het primaire niveau van instructie geïmpliceerde christelijke basis-ethiek [...] de vanzelfsprekende ideologische premisse van de wereldlijk-ethische literatuur’; de wereldlijke ethiek vindt haar natuurlijke oorsprong in de christelijke. Maar anderzijds heeft ‘de wereld der leken met het oog op de nieuwe ethische behoeften in ruime mate ook uit niet-christelijke, niet-religieuze bronnen geput’.⁶⁴ Enerzijds neemt de wereldlijke ethiek over uit de christelijke, maar de christelijke ethiek put ook uit wereldlijke ethische bronnen; beide ethieken zijn dus nauw met elkaar verbonden.

Oorsprong ethische teksten

Het ethisch vertoog dat primair gericht is op de overdracht van normen en waarden, is volgens Reynaert ontstaan uit de wereldlijke, literaire tekst. Daarom moeten we de ontwikkeling van dit vertoog bezien vanuit de middeleeuwse verhalencultuur. Dit is een interessant gegeven voor mijn onderzoek. Middeleeuwse verhalen zoals de teksten van mijn onderzoek, vormen dan dus de voorlopers van de latere ethische, discursieve teksten.

Van profaan-literaire tekst naar ethisch vertoog

Het beginnend ethisch discours heeft zich moeten ontwikkelen in een geheel en al uit verhalen bestaande, volkstalige cultuur. Daarom stelt Reynaert dat de geschiedenis van het ethisch discours verder terugreikt dan de eigenlijke moraliserende literatuur: ‘Zoals de moraliserende literatuur nog lange tijd gebruik is blijven maken van narratieve structuren en bouwstenen, zo manifesteren zich in de voorafgaande epische literatuur [...] al aanzetten tot ethische discursiviteit.’ Ook wijst Reynaert erop dat het didactische element van de narratie naar het leergesprek wordt overgedragen: ‘Wat vroeger als leerpunt exemplarisch in het verhaal werd uitgebeeld, wordt steeds meer aan de belering door een personage [...] toevertrouwd’. Tussen epiek en didactiek is daarom veeleer een lijn van doorgaande continuïteit waar te nemen: ‘Indien de kiemen van de moraliserende literatuur binnen de hoofse epiek zelf te vinden zijn en het ethisch-didactische genre in oorsprong slechts een op de belering toegespitste voortzetting vormt van de hoofse roman, dan ligt het voor de hand dat de verklaring van het nieuwe literaire fenomeen in het milieu moet worden gezocht waarin die roman heeft gefunctioneerd.’⁶⁵

In de middeleeuwse, aristocratische pedagogie doet zich volgens Reynaert een verschuiving voor ‘van een charismatische vorming naar rationele belering’, gezien het groeiend belang van de leergesprekken in de hoofse roman: ‘Waar het charisma van de militaire of religieuze ‘held’ heel goed via het direct tot identificatie uitnodigende verhaal

⁶¹ Wackers: 1994, p. 303.

⁶² Reynaert: 1994, p. 12.

⁶³ Reynaert: 1994, p. 9.

⁶⁴ Reynaert: 1994, p. 27.

⁶⁵ Reynaert: 1994, p. 23-24.

(epos, roman, vita, legende) kon worden overgedragen, impliceerde de rationele belering noodzakelijk momenten van discursiviteit.⁶⁶

Reynaert stelt dat exempel en novelle in de literatuur weliswaar niet als extern vormgevingsprincipe met het oog op ethische belering zijn aangewend, maar des te meer op het lagere niveau van de interne illustratie of adstructie van het betoogde. Hij wijst er tevens op dat de 'lagere sociale echelons door hun deelnemen aan landsbestuur, rechtspraak en openbaar leven, eveneens met de problemen en de risico's van sociale grensoverschrijding en mobiliteit te maken kregen'. Deze groep was echter van huis uit minder gemanierd en dacht vanuit hun maatschappelijke origine niet vanzelf in termen van algemeen belang. Daarom was voor hen 'enige Lebenshilfe in de vorm van ethiek en etiquette' vanuit een tekst niet overbodig.⁶⁷

Eigen visie

Zoals in dit hoofdstuk gebleken is, heeft men al volop onderzoek gedaan naar religieuze en niet-religieuze ethische teksten uit de middeleeuwen, maar het onderzoek naar de ethiek in fictionele teksten die primair als vermaak dienen, ontbreekt nog.

Het is mogelijk dat er in een tekst de christelijke en wereldlijke ethieken naast elkaar staan, terwijl die niet (altijd) met elkaar in overeenstemming te brengen zijn. Zo zijn er bijvoorbeeld teksten die wel algemeen godsdienstig zijn, maar waarvan de moraal niet altijd strookt met de officiële kerkelijke leer zoals de Tien Geboden die leren. Bepaalde zonden worden in deze teksten bijvoorbeeld niet veroordeeld, terwijl de christelijke ethiek deze zou afwijzen op grond van de Tien Geboden. De wereldlijke ethiek wijkt dan dus af van de kerkelijke moraal. Wanneer er in een tekst twee ethieken naast elkaar lopen, moet de leek zelf een keuze maken uit deze ethieken. En op basis van het christelijk geloof zullen er dan keuzes gemaakt worden, die men niet zou maken vanuit een werelds oogpunt, en andersom.

Het voert in het kader van dit onderzoek te ver om de wereldlijke/ profane moraal nog verder uit te werken in die van het hof, de stad en de burgerij, te meer omdat het niet zeker is voor welk publiek de vier teksten van mijn onderzoek bedoeld waren.⁶⁸ Ik volsta hier met te zeggen dat de wereldlijke norm vooral gericht op het behoud van eer en het vermijden van schande, zoals in het vorige hoofdstuk is uiteengezet.

Het belangrijkste hier is echter de conclusie dat de wereldlijke moraal geen band heeft met en over het algemeen niet gelijk is aan de officiële ethiek van de Kerk. Een tekst kan dus een morele laag bevatten zonder dat deze op religieuze argumenten gestoeld is.

⁶⁶ Reynaert: 1994, p. 25.

⁶⁷ Reynaert: 1994, p. 21, 26.

⁶⁸ Voor mij hebben anderen onderzoek verricht naar de moraal van hof, stad en burgerij. Ik wijs u bijvoorbeeld door naar de publicatie: Pleij, H. (e. a.), *Op de belofte van profijt. Stadsliteratuur en burgermoraal in de Nederlandse letterkunde van de middeleeuwen*. Amsterdam, 1991.

BEATRIJS

Inleiding

De middeleeuwse verteller probeert zijn verhaal zo geloofwaardig mogelijk te doen lijken voor het publiek. Ook de schrijver van *Beatrijs* wil duidelijk maken dat zijn verhaal waar gebeurd is. Hij vermeldt uitgebreid de bron waaruit het verhaal afkomstig is, namelijk een boek van broeder Ghijbsbrecht, een oude monnik uit de orde van de Wilhelmiëten.

13 *Volcomelijc na die waerheide*
 Als mi broeder Ghijbsbrecht seide
 Een begheven Willemijn
 Hi vant in die boeke sijn
 Hi was een out ghedaghet man

Ook op andere plaatsen in het verhaal zien we dat de verteller verwoede pogingen doet om de waarheid van zijn verhaal te onderstrepen: *Dat seggic u al over waer* (vs. 30), *Want men seit ons over waer* (vs. 455), *Ik segt u sonder ghile* (vs. 476) en *Dit en es gheloghen niet* (vs. 804).

Samenvatting

Beatrijs is het verhaal van de voorname non en kosteres Beatrijs die het klooster verlaat vanwege haar hartstochtelijke liefde voor een jongeman. Met hem trekt ze de wereld in om een nieuw leven te beginnen. Zeven jaar leven de geliefden in geluk, en ze krijgen twee kinderen. Na deze zeven jaren breekt er een tijd van honger en armoede aan, en de man verlaat Beatrijs en haar kinderen. Beatrijs moet zichzelf dan prostitueren om in leven te blijven. Na zeven jaar krijgt ze berouw over haar zonden. Vanaf nu verkoopt ze haar lichaam niet meer, maar trekt ze met haar beide kinderen bedelend door het land. Zo komt ze haar voormalige klooster weer tegen, en dan blijkt dat Maria al veertien jaar lang in Beatrijs' plaats als kosteres in het klooster gediend heeft. Beatrijs gaat weer terug in het klooster en haar twee zoons groeien elders op tot vrome monniken. Nadat Beatrijs al haar zonden gebiecht heeft bij een abt, schenkt God haar genade en vergeving van zonden.

Editie

Voor mijn onderzoek naar de *Beatrijs* heb ik gebruik gemaakt van de editie van Theo Meder uit 1999. In deze editie is gebruik gemaakt van de diplomatische afschriften van de *Beatrijs* uit het handschrift met de signatuur 76 E 5, bewaard in de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag. Deze afschriften zijn vervaardigd door A.M. Duinhoven en W. Kuiper. Meder voegde een inleiding aan zijn teksteditie toe, Willem Wilmink maakte een moderne vertaling van het werk.

Beatrijs: Een middeleeuws Maria-mirakel. Meder, Th. (inl. & ed.) & W. Wilmink (vert.). Amsterdam, 1999.

BEATRIJS

Beatrijs is een adellijke non die binnen de kloostermuren leeft. Ze wordt zeer geroemd, en de verteller beschrijft uitgebreid de goede eigenschappen van de kloosterlinge. Ze is hoofs, voornaam en welgemanierd. De verteller geeft aan dat men nergens haar gelijke vindt wat betreft haar zeden en haar gedaante. Ze ziet er zelfs zo mooi uit dat de verteller het ongepast noemt daarover verder uit te weiden.

18 *Die nonne daer ic af began
Was hovesche ende subtyl van zeden
Men vint ghene noch heden
Die haer ghelijct ic wane
Van zeden ende van ghedane
Dat ic prisede hare lede
Sonderlinghe haer scoenhede
Dats een dinc dat niet en dochte*

In het klooster vervult Beatrijs de functie van kosteres (vs. 26-29). Ze doet haar werk vlijtig, ze is nooit traag of gemakzuchtig, maar ze is juist vlug en vaardig in haar werk (vs. 31-33). Maar de non is hevig door de liefde getroffen (vs. 37-39). En dat mag, zo schrijft de verteller, de jonkvrouw niet kwalijk genomen worden.

62 *Hier omme en darfen niet veronnen
Der nonnen dat si niet en conste ontgaen
Der minnen diese hilt ghevaen*

De duivel is er immers dag en nacht, voortdurend, op uit om mensen te verleiden met zonden (vs. 65-70). Opvallend is dat de verteller eerst een werelds, hoofs beeld van de burggravin schetst: ze is voornaam, welgemanierd, mooi van binnen en van buiten. En daarna schetst hij een 'religieus' beeld: de non Beatrijs wordt door de duivel verleid door middel van de verliefdheid voor een jongeman.

Beatrijs vreest dat ze van liefde zal sterven en ze bidt God of Hij haar genadig wil bijstaan (vs. 71-73). Ze wordt immers gekweld door liefde en ze is gewond door de liefdespijl (uitgewerkt in vers 115). De non vreest dat deze kwelling haar gek zal maken. Ze zal het kloosterhabijt moeten afleggen en de gelofte van kuisheid breken.

74 *Si sprac Ic ben soe verladen
Met starker minnen ende ghewont
Dat weet hi dient al es cont
Die niet en es verholen
Dat mi die crancheit sal doen dolen
Ic moet leiden een ander leven
Dit abijt moetic begheven*

Bij het venster

Beatrijs en haar jongeling beminnen elkaar al vanaf hun jonge jaren. Door de liefde hebben ze veel verdriet moeten doorstaan (vs. 92-94). Omdat Beatrijs zozeer door de liefde geplaagd wordt, stuurt ze een brief naar de jongeling die zij zeer liefheeft, of hij snel naar haar toe wil komen. Zijn geluk zal er namelijk van afhangen (vs. 82-86). Wanneer de jongeling de brief dan ontvangen heeft, gaat hij dadelijk naar het klooster toe. Bij het spreekvenster ontmoeten ze elkaar (vs. 100-106). Lange tijd zitten ze zuchtend bij elkaar, en ze zijn afwisselend bleek

en rood van gelaat (vs. 107-109). Beatrijs vraagt haar geliefde om een woord van troost dat haar hart kan versterken (vs. 110-114). Ze is immers gewond; de liefdespijl heeft haar in haar hart getroffen zodat ze zware smarten lijdt. Nooit zal zij meer vreugde kunnen beleven totdat haar liefste de pijl uit haar hart getrokken heeft.

114 *Ic ben die troest ane u begheert
Der minnen strael stect mi int herte
Dat ic doghe grote smerte
In mach nemmermeer verhoghen
Lief ghi en hebbet uut ghetoghen*

Het antwoord van de jongeling komt bij de bespreking van zijn personage uitgebreider aan de orde. De jongeman wijst Beatrijs er echter op dat Venus hen als geliefden laat verwelken en vergaan. Echter, wanneer Beatrijs haar habijt terzijde zal leggen, dan zal alles goed komen (vs. 119-141). Beatrijs reageert daar welwillend op: ze wil graag met haar vriend meegaan, en niemand zal van hun bestemming weten (vs. 142-146). Over een week zullen de geliefden elkaar ontmoeten onder de egelantier in de boomgaard om samen te vertrekken (vs. 147-150). Beatrijs belooft naar haar geliefde te komen, tenzij dat haar ziekte of andere zwarigheden deren. En van haar vriend verlangt zij dezelfde belofte (vs. 157-158).

151 *Wacht daer mijns ic come uut
Ende wille wesen uwe bruut
Te varen daer ghi begheert
En si dat mi siecheit deert
Ocht saken die mi sijn te swaer
Ic come sekerlike daer*

Uit het klooster

Terwijl de jongeling een week later onder de egelantier op zijn geliefde wacht, kijkt de verteller om naar de liefvallige schone, Beatrijs de kosteres. Ze heeft juist de klok geluid voor de metten, en ze lijdt zware pijnen door de liefde (vs. 191-194). Als de metten zijn gezongen, keren de kloosterlingen weer terug naar de slaapzaal maar Beatrijs blijft alleen achter in het koor waar ze gaat bidden zoals ze dat dikwijls gedaan heeft. Vervuld met angst spreekt zij voor het altaar een gebed uit tot Maria (vs. 201-204). Beatrijs wijst Maria erop dat ze niet langer het habijt kan dragen (vs. 205-207). Maria kent immers het menselijk hart en zijn gemoedstoestanden in al zijn levensdagen (vs. 208-209). Zo heeft Beatrijs gevestigd, gebeden en zichzelf gekastijd, maar alle moeite is tevergeefs. De liefde heeft haar geheel in de greep, en Beatrijs zal de wereld moeten dienen.

210 *Ic hebbe ghevast ende ghelesen
Ende ghenomen discipline
Hets al om niet ic pine
Minne worpt mi onder voet
Dat ic der werelt dienen moet*

En even zeker als Christus gehangen werd aan het kruis tussen twee kwaaddoeners en Lazarus opgewekt werd uit het graf, zo kent God haar nood en zal Hij haar haar zonden vergeven. Ze zal immers in zware zonden vervallen.

215 *Alsoe waerlike als ghi Here lieve
Wort ghehanghen tusschen ij dieve*
220 *Soe moetti kinnen minen noet
Ende mine mesdaet mi vergheven
Ic moet in swaren sonden sneven*

Als Beatrijs gebeden heeft, staat ze op, verlaat ze het koor en knielt ze biddend voor een Mariabeeld, Maria ter verantwoording roepend.(vs. 223-227). Ze heeft haar immers dag en nacht geklaagd over haar liefdesverdriet, maar het heeft niets geholpen. Beatrijs roept uit dat ze haar verstand zal verliezen als ze nog langer in haar habijt blijft.

227 *Si riep Maria onversaghet
Ic hebbe u nach ende dach geclaghet
Ontfermelike mijn vernoy
Ende mi en es niet te bat een hoy
Ic werde mijns sins te male quijt
Blivic langher in dit abijt*

Dan trekt Beatrijs haar pij uit en legt die op het altaar van Maria, en ze ontdoet zich van haar sandalen (vs. 233-235). Daarna hangt ze de sleutels van de sacristie voor het Mariabeeld (vs. 237-238). De sleutels hangt ze hier omdat iedereen die het Mariabeeld passeert, uit goede gewoonte even zijn ogen naar haar opslaat en een Weesgegroeetje bidt. Nu zullen de sleutels in het oog vallen als het ochtendgebed gehouden wordt (vs. 240-248).

Beatrijs' pij blijft liggen op het altaar. Noodgedwongen gaat ze daarom in haar hemd naar de boomgaard waar ze met haar geliefde jongeling heeft afgesproken. Voorzichtig gaat ze via een deurtje naar buiten en angstig komt ze in de boomgaard (vs. 249-255). Maar de jongeling stelt haar gerust, en zegt dat ze niet bang hoeft te zijn (vs. 256-257). Als ze daar samen staan in de boomgaard, schaamt Beatrijs zich omdat ze in haar hemd staat. Deze schaamte is niet uit preutsheid, maar omdat ze gekleed gaat alsof ze een boetelinge is die zich diep moet vernederen (vs. 260-262).⁶⁹ De jongeling geeft echter aan dat Beatrijs zich voor hem niet hoeft te schamen. Hij geeft haar snel de klederen die hij eerder voor haar gekocht heeft, hij maakt haar complimenten en hij kust haar (vs. 263-287). Dan neemt hij haastig zijn paard, beiden stijgen op en ze rijden tot dat het alweer begint te lichten in het oosten (vs. 288-293).

Als de dag aanbreekt, denkt Beatrijs terug aan het klooster dat zij verlaten heeft, en ze bidt God om bescherming. Gewoonlijk zou ze nu de klokken geluid hebben voor de priem als ze niet gevlucht was met haar geliefde (vs. 294-300). Maar ze is bevreesd dat haar vlucht haar berouwen zal; de wereld is zo trouweloos, en ook zij heeft zich in deze wereld gestort. Ze vergelijkt de wereld met een sluwe koopman die ringen van klatergoud verkoopt voor ringen van goud.

301 *Ic ducht mi die vaert sal rouwen
Die werelt hout soe cleine trouwe
Al hebbic mi ghekeert daer an
Si slacht den losen coman
Die vingerline van formine
Vercoept voer guldine*

Haar geliefde troost haar echter, en belooft haar nogmaals zijn trouw. En zo komen ze die ochtend aan bij een prachtig bos. Er heerst een lieflijke sfeer met zingende vogels, prachtige bloemen en bomen en een heldere lucht (vs. 328-339). Deze omgeving maakt zo'n aangename indruk op de jongeling dat hij Beatrijs voorstelt hier het minnespel te spelen (vs. 340-345).

Maar Beatrijs is zeer verontwaardigd. Haar beminde heeft een boerse aard, anders had hij niet voorgesteld om op het open veld de liefde te bedrijven als was ze een hoer. Dan zou ze weinig fatsoen gehad hebben. Bovendien zou haar vriend dit niet gezegd hebben als hij niet een onbeschoft karakter had gehad.

⁶⁹ Meder: 1995, p. 59.

346 *Wat segdi sprac si dorper fel
Soudic beeten op tfelt
Ghelijc enen wive die wint ghelt
Dorperlijc met haren lichame
Seker soe haddic cleine scame
Dit en ware u niet ghesciet
Waerdi van dorpers aerde niet*

Beatrijs begint al spijt te krijgen van haar keuze voor de jongeling, en ze legt hem verder het zwijgen op; beter kan hij luisteren naar het gekwinkeleer van de vogels (vs. 353-358). Het liefdespel wil zij alleen spelen op een opgemaakt bed, legt zij hem uit, maar nu hij erover begint in de vrije natuur, wordt ze zeer verontwaardigd.

359 *Alsic bi u ben al naect
Op een bedde wel ghemaect
Soe doet al dat u ghenoecht
Ende dat uwer herten voeght
Ic hebs in mijn herten toren
Dat ghijt mi heden leit te voren*

Dan bindt de jongeling wat in, en hij wijst op Venus die hem deze raad influisterde (vs. 365-368). Na de spijtbetuiging van de jongeling, vergeeft Beatrijs hem zijn drieste woorden. De jongeling is immers haar toeverlaat vóór ieder die op aarde leeft. En ze haalt de schone Absalom aan; zelfs al zou ze duizend jaren met hem mogen leven, dan zou ze er nog geen genoeg mee nemen.

369 *Si seide Ic vergheeft u dan
Ghi sijt mijn troest voer alle man
Die leven onder den trone
Al levede Absolon die scone
Ende ic des wel seker ware
Met hem te levende .m. jare
In weelden ende in rusten
In liets mi niet ghecusten*

Beatrijs heeft haar vriend zo lief dat men van haar nooit zou kunnen zeggen dat ze hem vergeten zou (vs. 377-379). Dit is tevens een fraaie toespeling op het toekomstige leed dat Beatrijs te wachten staat, namelijk dat de jongeling Beatrijs wel zal verlaten en vergeten.

Als haar liefste op aarde was, en Beatrijs in de hemel, dan zou ze zeker uit de hemel neerdalen naar haar liefste. Van deze woorden krijgt ze echter direct spijt. De minste hemelse vreugde is immers aan geen aardse vreugde gelijk. In de hemel is het kleinste al zo volmaakt, dat de ziel niets anders verlangt dan God eeuwig lief te hebben.

380 *Waric in hemelrike gheseten
Ende ghi hier in ertrike
Ic quame tot u sekerlike
Ay God latet onghewroken
Dat ic dullijc hebbe ghesproken
Die minste bliscap in hemelrike
En es hier ghere vrouden ghelike
Daer er die minste soe volmaect
Datter zielen niet en smaect
Dan Gode te minnen sonder inde*

Beatrijs zet de aardse dingen tegen de hemelse zaken af. Alles van de aarde is ellende en van generlei waarde vergeleken bij het meest geringe in de hemel. Hij die de verheven vreugde nastreeft, is wijs, hoewel zij, Beatrijs, moet dwalen en zich in grote zonden begeven door haar geliefde jongeling. In deze verzen wordt zichtbaar dat Beatrijs al voor haar veertien zondige jaren aangeeft dat de aarde het niet haalt bij de hemel, maar desondanks gaat zij de zonde in.

390 *Al erdsche dinc es ellinde
Sie en doughet niet een haer
Jeghen die minste es daer
Diere om pinen die sijn vroet
Al eest dat ic dolen moet
Ende mi te groten sonden keren
Dore u lieve scone jonchere*

Goede en kwade jaren

Beatrijs en haar vriend gaan in een mooie streek wonen waar het hen goed bevalt, en zeven jaren lang leven ze in lichamelijke lust en materiële weelde (vs. 401-407). Ook krijgen ze twee kinderen.

404 *Daer soe bequamt hen wale
Dat siere bleven der jaren seven
Ende waren in verweenden leven
Met ghenuechten van lichamen
Ende wonnen .ij. kinder tsamen*

Maar na zeven jaren is het geld op, en worden hun bezittingen verkocht (vs. 409-416). Beatrijs en haar vriend kennen geen handwerk of ambacht, en voor bedelen schamen de geliefden zich zo dat ze liever zouden sterven (vs. 417-424). En tot hun beider droefheid maakt de armoede een scheiding tussen hen. De man breekt zijn gelofte en keert terug naar zijn land, Beatrijs achterlatend met twee mooie kinderen (vs. 425-432). Nu is gebeurd waarvoor Beatrijs vroeg en laat gevreesd heeft. Hij die haar eeuwige trouw beloofde, is bij de eerste tegenslag vertrokken.

433 *Si sprac Hets mi comen soe
Dat ic duchte spade ende vroe
Ic ben in vele doghens bleven
Die ghene heeft mi begheven
Daer ic mi trouwen toe verliet*

Beatrijs doet een gebed tot Maria voor haar en haar twee zonen, en ze vraagt wat zij als verlatene moet beginnen. Ze zal haar ziel en lichaam moeten bevleken met zonden (vs. 438-444). Al kende zij het ambacht van de spinnerij, toch zou dat haar niet gebaat hebben, want dan zou ze in twee weken nog geen brood kunnen kopen. Noodgedwongen moet ze buiten de stad of in het veld inkomsten voor haar kinderen verzamelen door zich te prostitueren. Opvallend is hier de parallel tussen Beatrijs' prostitutie in het veld en het boerse voorstel van de jongen om elkaar te beminnen in het veld, dat eerder grote verontwaardiging vond bij zijn geliefde. Beatrijs wilde eerder niet het minnespel spelen in het veld; ze is immers geen hoer. Later moet ze echter zelf door prostitutie haar brood verdienen. Eerder is het haar eer te na om te bedelen en is ze niet in staat om te spinnen, later bedelt ze toch met haar kinderen en werkt ze zelfs als prostituee.

445 *Al constic enen roc spinnen
In mochter niet met winnen
In tween weken een broet*

*Ic moet gaen dorden noet
Buten der stat of tfelt
Ende winnen met minen lichame ghelt
Daer ic met mach copen spise
In mach in ghere wise
Mijn kinder niet begheven*

Zo gaat Beatrijs zeven jaren lang als een hoer door het land, en ze doet menige zonde hoewel die haar onwelgevallig zijn en haar weinig vreugde bezorgen. Ze leidt dit leven echter enkel omdat ze hiermee geld verdient om haar kinderen enigszins van te kunnen onderhouden.

454 *Dus ghinc si in een sondech leven
Want men seit ons over waer
Dat si langhe seven jaer
Ghemene wijf ter werelt ghinc
Ende meneghe sonde ontfinc
Dat haer was wel onbequame
Die se deden metten lichame
Daer sie cleine gheneuchte hadde in
Al dede sijt om een cranc ghewin
Daer si haer kinder met onthelt*

De verteller wijst er echter op dat het weinig zin heeft te vertellen van de zware en schandelijke zonden die Beatrijs veertien jaar lang bedrijft (vs. 464-466). Maar in haar ellende laat ze nooit na om de getijden van de Maagd te bidden om daarmee Maria te eren (vs. 467-472). Die kan haar immers bekeren van het zondige leven waarin ze al veertien jaren verkeert (vs. 473-476).

Dan kijkt de verteller even terug naar het verhaal dat hij tot hiertoe verteld heeft. Hij heeft namelijk de zeven jaren in liefde en weelde besproken, en daarna het zevental van jaren in ellende. Luister nu, zo zegt hij, naar de jaren die volgen.

477 *Si was seven jaer metten man
De II kindere an hare wan
Diese liet in ellinde
Daer si doghede groet meswinde
Dierste VII jaer hebdi ghehoert
Verstaet hoe si levede voert*

Nadat Beatrijs veertien jaar in zonde geleefd heeft, geeft God haar zo groot berouw dat ze zichzelf liever zou onthoofden dan dat ze nog langer in de zonde zou voortleven zoals ze gewend was te doen (vs. 483-489).

Het gebed tot God en Maria

De vroegere kloosterlinge huilt onophoudelijk en ze roept Maria de moeder Gods aan, opdat die haar niet in de nood zal laten blijven (vs. 490-494). Beatrijs roept Maria aan als getuige van het feit dat haar zonden haar berouwen. Haar zonden zijn zoveel dat ze niet weet wanneer en met wie ze ze bedreef (vs. 495-499). Beatrijs vraagt zich in vertwijfeling af wat haar zal gebeuren. Bij het Laatste Oordeel zal God Die nu Zijn ogen van haar heeft afgewend, alle zonden immers in openbaarheid brengen.

503 *Daer alle sonden selen bliken
Beide van armen ende van riken*

*Ende alle mesdaet sal sijn ghewroken
Daer en si vore biechte af ghesproken
Ende penitencie ghedaen*

Alle zonden waarvoor geen biecht en boete is gedaan, zullen in het Laatste Oordeel gewroken worden. Hiervan is Beatrijs overtuigd, en ze is zeer bevreesd (vs. 508-509). Zelfs al droeg ze al haar levensdagen een ruw wollen boetekleed, en kroop ze op handen en blote voeten door de landen, toch zou ze nog niet van haar zonden verlost zijn als Maria haar niet bij zou staan.

*510 Al droghic alle daghe een hare
Ende croeper met van lande te lande
Over voete ende over hande
Wullen barvoet sonder scoen
Nochtan en constic niet ghedoen
Dat ic van sonden worde vri
Maria vrouwe ghi en troest mi*

Beatrijs roept Maria aan als fontein van alle deugden. Zij heeft velen verhoogd, zoals Theophilus die ziel en lichaam aan de duivel overleverde, maar die desondanks door Maria verlost werd (vs. 518-524). Ook wijst Beatrijs Maria erop dat zij steeds trouw haar gebeden heeft opgezegd, ondanks dat ze een diepgezonken zondares is (vs. 525-529). Ze smeekt Maria om erbarmen met een bedroefde die haar hulp nodig heeft (vs. 530-532). Beatrijs durft moed te houden omdat het nooit onbeloond bleef wanneer iemand Maria elke dag groette.

*533 Dies maghic mi verbouden
En bleef hem nye onvergouden
Die u gruete maget vrie
Alle daghe met ere Ave Marie*

Beatrijs geeft aan dat wie graag tot Maria bidt, mag aannemen dat daaruit heil en vertroosting voortvloeien. Het gebed is Maria immers zeer welgevallig (vs. 537-540). Het 'Ave Maria' herinnert de moeder van Christus steeds aan de blijde boodschap die de engel in Nazareth bracht; deze woorden zijn Maria nog altijd aangenaam, en ze is ieder dankbaar die haar er vurig mee begroet (vs. 542-549). Al is diegene in zonden verstrikt, toch zou Maria hem genade schenken, en hem vrijpleiten voor haar Zoon.

*550 Al waer hi in sonden belet
Ghi souden te ghenaden bringhen
Ende voer uwen sone verdinghen*

Berouw

Zo bidt Beatrijs de zondares elke dag tot Maria. En met haar beide kinderen aan de hand dwaalt ze door het land van stad tot stad, terwijl ze in leven blijven door aalmoezen (vs. 553-558). Beatrijs dwaalt zo lang door het land, dat ze het klooster terug vindt waar ze kosteres is geweest, en ze mag overnachten in het huis van een weduwe dat vlakbij het klooster gelegen is (vs. 559-565). De weduwe nodigt haar uit om met haar kinderen te rusten en mee te delen in haar voedsel (vs. 566-572). Beatrijs is zeer benieuwd hoe het ervoor staat in het klooster (vs. 574-576). Ze informeert er dan ook naar bij de weduwe, en de laatste spreekt lovende woorden over de kloosterlingen. Het klooster is weelderig en voornaam; men vindt nergens haar gelijke. Bovendien heeft de weduwe nooit een lasterpraatje gehoord dat de reputatie zou kunnen schaden van de nonnen die er wonen (vs. 578-584).

Beatrijs wil er echter het hare van weten, en ze zegt enige tijd geleden nog iets over de kosteres gehoord te hebben van iemand 'die geen leugens spreekt' (vs. 585-591). De kosteres zou veertien jaar geleden vertrokken zijn, en niemand weet waarheen (vs. 592-595).

De weduwe raakt hierdoor zeer verontwaardigd; wanneer Beatrijs niet haar mond houdt over de kosteres, dan zal ze uit haar huis moeten (vs. 596-600). De kosteres heeft hier de volle veertien jaar gediend zonder dat men haar ooit heeft gemist, afgezien van de dagen dat ze ongesteld was (vs. 601-605). Wie kwaad spreekt van de kosteres, is verachtelijker dan een hond (vs. 606-607). De kosteres heeft de zuiverste inborst die een non kan hebben; in alle kloosters tussen de Elbe en de Gironde kan geen non gevonden worden die vromer leeft.

608 *Si draghet soe reynen moet
Die eneghe nonne draghen mochte
Die alle die cloesters dore sochte
Die staen tusschen Elve ende der Geronde
Ic wane men niet vinden en conde
Ne ghene die gheesteliker leeft*

Beatrijs heeft het relaas van de weduwe aangehoord, en het lijkt haar te wonderlijk. Daarom informeert ze nog naar de namen van de ouders van de kosteres (vs. 614-617). En de weduwe noemt precies de namen van de ouders van Beatrijs. Dan weet Beatrijs dat zij bedoeld wordt (vs. 618-621).

Die nacht bidt Beatrijs vurig tot God en Maria. Ze kan God niets anders aanbieden dan een innig diep berouw, en ze roept de hulp van Maria in, omdat haar zonden haar zo zwaar drukken (vs. 622-625). Wanneer ze haar zonden zou verliezen door een hete oven in te gaan, dan zou ze dat dadelijk gedaan hebben (vs. 626-630). Hoewel Beatrijs door angst gekweld wordt, blijft ze wel op genade hopen; God vervloekt immers de wanhoop (vs. 631-635). Er was nooit zo'n grote zondaar sinds Jezus op aarde kwam om aan het kruis te sterven, of God gaf hem Zijn vergeving (vs. 636-641). Als voorbeeld van een zondaar die gered wordt te elfder ure, geeft Beatrijs de misdadiger die aan de rechterzijde van Jezus aan het kruis hing.

640 *Sone lieti den sondare niet bederven
Die met berouwenesse socht gnade
Hi vantse al quam hi spade
Alst wel openbaer scheen
Den enen sondare vanden tween
Die tuwer rechter siden hinc*

Het is een troost voor zondaren dat God deze misdadiger zonder straffen tot Zich nam. Hieruit maakt Beatrijs op dat oprecht berouw alles kan goedmaken (vs. 646-649). Beatrijs wijst daarbij op de woorden die Jezus tot de misdadiger sprak, namelijk dat hij heden met Christus in Zijn Koninkrijk zou zijn (vs. 650-652). Gisemans de kwaaddoener die nog op het laatste moment om genade bad, verkreeg barmhartigheid zonder dat hij God iets anders aan te bieden had dan het berouw over zijn zonden.

653 *Noch Here waest openbare
Dat Gisemast die mordenare
Ten lesten om ghenade bat
Hine gaf u weder gout no scat
Dan hem berouden sine sonden*

Gods ontferming is niet te doorgronden, zoals de zee niet in een dag kan worden leeg geschept en gedroogd (vs. 658-661). Zo is er ook geen zonde of de hemelse genade is groter.

Beatrijs vraagt God waarom zij van Zijn ontferming is verstoken als de zonden haar zo smartelijk zijn (vs. 662-666).

Nachtelijke visioenen

Tijdens dit haar gebed valt Beatrijs in slaap en ze ziet een visioen waarin een stem tot haar spreekt (vs. 667-672). Deze stem zegt haar dat ze lang genoeg heeft geweeklaagd en dat Maria haar gebed heeft verhoord (vs. 673-675). De stem draagt haar bovendien op met haast naar het klooster te gaan, waar de deur geopend zal zijn waar ze het klooster destijds verliet met de jongeling (vs. 676-680). Haar habijt, sluier en sandalen zal ze vinden op het altaar, en de sleutels van de sacristie zijn daar waar zij ze destijds opgehangen heeft, waarvoor ze Maria dankbaar moet zijn (vs. 681-688). De stem wijst Beatrijs erop dat het Maria was die veertien jaren lang haar plaats in het klooster heeft ingenomen, zodat niemand van haar afwezigheid afweet. Maria heeft zich over Beatrijs' werk ontfermd, en niemand heeft haar gemist.

689 *Die heeft si soe doen bewaren
Datmen binnen XIII jaren
Uwes nye en ghemiste
Soe dat yemen daer af wiste*

Maria is Beatrijs zo welgezind is, dat ze alle jaren voor haar gediend heeft, volkomen in Beatrijs' gedaante. En nu moet de non zelf haar plaats in het klooster weer in gaan nemen. De stem wijst ten slotte op de Zender die hem opdracht gegeven heeft voor deze boodschap; hij spreekt haar namens Maria toe (vs. 700).

693 *Maria es soe wel u vriend
Si heeft altoes voer u ghedient
Min no meer na dijn ghelike
Dat heeft de vrouwe van hemelrike
Sonderse doer u ghedaen*

Na deze hemelse boodschap duurt het niet lang of Beatrijs ontwaakt. Ze vraagt God of Hij de duivel wil tegenhouden om haar nog meer verdriet aan te doen (vs. 703-706). Immers, als ze in het klooster zou gaan, en men haar zou vangen als dief, dan zou ze nog meer in haar eer zijn geschonden dan toen ze het klooster verliet.

707 *Ochtic nu inden cloester ghinghe
Ende men mi over dieveghe vinghe
Soe waric noch meer ghescent
Dan doen ic ierst rumde covent*

Daarom smeekt Beatrijs God bij Zijn kruisiging of Hij de boodschap haar nog tweemaal wil doen horen, indien de stem die haar riep werkelijk tot haar heil gekomen is. Dan zal ze zonder vrees wederkeren in het klooster, en hierom altijd Maria loven en verheerlijken (vs. 719-722).

714 *Ocht die stemme die aen mi riep
Hier es comen te minen baten
Dat sijs niet en moete laten
Si en come anderwerf tot hare
Ende derde werven openbare*

De volgende nacht openbaart zich opnieuw een stem aan Beatrijs (vs. 723-725). Deze roept haar op terug te keren in het klooster, want ze heeft al te lang gewacht. De stem maakt zich opnieuw bekend; het is de bode van Maria die tot haar spreekt.

726 *Mensche du maecs te langhe beide*

*Ganc weder in dinen cloester
God sal wesen dijn troester
Doet dat Maria u ontbiet
Ic ben haer bode en twivels niet*

Nu heeft Beatrijs voor de tweede maal de stem vernomen die haar opdraagt in het klooster te gaan. Nog durft ze niet te gaan en ze wacht de derde nacht af (vs. 731-735). De stem is pas tweemaal aan haar geopenbaard, en het is nog steeds mogelijk dat het de duivel is die tot haar spreekt.⁷⁰ Wanneer het een boze geest is, dan bidt ze God om die uit het huis te laten gaan zodat hij haar geen kwaad meer kan doen (vs. 736-743). Daarna smeekt ze Maria of ze de Goddelijke stem voor de derde maal aan haar wil laten horen.

744 *Maria nu staet mi in staden
Die ene stemme ane mi sint
Ende hiet mi gaen int covint
Ic mane u vrouwe, bi uwen kinde
Dat ghise mi derdewerven wilt sinden*

Die nacht komt er een stem met Goddelijke kracht en een groot licht, die Beatrijs beveelt terstond het klooster in te gaan, want ze heeft Maria's gebod al te lang geweigerd.

750 *Een stemme quam van Gods cracht
Met enen over groten lichte
Ende seide Hets bi onrechte
Dat ghi niet en doet dat ic u hiet
Want u Maria bi mi ontbiet
Ghi moecht beiden te lanc
Gaet inden cloester sonder wanc*

Weer wijst de stem erop dat de deuren geopend zullen zijn, en dat haar habijt zal liggen op het altaar (vs. 757-760). De zondares kan het hemelse licht nauwelijks verdragen (vs. 761-763). Nu weifelt Beatrijs niet meer: deze stem komt ongetwijfeld van God.

764 *Si seide Nu en darf mi niet twien
Dese stemme comt van Gode
Ende es der maghet Marien bode
Dat wetic nu sonder hone
Si comt met lichte soe scone*

Beatrijs zal in het klooster gaan, terwijl ze vertrouwt op de troost van Maria, en haar kinderen aan God beveelt die ze wel zal beschermen (vs. 769-775). Beatrijs trekt haar kleren uit en dekt daarmee haar kinderen toe. Ze kust haar kinderen en beveelt ze Maria. Had Maria haar niet vrijgepleit, dan had ze haar kinderen niet verlaten om alle schatten van Rome (vs. 780-785).

Terug in het klooster

Huilend gaat Beatrijs in de richting van het klooster, waar ze de deur geopend vindt. Ze treedt zonder aarzeling binnen terwijl ze God en Maria dankt (vs. 787-794). In kerk bidt ze of God haar wil helpen als zij haar kosteressentaak weer op zich zal nemen (vs. 795-803). Ze trekt haar oude kloosterkleding weer aan, die ze op de plaats aantreft waar ze die jaren geleden liet liggen (vs. 806-809). En Beatrijs looft en dankt God en Maria; ze leeft nu veel geruster dan

⁷⁰ Meder: 1995, p. 83.

eerst. En ze weet nu dat degene die bij God genade zoekt, genade van Hem zal verkrijgen. De non is verheugd omdat haar verdriet en ellende door God ten goede zijn gekeerd.

824 *Hier omme levic vele te sochter*
Wie aen u soect ghenade
Hi vintse al comt hi spade
U hulpe die es alte groet
Al hebbic vernoy ende noet
Hets bi u ghewandelt soe
Dat ic nu mach wesen vroe
Met rechte maghic u benedien

Op de plaats waar Beatrijs haar sleutels destijds gehangen heeft, hangen ze nog steeds. Ze neemt de sleutels bij zich, en legt de getijdenboeken in het koor klaar zoals ze altijd gewoon was te doen (vs. 832-840). Intussen bidt ze Maria of zij haar en haar kinderen die nu bij de weduwe waren, van ongeluk zou mogen vrijwaren (vs. 841-844). Dan is het middernacht, en Beatrijs luidt de klok voor de metten. Van alle kanten komen de nonnen aansnellen maar niemand weet dat het een ander is die de klok luidt (vs. 845-853). Beatrijs leeft in het klooster zonder dat schande of hoon haar deel wordt (vs. 854-856). Het is overigens opvallend dat Beatrijs uit het klooster vertrekt na het luiden van de metten, en bij het luiden van de metten keert zij weer terug in het klooster. De cirkel van vertrek en thuiskomst is zo mooi afgerond.

De maagd Maria is veertien jaar lang in de plaats van Beatrijs kosteres geweest alsof zij Beatrijs zelf was. Zo is de zondares bekeerd tot lof van Maria, die altijd trouw haar vrienden bijstaat als zij in nood zijn gezeten. En Beatrijs is dus weer non zoals tevoren (vs. 865-867).

857 *Maria hadde ghedient voer hare*
Ghelijc oft sijt selve ware
Dus was die sonderse bekeert
Maria te love die men eert
Der maghet van hemelrike
Die altoes ghetrouwelike
Haren vrient staet in staden
Alsi in node sijn verladen

Haar kinderen liet Beatrijs achter in het huis van de weduwe, en daar is de nood groot (vs. 867-869). De weduwe ontfermt zich over hen nu hun moeder verdwenen is, en zij gaat naar het klooster om de abdis te vragen wat ze met de kinderen moet doen (vs. 870-879). In het klooster vertelt de weduwe dat de moeder van de twee kinderen hen in verdriet en ellende in haar huis heeft achtergelaten (vs. 882-888). Graag zou de weduwe de kinderen helpen, als ze geweten had hoe ze dat moest doen (vs. 889). De kloosteroverste weet wel raad: ze zal er voor zorgen dat het de weduwe aan niets zal ontbreken (vs. 890-893). De kinderen zullen van liefdadigheid leven, elke dag zal hun voedsel en drank uit het klooster komen (vs. 894-898). De weduwe is verheugd, en ze neemt voortaan de zorg van Beatrijs' kinderen op zich (vs. 899-902). Beatrijs is gerust nu ze haar kinderen in goede hoede weet, nadat zijzelf ze in de steek gelaten heeft (vs. 903-910). De non gaat een vroom leven leiden vol berouw over de zonden die zij bedreven heeft en die ze niemand durft openbaar te maken (vs. 911-918).

Biecht en vergeving

Op een dag komt een abt het klooster zijn jaarlijkse inspectiebezoek brengen, om te bezien of er schandelijke geruchten rondgaan over de kloosterlingen (vs. 919-924). Op dezelfde dag knielt Beatrijs in het koor. Ze is in hevige tweestrijd gewikkeld door de duivel die haar

probeert te weerhouden om haar zonden aan de abt bekend te maken (vs. 929-931). Terwijl ze zo in gebed geknield ligt, ziet ze hoe een in het wit geklede jongeman haar passeert terwijl hij een kind op zijn arm draagt (vs. 932-935). Het kind lijkt echter dood, en de jongen speelt met een appel die hij gooit en vangt voor het kind (vs. 936-939). Beatrijs spreekt de jongeling aan en ze vraagt hem of hij van God komt, en waarom hij speelt voor het dode kind.

942 *Si seide Vrient oft wesen mach
Ende of ghi comen sijt van Gode
Soe manic u bi sine ghebode
Dat ghi mi segt ende niet en heelt
Waerom ghi voer dat kint speelt
Metten sconen appel roet
Ende het leet in uwen armen doet
U spel en helpt hem niet een haer*

Daarop antwoordt de jongeling dat Beatrijs het goed gezien heeft. Het kind hoort en merkt niets van zijn spel (vs. 950-953). Evenzo weet God niet dat Beatrijs bidt, vast en zichzelf kastijdt; het dient nergens toe en het is verspilde moeite. Beatrijs is zo in zonden verstikt dat God in het hoge hemelrijk haar gebeden niet hoort (vs. 954-960). De jongeman raadt Beatrijs dan ook aan tot de abt te gaan om hem al haar zonden op te biechten, en zich niet te laten bedriegen door de duivel (vs. 962-965). De abt zal haar haar zonden kwijtschelden. Maar als Beatrijs haar zonden niet uitspreekt, zal Gods wraak zwaar zijn.

966 *Laet u den duvel niet bedrieghen
Die abt sal u absolveren
Van den sonden die u deren
Eest dat ghise niet en wilt spreken
God salse zwaerlike an u wreken*

De jongeling vertrekt en Beatrijs ziet hem nooit weer, maar zijn woorden heeft ze begrepen (vs. 971-973). Nog dezelfde ochtend gaat ze naar de abt en verzoekt hem te luisteren naar haar biecht (vs. 974-976). De abt stemt in met haar verzoek, en hij raadt de non aan haar zonden nauwgezet te overdenken (vs. 978-981). Dadelijk steekt de non van wal, en ze vertelt de abt alles wat haar wedervaren is: hoe ze met een dwaze liefde werd bevangen en zo het klooster verliet, en twee kinderen kreeg van haar geliefde. Beatrijs verbergt niets; alles wat in haar hart schuilt, maakt ze de abt bekend (vs. 993-996).

Als Beatrijs alles opgebiecht heeft, spreekt de abt uit dat hij haar de zonden wil kwijtschelden. Hij looft en zegent de moeder Gods, en hij schenkt de non vergiffenis door handoplegging (vs. 1002-1005).

999 *Dochter ic sal u absolveren
Vanden sonden die u deren
Die ghi mi nu hebt ghelijt*

De abt wil dit Mariamirakel echter niet onopgemerkt voorbij laten gaan. Daarom stelt hij voor het wonder in een preek openbaar te maken, zonder dat ontdekt zal worden op wie van de nonnen uit het klooster hij doelt, zodat laster noch schande het deel van Beatrijs en haar kinderen zal worden (vs. 1006-1011). Het zou immers verkeerd zijn te zwijgen van het heerlijke wonder dat God deed door Zijn moeder Maria. De abt zal het overal verkondigen, tot bekering van vele zondaren en tot lof van de moeder Gods.

1012 *Het ware onrecht soudement swigen
Die scone miracle die ons Here
Dede doer siere moeder ere*

*Ic saelt orconden over al
Ic hope datter noch bi sal
Menech sondare bekeren
Ende onser liever vrouwen eren*

Voordat de abt terugkeert naar huis, vertelt hij het klooster het Godswonder dat gebeurd is aan een non. Het blijft echter verborgen om welke non het gaat (vs. 1019-1023). De abt vertrekt onder Gods geleide, en hij neemt de beide kinderen van Beatrijs mee en dat worden vrome mannen (vs. 1024-1028).

De verteller besluit met een lofprijzing aan God en Maria die dit prachtige wonder deden, want Maria hielp Beatrijs uit alle nood (vs. 1030-1034). Hij drukt alle lezers van dit mirakel op het hart, dat Maria in het Laatste Oordeel ook onze voorspraak moet zijn (1034-1038).

Conclusie Beatrijs

Het personage Beatrijs wordt vanuit twee perspectieven beschreven. Ze wordt enerzijds vanuit een werelds perspectief bekeken als haar uiterlijke en innerlijke schoonheid worden geprezen, en als ze zonder verwijten te krijgen, het klooster ontvlucht om met haar geliefde mee te gaan. De liefde houdt haar in zijn greep, en als ze niet bij haar liefste mag zijn, zal ze sterven; daarom moet ze, vanuit een wereldse moraal geredeneerd, wel met hem meegaan.

Anderzijds wordt vanuit een religieus oogpunt beschreven hoe Beatrijs door haar verliefdheid in de macht komt van de Boze, die zonder ophouden probeert mensen te verleiden (vs. 65-70). Daarnaast wordt Beatrijs vaak met 'de zondares' aangeduid; haar vlucht uit het klooster en haar overspelige leven met en zonder de jongeman worden volgens de religieuze moraal dus wel als zonden gezien.

Aanvankelijk wordt Beatrijs vooral geroemd om haar schoonheid, hoofse manieren, verstand, vlijt en zeden, naar de maatstaven van deze wereld. Het prijzen van Beatrijs' hoofse eigenschappen wordt minder naarmate het verhaal vordert. Wanneer ze gericht is op de aardse liefde, dan wordt vooral haar schoon- en hoofsheid opgemerkt. Maar vanaf het moment dat Beatrijs zich afkeert van het aardse, dan vallen Beatrijs' berouw en haar vrome levenswandel in het oog. Een dergelijk leven past ook beter bij de liefde tot God die hemels is, en bij de godsdienstige normen die verbonden zijn aan het leven met God.

Beatrijs erkent al voor haar vlucht uit het klooster, dat die verkeerd is. Ze ziet haar toekomst somber in, en dan gebeurt wat ze al steeds vreesde: haar vriend wordt haar ontrouw. Beatrijs is weinig verbaasd. Ze lijkt haar lot eenvoudigweg te aanvaarden, en ze uit geen enkel verwijt naar haar geliefde. Gezeten bij de abt memoreert ze enkel aan de dwaze liefde die haar beving, terwijl ze met geen woord rept over de verbroken geloftes van haar geliefde. De jongeman heeft voor Beatrijs afgedaan; de liefde is voorbij en nu rest slechts het berouw over haar eigen zondige leven. Als ze haar kinderen in goede handen weet, is ze niet meer gericht op de dingen van dit aardse leven, maar bekommert ze zich enkel om het heil van haar ziel.

Beatrijs moet leren inzien dat de aardse liefde weinig trouw en zekerheid biedt. Gaandeweg het verhaal beseft Beatrijs dat de ware liefde niet op aarde te vinden is, maar dat die liefde bij God gezocht moet worden. Immers, ondanks dat zij Maria ontrouw geweest is, blijft deze haar vriend en dient ze veertien jaren trouw in Beatrijs' plaats als kosteres. De liefde tot God

blijkt op een veel hoger plan te staan dan de liefde op aarde. De aardse liefde wordt beschaamd, maar de Goddelijke liefde is in goede en belangrijker, kwade tijden bestendig.

Secundaire literatuur

Lulofs 1983

Lulofs noemt de *Beatrijs* een religieus verhaal, ‘maar de hoofdpersoon Beatrijs en ook haar minnaar zijn voorname lieden, die zich gedragen zoals dat in hun stand betaamd.’⁷¹ Het voorstel van Beatrijs’ geliefde om buiten in het veld het liefdesspel te spelen wekt volgens Lulofs haar toorn, ‘maar ze is wel tot dat spel bereid als de situatie in overeenstemming is met haar waardigheid’. Als door de hongersnood de jongeling moet kiezen te bedelen of zijn gezin te verlaten, kiest hij de laatste oplossing. Ook als Beatrijs op haar beurt voor de keus staat te bedelen en prostitutie te plegen, verwerpt ook zij de mogelijkheid te gaan bedelen: ‘Bedelen was voor haar gevoel van eigenwaarde blijkbaar niet te verdragen. Prostitutie was niet zozeer een schande als wel een zonde.’ Daarom beëindigt ze deze zonde wanneer ze tot inkeer komt en berouw krijgt. Lulofs wijst erop dat Beatrijs’ handelen als zij in de wereld leeft, steeds is terug te voeren op ‘de angst voor schande, de angst haar goede naam te verliezen door niet te handelen zoals ze volgens haar stand verplicht was’. Wanneer Beatrijs zich van de wereld afwendt, en ‘zich in haar berouw door de religieuze normen laat leiden’, komt er een andere angst naar voren. Lulofs wijst erop dat er dan sprake is van ‘angst voor de straf die haar na dit wereldse leven te wachten staat’. In de *Beatrijs* gelden dus twee normen: ‘die voor dit leven in de wereld, en die voor het leven dat op het hiernamaals is gericht’.⁷²

Ik ben het volledig met Lulofs eens. Aanvankelijk gedraagt Beatrijs zich op een manier die laat blijken dat ze gericht is op wat de mensen van haar denken. Dan probeert ze zomin mogelijk eerverlies te lijden. Later richt ze haar handelen naar religieuze normen, en dan is vooral van belang hoe God van haar werken beschouwt. Beatrijs leeft dus eerst volgens wereldlijke, en later volgens religieuze normen.

Van Oostrom 1983

Van Oostrom beschrijft Beatrijs na haar inkeer als volgt: ‘De heldin geraakt in een crisis: zij beseft ten onrechte door te gaan voor een toonbeeld van deugdzaamheid, en schaamt zich dat haar zondige tocht door de wereld voor een ieder verborgen is gebleven.’ En haar vertwijfeling neemt heftige vormen aan wanneer de abt komt om de nonnen te laten biechten.⁷³

Hierin ben ik het niet eens met Van Oostrom. Volgens mij raakt Beatrijs zelf niet in een crisis doordat ze doorgaat voor een toonbeeld van deugdzaamheid. Er staat enkel dat ze haar zonden geen mens bekend durft te maken (vs. 914-918). En later schaamt ze zich zo voor haar zonden dat ze die de abt niet bekend durft te maken (vs. 929-931). Beatrijs schaamt zich dus voor haar zonden, en niet voor het feit dat ze voor de mensen doorgaat als deugdzame non zoals Van Oostrom stelt. Het is pas de jongeling met het dode kind die haar erop wijst dat haar zonden vergeven moeten worden door God. Zonder haar biechten zal God niet afweten van haar berouw.

Meder 1995

Meder geeft aan dat Beatrijs zich in haar hemd niet zozeer ‘als preutse non’ schaamt, ‘maar vooral als fiere jonkvrouw schaamt zij zich tegenover de jongeman dat ze aldus in haar hemd

⁷¹ Lulofs: 1983, p. 14.

⁷² Lulofs: 1983, p. 18-19.

⁷³ Van Oostrom: 1983, p. 6.

staat'. Na haar bekering legt Beatrijs, zo beschrijft Meder, haar adellijke trots en schaamtegevoelens af en omhelst ze de hogere, religieuze waarden: 'De hoofse Beatrijs verkiest prostitutie boven bedelarij, maar de godvruchtige Beatrijs het omgekeerde.' De onderzoeker geeft aan dat Beatrijs tot het inzicht komt dat ze beter gezichtsverlies kan lijden dan het eeuwige leven verspelen.⁷⁴ Maar wanneer Beatrijs teruggekeerd is in het klooster, zijn haar zonden nog niet vergeven, en probeert de duivel Beatrijs van de levensbelangrijke biecht af te houden door 'haar aristocratische schaamtegevoelens' aan te wakkeren.⁷⁵

Beatrijs gaat na haar bekering inzien dat de dingen van de hemel en de eeuwigheid uitstijgen boven de zaken van de wereld en de tijd. En dan ben ik het met Meder eens als hij zegt dat bij Beatrijs de 'aardse' gevoelens nog in zekere mate blijven opspelen bij religieuze zaken. Dit lijkt me echter niet meer dan logisch; Beatrijs is niet ineens een andere persoon, maar ze blijft de non van adellijke afkomst, weliswaar nu met een groot berouw over haar zonden.

Zodra Beatrijs het klooster verlaat, schendt zij de drie kloostergeloften ernstig. Allereerst schrijft Meder, was de vlucht zelf een ontoelaatbare daad van ongehoorzaamheid. Vervolgens maakt ze zich veertien jaar lang schuldig aan de doodzonde van de onkuisheid, en in dezelfde periode geeft ze zich tevens over aan de zonde van de onmatigheid. Verder maakt de non zich schuldig aan de zonde van hoogmoed: 'Eigenzinnig ruilt zij haar hemelse bruidegom in voor een aardse, in de veronderstelling met de laatste beter af te zijn.' Meder wijst erop dat het haar redding is geweest dat zij nooit het contact met Maria heeft verbroken, en dat ze nooit in 'de ultieme doodzonde van de wanhoop vervallen' is. Meder vat het samen als volgt: 'Beatrijs, de adellijke non, wordt heen en weer geslingerd tussen de hoofse en de devote kant van haar persoonlijkheid, maar uiteindelijk triomfeert het geloof.'⁷⁶

Meder zet in zijn inleiding Beatrijs' grote zonden nauwgezet uiteen. Toch vraag ik me af of dit de bedoeling geweest is van de schrijver. Naar mijn idee wordt er in de *Beatrijs* veel meer de nadruk gelegd op Beatrijs' twijfels over de zonden, op haar standvastigheid in het gebed en haar berouwvolle bekering, dan op de veelheid en verscheidenheid van haar zonden. De veertien jaren dat Beatrijs in zonden leeft, worden er immers in nog geen dertig verzen (op een totaal van duizendachtendertig verzen) doorheen gejaagd (vs. 404-432). Wel ben ik het eens met Meder dat Beatrijs' trouwe dagelijkse gebeden tot Maria haar redding zijn geweest (vs. 467-475). Het verhaal zelf is er ook duidelijk in dat Maria niemand kan weerstaan (vs. 546-552). Beatrijs wordt mijns inziens niet heen en weer geslingerd tussen hoofsheid en devotie. Ze kiest voor haar bekering voor een hoofse, aardse liefde, en na haar bekering is haar liefde enkel nog op God en Maria gericht; dan taalt ze niet meer naar een vriend op aarde als ze niet de genade en vergeving van God ontvangen heeft. In haar handelen komt nog wel wat van haar hoofse-aristocratische achtergrond openbaar, maar haar levenshouding is allereerst en vooral op het dienen van God gericht.

⁷⁴ Meder: 1995, p. 20.

⁷⁵ Meder: 1995, p. 23.

⁷⁶ Meder: 1995, p. 25.

MINNAAR

De adellijke non Beatrijs bemint al lange tijd een jongeman van buiten het klooster. Ze wordt verteerd door de liefde voor haar jongen (vs. 71-80). Daarom stuurt ze hem een brief waarin ze schrijft dat hij snel naar haar moet komen, want zijn geluk hangt daarvan af (vs. 82-86). Een bode bezorgt de brief bij de jongeling, en die is blij verrast bij het ontvangen van een bericht van zijn geliefde. Immers, al vanaf twaalfjarige leeftijd zijn ze door liefde voor elkaar bevangen, waardoor ze veel verdriet hebben moeten ondergaan (vs. 92-94).

88 *Hi nam den brief ende las
Die sende sijn vriendinne
Doe was hi blide in sinen sinne
Hi haestem te comen daer*

Bij het venster

Zo snel hij kan, rijdt de jongen naar zijn geliefde. Daar blijft hij voor het spreekvenster van het klooster wachten totdat zijn vriendin zal verschijnen, die hij graag wil spreken en zien (vs. 95-99). Niet lang daarna komt de non bij het getraliede venster en samen spreken ze met elkaar. Van het venster wordt uitvoerig beschreven hoe zorgvuldig het getralied is (vs. 102-104); dit wijst erop hoe onmogelijk het voor de geliefden is om bij elkaar te komen. De geliefden zuchten voortdurend terwijl hij zich buiten, en zij zich binnen bevindt. Lange tijd zitten ze bedroefd bij elkaar, vervuld met een steeds sterker wordende liefde (vs. 107-109).

100 *Niet langhe ende merde si na dien
Si quam ende woudene vanden
Vor tfensterkijn dat met yseren banden
Dwers ende lanx was bevlochten.
Menech werven si versochten
Daer hi sat buten ende si binnen
Bevaen met alsoe starker minnen*

Beatrijs vertelt haar geliefde dat zij zo ongelukkig is, en ze vraagt hem om een woord van troost. Ze is gewond door de pijl der liefde, en daardoor lijdt ze grote smarten. Ze zal geen vreugde meer beleven totdat haar liefste de pijl uit haar hart getrokken heeft (vs. 110-118). Nadenkend herinnert de jongeling haar eraan dat ze al lange tijd liefde voor elkaar koesteren. Ze hebben elkaar echter nooit mogen kussen omdat daar geen gelegenheid voor is geweest.

119 *Hi antworde met sinne
Ghi wet wel lieve vriendinne
Dat wi langhe hebben ghedragen
Minne al onsen daghen
Wi en hadden nye soe vele rusten
Dat wi ons eens ondercusten*

Daarop vervloekt de jongeman Venus die de geliefden als mooie bloemen laat verwelken en vergaan, doordat zij deze onmogelijke liefde deed opkomen in hun harten (vs. 125-129). De jongen doet het voorstel om Beatrijs te helpen als zij het klooster wil ontvluchten. Als zij haar kloosterkleed, het habijt, zal afleggen, dan zal hij zorgen voor kostbare, nieuwe kleding die zij buiten het klooster zal kunnen dragen.

130 *Constic wel ane u verwerven
Ende ghi dabijt wout neder leggen*

*Ende mi enen sekeren tijt seggen
Hoe ic u ute mochte leiden
Ic woude riden ende ghereiden
Goede cleder diere van wullen
Ende die met bonten doen vulle*

Bovendien zweert de jongeling trouw aan zijn geliefde. Met haar wil hij zich in het avontuur storten. Hij zal haar niet verlaten in goede of in kwade dagen, en zijn trouw aan haar is het onderpand van deze belofte.

138 *In begheve u te ghere noet
Met u willic mi aventueren
Lief leet tsuete metten sueren
Net te pande mijne trouwe*

Deze woorden bevallen de jonkvrouw wel, want ze wil graag met haar liefste mee. Niemand in het klooster zal weten waarheen ze zullen vertrekken. De geliefden spreken af dat de jongeling over een week zal terugkomen om de non op te halen bij de wilde rozelaar in de boomgaard (vs. 147-159). Ze nemen afscheid, de jongeling bestijgt zijn paard en draaft weg in de richting van de stad (vs. 160-164).

Uit het klooster

De jongeling vergeet zijn geliefde niet wanneer hij het klooster verlaten heeft. Hij heeft immers beloofd voor haar kleding te zorgen, en daar houdt hij zich dan ook aan. Al de volgende ochtend trekt hij erop uit om voor de kleding van zijn geliefde te zorgen (vs. 165-169). De tekst geeft hierbij aan dat er kosten noch moeite gespaard worden om de non te kleden. De kleding wordt uitvoerig beschreven; een mantel met een kap, een jurk en een overkleed, een bontvel, messen, gordels en geldbuidels, haarnetten, gouden ringen en nog vele andere kostbare sieraden. Over het bontvel wordt bijvoorbeeld geschreven:

172 *Niemen en sach beter vel
Onder vrouwen cledere draghen
Si prijsdent alle diet saghen*

De kostbaarheden die de man koopt, worden beschreven als ‘goet ende diere’ (vs. 176). Hij neemt een flink bedrag aan geld mee, naast de sieraden die ‘eneger bruut soude behoeven’ (vs. 180). Beatrijs wordt de bruid van de jongeman genoemd, terwijl zij als kloosterzuster en bruid al is uitgehuwelijkt aan Christus. Dat hemelse huwelijk wordt nu ontheiligd door haar ‘aardse’ relatie met de jongeling.

179 *Om al die chierheit dede hi proeven
Die eneger bruut soude behoeven
Met hem nam hi VC pont*

Dan gaat hij op de bewuste avond de stad uit in de richting van het klooster, bepakt en bezakt met alle kostbaarheden voor zijn geliefde (vs. 182-186). En op de afgesproken plaats onder de rozelaar wacht hij in het gras op zijn geliefde (vs. 187-190). De non verlaat onopgemerkt het klooster en komt angstig de boomgaard in gelopen. Maar haar geliefde troost haar, en stelt haar op haar gemak door zich voor te stellen als haar geliefde.

256 *Die jongelinc wort haers gheware
Hi seide Lief en verveert u niet
Hets u vrient dat ghi hier siet*

Bij het verlaten van het klooster heeft de non haar habijt afgelegd, en nu is ze enkel gekleed in een hemd. Ze schaamt zich ervoor dat ze blootshoofds en barrevoets voor haar geliefde staat. De jongeling geeft echter aan dat zij zich niet hoeft te schamen. Mooie gewaden en goede klederen staan haar veel beter dan dit hemd. Hierbij valt meteen op hoe de jongeman Beatrijs aanspreekt met ‘scone lichame’ (vs. 263). De jongeman wekt hier de schijn dat het hem om Beatrijs’ mooie lichaam te doen, en minder om Beatrijs zelf.

263 *Doen seidi Wel scone lichame
U soe waren bat bequame
Scone ghewaden ende goede cleder
Hebter mi om niet te leder
Ic salse u gheven sciere*

Onder de egelantier geeft de jongeman de non alles wat zij nodig heeft, waarbij opgemerkt wordt dat alle kleding goed van pasvorm is (vs. 268-273). En als hij haar het blauwe kledingstel gegeven heeft, lacht hij haar toe en complimenteert hij haar. Deze blauwe kleding staat immers veel beter dan het kloostergrauw. Ook over de schoenen zegt hij iets dergelijks: de Cordobaanse schoenen staan veel beter dan de geknoopte sandalen. Overigens waren de ‘scoen cordewane’ zeer kostbaar en van een zeer goede kwaliteit.⁷⁷ Dit geeft nogmaals weer hoeveel moeite de jongeling doet om zijn vriendin een waardige uitzet te verschaffen.

274 *Vriendelike hi op haer loech
Hi seide Lief dit hemelblau
Staet u bat dan dede dat grau
Twee cousen toech si ane
Ende twee scoen cordewane
Die hare vele bat stonden
Dan scoen die waren ghebonden*

Als de jonkvrouw zich aangekleed heeft, kust de jongeling haar. En als zo zij in deze prachtige kleding voor hem staat, is het hem alsof de zon opkomt – terwijl het middernacht is. Daarna bestijgt hij met zijn geliefde het paard, en ze draven weg.

284 *Doen cussese die jonghelinc
Vriendelike aen haren mont
Hem dochte daer si voer hem stont
Dat die dach verclaerde*

Goede en kwade jaren

De jongeling rijdt door tot het licht wordt (vs. 291-293). Bij het ochtendgloren denkt Beatrijs terug aan het klooster: het is nu immers de tijd dat zij als kosteres geluid zou hebben voor het ochtendgebed (vs. 291-300). Ze vreest dat de vlucht uit het klooster haar zal berouwen. Maar de jongeling troost haar, en hij vertelt haar dat hij haar nooit verlaten zal. En als hij haar zou verlaten, dan zou God hem mogen verdoemen.

307 *Ay wat segdi, suverlike
Ocht ic u emmermeer beswike
Soe moete mi God scinden
Waer dat wi ons bewinden*

De jongeling zal voor geen ontbering zijn geliefde verlaten; alleen de dood zal tussen hen scheiding kunnen maken (vs. 311-312). Hij vraagt Beatrijs waarom ze aan hem twijfelt. Hij is

⁷⁷ Meder: 1995, p. 61.

immers nooit gemeen of onbetrouwbaar tegen haar geweest sinds ze geliefden zijn (vs. 313-315). Vanaf het moment dat hij haar verkozen heeft tot zijn liefste, heeft hij immers geen andere vrouw in zijn hart toegelaten. Al wilde een keizerin met hem leven, hij zou toch de voorkeur geven aan zijn Beatrijs (vs. 316-321). Bovendien wijst hij nog eens op grote geldsom die hij meegenomen heeft, namelijk de 'ute ghelesen VC pont wit selverijn' (vs. 322-323). Daarover zal Beatrijs mogen beschikken. En waar ze ook heen zullen trekken, de eerste zeven jaren zullen ze genoeg geld hebben. Hoe vooruitziend blijkt de jongeling hier te zijn geweest, aangezien er na zeven jaren een periode van armoede en ontbering aan zal breken.

324 *Daer seldi lief vrouwe af sijn
Al varen wi in vremde lande
Wine derven verteren ghene pande
Binnen desen seven jaren*

Dan komen ze aan in een prachtig woud. Daar klinkt volop het gezang van vogels. Het veld staat vol met mooie en heerlijk geurende bloemen en bomen volop in bloei, en de lucht is er helder en zuiver (vs. 328-393). De jongeling ziet zijn geliefde aan en hij stelt haar voor op deze wonderschone plaats het minnespel te spelen. Opvallend is dat hier expliciet beschreven wordt dat de jongeling de jonkvrouw trouw lief heeft (vs. 341).

340 *Die jonghelinc sach op die suverlike
Daer hi ghestade minne toe droech
Hi seide Lief waert u ghevoech
Wi souden beeten ende bloemen lesen
Het dunct mi hier scone wesen
Laat ons spelen der minne spel*

Dit voorstel bevalt Beatrijs absoluut niet, en ze verwijt haar geliefde 'van dorpers aerde' te zijn (vs. 352), wat nader uitgewerkt is bij de bespreking van Beatrijs). Maar de jongeling geeft de schuld aan Venus die hij al eerder vervloekt heeft. Zij heeft hem deze raad gegeven. Maar doet hij Beatrijs weer een dergelijk voorstel, dan mag God hem schande en straffen zenden.

365 *Hi seide Lief en belghet u niet
Het dede Venus diet mi riet
God gheve mi scande ende plaghe
Ochtic u emmermeer ghewaghe*

Daarop vergeeft Beatrijs haar geliefde zijn woorden. Ze zou liever met hem leven dan duizend jaren met de schone Absalom (vs. 372-376). Zelfs wanneer zij zich in de hemel zou bevinden, en haar geliefde was op aarde, dan zou ze zeker naar de aarde gaan (vs. 380-382). Echter, van deze uitspraak heeft ze dadelijk spijt, waarover we al lazen bij Beatrijs' personage. Zo rijden ze door bergen en dalen naar een stad in een prachtig dal waar het hen goed bevalt (vs. 397-403). Hier leven ze zeven jaren in weelde en lichamelijk genot, en ze krijgen twee kinderen.

404 *Daer soe bequamt hen wale
Dat siere bleven der jaren seven
Ende waren in verweenden leven
Met ghenuechten van lichamen
Ende wonnen II kinder tsamen*

Na zeven goede jaren is het geld op, en moeten ze leven van de verkoop van hun bezittingen. Beatrijs' eerdergenoemde vrees voor de toekomst blijkt bewaarheid te worden. Stuk voor stuk worden alle eigendommen verkocht voor de helft van de waarde. Spoedig zijn kleding, sieraden en paarden verkocht, en is ook de opbrengst daarvan uitgegeven (vs. 409-415). De

beide geliefden weten niet wat ze moeten beginnen. Ze kennen geen ambacht waarmee ze de kost zouden kunnen verdienen. Bovendien zijn er dure tijden aangebroken, waarin de prijs voor voedsel en drank verhoogd wordt. Hierover zijn ze erg bekommerd.

416 *Doen en wisten si wat bestaen
Si conste ghenen roc spinnen
Daer si met mochte winnen
Die tijt wort inden lande diere
Van spisen van wine ende van biere
Ende van al datmen eten mochte
Dies hen wort te moede onsochte*

Ze willen beiden hun eer hooghouden: ze sterven liever dan dat ze moeten bedelen voor hun brood. Al deze ellende doet hun liefde geen goed, en er komt een scheiding tussen die twee, al doet het hen beiden veel verdriet.

423 *Si waren hen liever vele doet
Dan si hadden ghebeden broet
Die aermoede maecte een ghesceet
Tusschen hen beiden al waest hen leet*

De man breekt zijn duurgezworen eed. Hij laat zijn geliefde achter en gaat terug naar zijn eigen land. Nooit ziet Beatrijs haar geliefde weer, ze blijft in dat land achter met hun beider kinderen.

427 *Aenden man ghebrac dierste trouwe
Hi lietse daer in groten rouwe
Ende voer te sinen lande weder
Si en sachen met oghen nye zeder
Daer bleven met hare ghinder
Twee uter maten scone kinder*

Dan spreekt Beatrijs uit wat ze al zo lang gevreesd had. Degene op wie zij vertrouwde en die haar trouw beloofd heeft, heeft haar verlaten (vs. 433-446). De jongeling keert daarna niet meer terug in het verhaal.

Conclusie minnaar

Aanvankelijk stelt de jongeling zich zeer liefhebbend op naar zijn geliefde Beatrijs. Al vanaf hun jonge jaren houden ze van elkaar. En wanneer Beatrijs hem een brief stuurt waarin ze vraagt om zijn komst, gaat hij zo snel mogelijk naar haar toe en wil hij haar graag spreken. Bij Beatrijs' vlucht uit het klooster spaart de jongeling kosten noch moeite om haar in de kostbaarste kleding te hullen. Hij stelt haar gerust wanneer ze bevreesd is, en hij belooft verscheidene malen bij haar te blijven en haar nimmer te verlaten. Bovendien wordt in het verhaal letterlijk vermeld dat hij Beatrijs trouw bemint, hetgeen ook zichtbaar is in zijn gedrag naar Beatrijs toe. Kortom, het beeld dat van de jongeling geschetst wordt, is dat van een trouwe en toegewijde minnaar.

Beatrijs' vriend heeft tot enkele malen toe beloofd bij Beatrijs te blijven in goede en in slechte tijden. Als de dagen goed zijn, houdt hij zich aan deze belofte. Maar als ze zeven jaar samengeleefd hebben, breekt er een slechte tijd aan. Spoedig vergeet de man zijn belofte, en vertrekt hij naar zijn land van herkomst, zijn geliefde met twee kinderen achterlatend. Er

wordt echter wel vermeld dat het scheiden hen beiden verdriet doet, maar desalniettemin vertrekt de jongeman. Beatrijs' vriend is dus niet trouw aan zijn geliefde ondanks de dure eden die hij haar heeft gezworen. De jongeling is alleen trouw in goede dagen, en wanneer het slechter gaat, verbreekt hij zijn beloftes.

Toch wordt de jongeman niet als een kwade genius beschreven. Hij is Beatrijs oprecht toegewijd vanaf zijn jonge jaren. Hij lijkt meer naïef, alsof hij zich niet heeft gerealiseerd welke verantwoordelijkheden hij zich op de hals haalde toen hij met Beatrijs vertrok. En wanneer hij de misère ziet waarin ze zijn terecht gekomen, dan neemt hij snel de benen. De jongeman worden ook geen verwijten gedaan door Beatrijs of de verteller. Hij verdwijnt eenvoudigweg uit het verhaal om niet meer weer te keren. Zijn rol is afgedaan, en hij is meer de aanzet tot het vertellen van het wonder van Maria, de moeder van Christus.

Secundaire literatuur

Meder 1995

Meder stelt dat Beatrijs als vrouw romantisch verlangde naar 'warme, standvastige relatie'. De jongeling daarentegen 'legde in hun relatie al man van meet af aan een voorkeur aan de dag voor weelde en snelle seks'.⁷⁸

Meder is hier te snel met zijn gevolgtrekkingen. Beatrijs en de jongeling houden al van elkaar sinds hun kinderjaren. Ik lees nergens dat Beatrijs op zoek is naar een warme, standvastige relatie; Beatrijs is zo door de liefde bezeten dat ze niets anders wil dan bij haar geliefde zijn. En ze ziet al bij haar vlucht in dat de toekomst er onzeker uitziet (vs. 301-306). Wat betreft de jongeling, Beatrijs en hij houden al vele jaren van elkaar terwijl ze elkaar nog nooit gekust hebben. Wanneer de jongeling voorstelt in het veld elkaar te beminnen, legt hij zich hoffelijk neer bij Beatrijs' afwijzing. Als ze op de plaats van bestemming aankomen, leeft hij zeven jaar met Beatrijs samen. Me dunkt dat op grond van deze informatie niet gezegd kan worden dat de jongeling een relatie heeft met Beatrijs voor de snelle seks. Bovendien, er is geen reden om aan te nemen dat de jongeling op zoek is naar weelde. In het verhaal wordt enkele malen over geld en goed gesproken. De eerste keer als de jongeling kleding en andere kostbaarheden voor Beatrijs koopt waarin zij zich kan hullen als ze het kloosterkleed aflegt (vs. 165-185). De tweede keer als de jongeling zegt dat hij veel geld meegenomen heeft, waarover Beatrijs mag beschikken (vs. 322-324). De laatste keer is wanneer de tijd van armoede is aangebroken, en Beatrijs en haar geliefde hun bezittingen verkopen om in leven te blijven (vs. 410-415). Mijns inziens is met deze situaties niet aangetoond dat de jongeling een drang naar weelde heeft. Hij koopt immers de kostbaarheden niet voor zichzelf maar voor Beatrijs, en ook bij het geld zegt hij dat Beatrijs er de beschikking over heeft.

Janssens 1996

Janssens prijst de jongeling als Beatrijs in de boomgaard in haar onderkleed voor hem staat. Verder gedraagt hij zich volgens hem als 'een merkwaardig voorbeeld van hoofse zelfbeheersing'. Hoewel hij voor het eerst sinds lang alleen is met zijn geliefde, en haar 'vermoedelijk voor het eerst in haar volle lichamelijke attractiviteit aanschouwt', legt hij een bewonderenswaardig geduld aan de dag. Janssens geeft tevens aan dat de jongeling getuigt van respect als hij zijn vriendin pas kust nadat zij zich heeft aangekleed: 'En de kus is verre van hartstochtelijke, maar beheerst, innig.' De jongeling blijkt 'dus helemaal niet een op geld

⁷⁸ Meder: 1995, p. 19.

en zingenot beluste minnaar te zijn'.⁷⁹ De jongeling houdt fijngevoelig rekening met de jonkvrouw. Immers, hoeveel respect ligt er in het voorstel van de jongeling, die zijn woorden afhankelijk maakt van de wil van zijn geliefde. Janssens kan uit dit alles slechts concluderen dat de jongeling Beatrijs diep gemeend en bijzonder hoofs bemint: 'De liefde tussen de kloosterzuster en haar minnaar is gebouwd op wederzijds respect en hoofse gevoeligheid.'⁸⁰

Ik stem grotendeels in met Janssens. De jongeling houdt oprecht van Beatrijs, en hij geeft ook volop blijk van zijn liefde voor haar. Janssens prijst de jongen in al zijn beheerste hoofsheid. Nu vraag ik me af of de jongeman zo hoofs is als Janssens voorstelt. Immers, hoe oneervol is het wanneer een gelofte gebroken wordt, en hoeveel te meer als deze belofte meerdere malen gedaan is aan een geliefde. Hoe oneervol is het wanneer een man zijn vrouw achterlaat in armoede met twee kinderen zodat ze zichzelf moet prostitueren om in leven te blijven. Mijns inziens is de jongeling hoofs en voorkomend, en bemint hij Beatrijs oprecht in tijden dat het hem voor de wind gaat. Maar bij tegenslagen is van zijn hoofsheid en oprechte liefde weinig meer over. Hij kiest eieren voor zijn geld, door zijn geliefde en hun beide kinderen te verlaten. De jongeman is toch geen toonbeeld van ware hoofsheid, anders zou hij zich in voor- én tegenspoed aan zijn woord gehouden hebben.

⁷⁹ Janssens: 1996, p. 79.

⁸⁰ Janssens: 1996, p. 80-81.

BOODSCHAP

In de *Beatrijs* wordt geen expliciete boodschap gegeven over hoe men zich moet gedragen of aan welke regels men zich moet houden om goed te leven en zalig te sterven. Wel wordt er een zekere levensrichting voorgehouden in de beschrijving van het leven van Beatrijs. Zo is berouw over de zonden niet genoeg, maar er moet gebiecht worden voor men vergeving ontvangt. Aan de hand van Beatrijs' kommer en kwel krijgt de lezer een beeld van wat het belangrijkste is in het leven, en hoe de lezer haar heil deelachtig kan worden. Maar nu eerst een uiteenzetting over de liefde aan het begin van de *Beatrijs*.

De verteller zet verschillende soorten liefde uiteen. De liefde die ook Beatrijs gevangen houdt, doet overal grote dingen. Soms veroorzaakt de liefde schande, leed, wrok en haat, maar op andere momenten juist blijdschap en goedheid (vs. 38-42). In de *Beatrijs* zien we hiervan een duidelijk voorbeeld. Enerzijds veroorzaakt de liefde veel vreugde als Beatrijs en haar jongen elkaar ontmoeten, en de goedheid wanneer de jongeman volop geld uitgeeft om zijn lief in de mooiste kleding te steken. Nog duidelijker zien we dat de liefde ook negatieve gevolgen kan hebben. Beatrijs onttrekt zich aan het vrome kloosterleven, ze wordt verlaten door haar ontrouwe man en ze moet haar lichaam verkopen en bedelen om in leven te blijven – maar uiteindelijk wordt ze toch gered door de liefde, hoewel die niet van de jongeman komt, maar van God en Maria uit de hemel.

Vervolgens wordt beschreven dat de liefde een mens verandert. Zij maakt de wijze zo dwaas dat hij zich in het ongeluk stort of hij wil of niet, menigeen wordt door de liefde onder de voet gelopen, en hij kan pas weer opstaan als het haar behaagt (vs. 43-53). Dit is duidelijk zichtbaar in het personage van Beatrijs. Zij wordt immers geprezen als een wijze en ijverige kloosterlinge, maar door de liefde wordt ze verblind en stort ze zich in het ongeluk. Beatrijs lijkt geen keus te hebben; ze moet met haar geliefde meegaan anders zal ze van liefdesverdriet en smarten sterven.

Ten slotte wijst de dichter op de oprechte en duurzame liefde die zorgt voor het gemeenschappelijk beleven van genot, vreugde en verdriet. Deze liefde heeft trouw als basis, en daaruit komt gedeelde vreugde en smart voort (vs. 54-58). De verteller kan niet in woorden uitdrukken hoeveel geluk en rampspoed uit de liefdesbeker vloeien. Daarom mag niemand de non Beatrijs iets kwalijk nemen, aangezien zij niet kon ontkomen daar de liefde haar gevangen hield (vs. 59-64): 'Men mag de non niet verachten om haar liefde, want zij kan niet aan de liefde ontkomen'. De duivel is immers altijd oplettend of hij de liefde niet voor zijn kwade praktijken zou kunnen gebruiken (vs. 65-71).

De liefde die de non in haar greep houdt, kan niet gekwalificeerd worden als de oprechte en trouwe liefde waarvan we eerder lazen. De duivel staat immers aan de basis van deze liefde, als hij Beatrijs belaagt met zijn liefdespijnen. De korte verhandeling over de liefde aan het begin van het verhaal maakt de lezers en luisteraars alert op hetgeen dat komen gaat. Er zal een geschiedenis volgen waarin trouwe en ontrouwe liefde spelen. De liefde van de jongeling tot Beatrijs is onbestendig, maar de liefde van God tot Beatrijs is vast en zeker. Gods liefde voldoet wel aan de kenmerken van de oprechte liefde; die gaat zelfs zo ver dat Hij verdraagt dat Beatrijs zich misdraagt.

Beatrijs kiest bewust voor het kwade door de vlucht uit het klooster en het samenleven met de jongeling. Ze ziet al vanaf het begin in dat haar leven in de zonden verkeerd is. Het kwaad wordt echter gepresenteerd als een logisch gevolg van Beatrijs' liefde. Beatrijs lijkt geen andere keus te hebben dan met de jongeling mee te gaan. Wanneer ze in het klooster blijft, zal

ze sterven van verdriet. Bovendien heeft ze al diverse malen geprobeerd van haar verliefdheid af te komen door gebed, vasten en zelfkastijding. Dat heeft niets geholpen, dus nu zit er niets anders op dan haar geliefde te volgen. De verteller pleit Beatrijs echter niet geheel vrij: *Hier omme en darfmien niet veronnen / Der nonnen* (vs. 62). Opvallend is dat de verteller hier schrijft dat men Beatrijs enkel haar liefde niet kwalijk mag nemen. De liefde is een gevoel dat Beatrijs heeft, en dat kan niet uitgeschakeld worden. Mogelijk is haar liefde ook niet direct zondig, maar eerder de daden die zij als non verricht ten behoeve van een aardse geliefde. Beatrijs' vlucht en haar leven in de zonde mogen haar daarentegen wel aangerekend worden.

De jongeman is er de reden voor dat Beatrijs het klooster verlaat. Hij zorgt voor de negatieve wendingen in het verhaal. Na zeven vreugdevolle jaren verlaat hij, ondanks zijn geloftes, zijn geliefde en kinderen, en gaat terug naar zijn land. Door alle nieuwe ontwikkelingen wordt de jongeman al snel naar de achtergrond verdreven om niet meer tevoorschijn te komen. Hij zal bij het publiek slechts een geringe indruk nagelaten hebben.

De *Beatrijs* waarschuwt voor wanhoop. Beatrijs geeft zelf aan dat God wanhoop vervloekt. Zelf houdt zij in de veertien zondige jaren steeds een band met het Goddelijke en ze blijft hopen op Maria's genade. En aangezien Maria ontvankelijk is vanwege het moederschap van Christus, is zij steeds bereid om hen die haar aanbidden bij te staan. Bovendien is er tot het laatste moment toe nog genade te verkrijgen, zoals zichtbaar is aan enkele grote zondaren.

In *Beatrijs* staat het aardse tegenover het hemelse. Enerzijds hebben we de liefde op aarde tussen Beatrijs en de jongeling, anderzijds de liefde van God en Maria tot Beatrijs. Deze tegenstelling is ook in het verhaal zelf te vinden. Aan het begin van de zeven goede jaren vergelijkt Beatrijs de wereld met een onbetrouwbare handelsman die vergulde ringen verkoopt alsof het gouden ringen zijn (vs. 302-306).

Beatrijs geeft haar tweeslachtige liefde nogmaals overtuigend weer wanneer ze zegt dat ze om haar geliefde uit de hemel zou willen wederkeren naar de aarde. Dadelijk heeft ze spijt van deze opmerking, en dan volgt een vertoog over de verhevenheid van de hemel boven al het aardse. Een zelfde vergelijking is vervolgens snel gemaakt met het leven van Beatrijs. Haar verhaal bewijst immers dat de hemel en de hemelse liefde hoog verheven en te verkiezen is boven de aarde en de aardse liefde.

Beatrijs hoort aanvankelijk bij het hemelse, want zij is een kloosterlinge die afgezonderd leeft in de dienst van God. Vervolgens wordt het aardse haar te sterk, en ze vertrekt met haar geliefde om veertien jaar in zonde te leven. Daarna krijgt ze berouw, en laat God haar toe zich weer met de hemel te verzoenen. De hemelse vreugde zoals Beatrijs het daarna uitdrukt, is verreweg te verkiezen boven de aardse vreugde. En dat is een boodschap waarin zou elke Middeleeuwer zich zou moeten kunnen vinden.

KAREL ENDE ELEGAST

Inleiding

Door de eeuwen heen zijn al vele boeken gewijd aan Karel de Grote. Een bekend werk over keizer Karel in het Middelnederlands is *Karel ende Elegast*, een verhaal waarin Karel een bijzondere opdracht van God krijgt.

Samenvatting

Op een nacht krijgt keizer Karel de Grote bezoek van een engel die hem tot driemaal toe van Godswege opdraagt om uit stelen te gaan. Aanvankelijk weigert Karel. Hij ziet geen reden tot stelen omdat hij zeer rijk is, waarom zou hij dan Gods geboden breken? De vorst wil echter Gods bevel niet weerstaan. Daarom is hij wijs en gehoorzaamt hij aan God. Als Karel op weg gaat, komt hij een onbekende ridder tegen die later zijn verbannen ridder Elegast blijkt te zijn. Deze wordt Karels metgezel tijdens zijn strooptocht. De leenman Elegast blijkt ondanks zijn verbanning nog steeds loyaal te zijn aan zijn heer Karel. Samen besluiten ze te gaan inbreken bij Eggeric, de zwager van de koning. Daar komt Karel erachter dat Eggeric een samenzwering heeft gesmeed tegen hem. Nu ziet Karel in waarom God hem op weg stuurde om te gaan stelen. De keizer ontmaskert de ontrouwe hovelingen, zijn zwager Eggeric wordt opgehangen en Elegast trouwt de zuster van de koning, de vrouw van de gehangene.

Editie

Voor mijn onderzoek naar *Karel ende Elegast* heb ik gebruik gemaakt van de editie van A.M. Duinhoven uit 1998. Deze tekst baseert zich op de niet-overgeleverde redactie die ten grondslag ligt aan alle bekende Middelnederlandse bronnen en de Rijnlandse tekst van *Karel ende Elegast*. Ik heb Duinhovens editie verkozen boven de meer recente van Geert Claassens uit 2002, omdat de laatste zich baseert op slechts één tekstgetuige, namelijk Incunabel A, én omdat ik de uitgave van Duinhoven handzamer en prettiger voor onderzoek vind. Bij onduidelijkheden in Duinhoven, heb ik Claassens geraadpleegd.

Karel ende Elegast. Duinhoven, A.M., (ed. en inl.) & K. Eykman (vert.). Amsterdam, 1998.
Karel ende Elegast. Claassens, G. (ed.). Amsterdam, 2005, 2e druk.

KONING KAREL

In het verhaal *Karel ende Elegast* wordt Karel beproefd door God. Eerst krijgt Karel van God de opdracht van God om te gaan stelen. Vervolgens verlaat Karel zijn burcht en ontmoet Elegast. En tot slot wordt de samenzwering van Eggeric ontmaskerd en er wordt geduëlleerd tussen Elegast en Eggeric, waarna Karel zijn dank en lof aan God uitspreekt.

Opdracht van God

Karel is een groot vorst die tegelijkertijd koning en keizer is (vs. 6-7). Hij heeft vele bezittingen en landerijen. Maar op een nacht krijgt hij een engel op bezoek die hem opdraagt uit stelen te gaan. Karel raakt hierdoor verward. Er is niemand op aarde die zo rijk is als hij; hij bezit meer land dan een ander op aarde; er is koning noch graaf die niet onder Karels gezag valt. Er is geen koninkrijk zo groot als dat van Karel (vs. 63-74).

- 55 *Ay hemelsche drochtijn
Wat node soude mi sijn
Te stelene: ic ben so rike
En es man in aertrike
Weder coninc noch grave
Die so rijc sijn van haven
Sine moeten mi sijn onderdaen
Ende te minen dienste staen.
[...]*
- 75 *Ende ic die heidene verdreef
So dat mi dlant algader bleef
Wat node soude mi wesen dan
Te varen stelen ellendich man*

Waarom is het nodig dat hij, Karel de Grote die de rijkste vorst op aarde is, uit stelen zou gaan? Alles is immers van hem, en iedereen staat tot zijn dienst gereed. Bovendien heeft God zelf het stelen verboden. En zou God hem dan de opdracht geven om uit stelen te gaan? Karel kan niet geloven dat God hem die grote schande wil aandoen.

- 79 *Ende waer om ontbiedet mi God
Node brekic sijn gebot
Wistic dat Hijt mi ontbode
In mochts niet gheloven node
Dat mi God den lachter onste
Dat ic te stelen begonste*

Als de engel Karel echter voor de derde keer opdraagt te gaan stelen, gaat hij overstag. Hij slaat een kruis en berust in zijn lot. Hij zal gaan stelen, al is het schande en al zou hij ervoor opgehangen worden.

- 101 *Gods gebot ende sine woorde
En willic niet laten achter.
Ic sal dief sijn, al eist lachter
Al soudic hangen bi der kele.*

Toch had de koning liever gewenst dat God hem alle eigendommen afgenomen had die Hij hem in leen heeft gegeven. Zijn burcht en landerijen had hij dan graag afgestaan; alleen zijn

wapenrusting zou hij willen houden om zich daarmee in leven te kunnen houden (vs. 105-112). Karel voegt daar nog aan toe dat hij liever gevangen zou zijn, dan dat hij uit stelen moet gaan. Graag was hij van de plicht om te stelen ontheven, al had het hem zeven stenen burchten aan de Rijn gekost (vs. 120-123).

Karel betwijfelt niet alleen het nut voor hem om te gaan stelen. Hij ziet vooral ook de schande in van zijn daad. De hoogste heer in het koninkrijk gaat nu zelf op stelen uit, hoe zal hij dit kunnen verantwoorden naar zijn onderdanen?

124 *Wat mach ic seggen van oneren
Den ridderen ende den heren
Die hier liggen in die sale*

Karel is echter gehoorzaam aan God, en Die staat hem dan ook steeds bij met Zijn hulp. Als hij zijn burcht verlaat om uit stelen te gaan, slaapt iedereen vast (vs. 147-150). God schenkt Karel Zijn hulp, maar Karel bidt zelf ook tot God om hulp. In zijn gebed wijst hij God op de heilsgeschiedenis en op de grote wonderen die Jezus deed zoals het opwekken van Lazarus uit de dood (vs. 170-193). Hij vraagt God om ook ditmaal Zijn grote kracht te tonen.

189 *So moetti in mijn geleide sijn
In deser deemster nacht
Ende verbaert aen mi uwe cracht
Ootmoedich God geweldich vader
Aen U so keric mi alle gader*

Op het dievenpad

Als de koning zijn burcht verlaat en alleen door het nachtelijke woud rijdt, vervalt hij in gepeins. Er volgt een moment van zelfinzicht. Karel is gewend om op dieven te jagen, maar nu hij zelf op dievenpad is, bekijkt hij hen met andere ogen. Het roversbestaan is onzeker, en als een dief wordt betrapt, dan moet hij het met de dood bekopen. Karel doet de belofte dat hij nooit meer iemand zal doden vanwege een kleinigheid (vs. 216-218). Dadelijk schiet hem dan Elegast te binnen. Hem heeft Karel om een kleinigheid verdreven uit zijn land, waardoor hij en de zijnen nu een leven leiden vol gevaren.

219 *Ic hebbe Elegast verdreven
Dore cleine sake uut minen lande
Die dicke set sijn lijf te pande
Dore dat goet daer hi bi leeft*

Het spijt Karel dat Elegast door zijn toedoen berooid is, en zwervend door het leven moet gaan. In Elegasts dienst waren ook vele ridders en schildknapen, en al deze mannen heeft Karel door de verbanning van hun heer Elegast onterfd van land en goederen, en zij volgen hun heer in armoede. De bannelingen hebben nergens een toevluchtsoord maar zoeken hun heil in wouden en woeste streken, en leven van hetgeen zij vinden op hun roofjachten. Toch, zo bepeinst Karel, zijn deze mannen daarin te prijzen. Ze bestelen namelijk geen arme lieden, pelgrims of koopmannen. Alleen de rijkelui en de geestelijken zijn voor hen niet veilig: de bisschoppen, de kanunniken, abten, monniken, dekens en pastoors. Welke rijkaard of geestelijke er ook hun pad kruist, hij zal zijn paard en zijn goederen verliezen.

263 *Dus bejaegt hi hem omtrent
Daer hi die rike lude weet
Hi neemt hem haren scat gereet
Beide silver ende gout*

Elegast is echter wel zo listig dat hij steeds de dans ontspringt en niet gearresteerd kan worden bij zijn rooftochten. Daarom wenst Karel dat Elegast zijn metgezel kon zijn deze nacht (vs.

271-273). Op dat moment komt er een ridder aan rijden. Karel vertrouwt op God; overkomt hem goed of kwaad, hij zal niet vluchten maar het gevaar te boven komen. Hij is echter wel bevreesd dat deze ridder de duivel is, aangezien hij geheel in het zwart gekleed is (vs. 297-300). Maar hij bidt God dat hem geen onheil zal overkomen (vs. 301-304).

293 *Gevalt mi quaet ofte goet
In vlie te nacht door desen
Ic sal der avonturen genesen
Nochtan weet ic te voren wel
Tis die duvel ende niet el*

De zwarte ridder die later Elegast blijkt te zijn, houdt Karel staande, en vraagt hem naar zijn naam. Karel weigert zijn identiteit prijs te geven: dat is zijn eer te na. Hij stelt voor om te duelleren.

373 *Ic hebbe liever dat wi vechten
Dan ict u seide bi bedwange
So haddic gheleeft veel te lange
Dat mi een man dwingen soude
Berechten ten ware mi lief*

Tussen Karel en Elegast ontbrandt een felle strijd, en Karel is als in doodsnood. Even overweegt hij zijn naam en dus zijn eer prijs te geven, maar dat idee verdringt hij dadelijk. Zou hij dat doen, dan zou hij zich zijn leven lang schamen, en een eerloos bestaan leiden.

419 *Dese es een ridder goet
Hi brinct mi in sulke noot
Mine helpe God ic blive doot
Sal ic lien mijns namen
Ic moet mi des al mijn leven scamen
Nemmermeer en gecreech ic ere*

Dan geeft Elegast Karel een houw op zijn helm, en Elegasts zwaard breekt in twee stukken. Karel ziet dat Elegast nu ongewapend is, en hij staakt het gevecht op voorwaarde dat Elegast zijn naam prijs geeft. Karel acht het immers een schande iemand neer te slaan die zich niet kan verdedigen.

445 *Doe doch den coninc scande
Op enen te slaen die vore hem helt
Doe hi sach liggen tswaert opt velt
In tween stucken te broken
Peinsde hi En es niet gewroken
Die enen wille slaen of deren
Die hem niet en can geweren*

Karels gebed om een metgezel wordt verhoord, en Karel krijgt hulp van Elegast. Karel dankt God omdat Die hem juist op dit moment geeft waarom hij zojuist gebeden heeft. Samen gaan Karel en Elegast op rooftocht. Ze weten echter nog niet wie ze zullen gaan bestelen.

556 *God heeft mine bede gehoort
Nu moetti mi beraden voort
Dits die man die ic begaerde
Boven alle die leven op daerde
Mede te vaeren in deser nacht
God heefden mi te poente bracht*

Karel die zich voorgedaan heeft als Adelbrecht, stelt voor om bij zichzelf, bij keizer Karel in te breken. Elegast gaat hier echter fel tegen in: hij kan het niet over zijn hart verkrijgen om zijn heer te bestelen ondanks het onrecht wat deze hem aangedaan heeft (vs. 654-668). Als Karel merkt dat Elegast ondanks zijn verbanning nog steeds trouw is aan hem, wil hij daar iets tegenover stellen. Als hij met behoud van zijn eer, naar zijn burcht Ingelheim mag terugkeren, dan zal hij Elegast zoveel geven dat hij weer kan leven zonder op rooftocht te hoeven gaan.

669 *Als dit die coninc verstoet
Peinsde hi in sinen moet
Dat hem Elegast die dief
Goets gonste ende hadde lief
Hi peinsde mocht hi keren
Behouden sijnder eren
Hi soude hem goets so vele geven
Dat hi met eren mochte leven
Sonder stelen ende roven
Dies mach men mi wel geloven*

Samenzwering ontmaskerd

Het tweetal besluit in te breken bij Eggeric, de zwager van Karel. Elegast gaat het kasteel binnen terwijl Adelbrecht buiten wacht. Ongedeerd komt Elegast terug met geld en een felbegeerd zadel. Hij is verheugd, maar ook ontdaan. In Eggerics slaapkamer hoorde Elegast namelijk dat deze een samenzwering tegen Karel beraamd heeft. En ontredderd vertelt hij dit tegen zijn metgezel Adelbrecht. Dan ziet Karel in dat God hem had opgedragen te gaan stelen om zijn dood te voorkomen, en hij is God dankbaar.

1024 *Doe wiste Karel wel te voren
Dat hem God te stelen ontboot
Om te bescudden sine doot
[...]
1030 *Des danckede hi ootmoedelike
Gode van hemelrike**

Elegast wil dadelijk teruggaan om Eggeric te onthoofden, maar Adelbrecht raadt hem dat af. Daarmee zou hij het hele hof in rep en roer brengen, en hij zou zelf niet aan de dood kunnen ontkomen (vs. 1032-1039). Bovendien, waarom zou hij zich druk maken om de dood van de koning. Elegast zou snel over zijn verdriet heen zijn.

1040 *Soudi u worpen in selker noot
Sterft die coninc so es hi doot
Wat talen souder af wesen
Gi sout des rouwen sciere genesen*

Karel zegt dit om Elegast te beproeven en omdat hij er nu graag vandoor wil gaan. Elegast geeft daarop duidelijk aan dat hij de koning nog steeds alle eer en waardigheid gunt, en als Adelbrecht zijn vriend niet was, had hij zich allang om zijn woorden gewroken (vs. 1049-1061). En opnieuw neemt Karel zich voor om zijn fouten te verbeteren, nu hij ziet dat zijn leenman hem trouw blijft ondanks de fouten van zijn heer.

1062 *Die coninc peinsde Dits mijn vriend
Al hebbe ic des qualic verdient
Ic salt beteren mach ic leven
Hi sal verwinnen al sijn sneven*

Adelbrecht vertelt Elegast dat hij de informatie over de samenzwering aan de koning zal doorspelen, en ze nemen afscheid van elkaar. Karel rijdt terug naar Ingelheim. Hij is bedroefd omdat degene die hem wil verraden namelijk zijn zwager Eggeric, juist iemand is die hem trouw zou moeten bijstaan.

1105 *Sijn herte was sonder riveel
Datten die gene wilde verraden
Die hem soude staen in staden
Soude recht na rechte gaan*

Als de dag aanbreekt, roept Karel zijn getrouwen bijeen en vertelt hen wat hij te weten gekomen is van de samenzwering van zijn zwager Eggeric, en hij vraagt hen om raad zodat hij als hun rechtmatige heer zijn eer kan behouden (vs. 1122-1135).

Duel Elegast en Eggeric

Dan leggen Karel en zijn getrouwen een hinderlaag voor Eggeric en zijn mannen, en die lopen in de val (vs. 1164-1189). Er gaat nog wel een duel plaatsvinden tussen Eggeric en een van Karels mannen. Eggeric daagt namelijk degene die hem schuldig acht, uit om tegen hem te duelleren, en daarop ontbiedt Karel Elegast.

1204 *Als dit die coninc verstoet
Was hi blide in sinen moet
Ende sende om Elegaste
Boden na boden vaste
Daer hi was in den woude
Ende ontboot hem sine houde
Ende vergave hem alle misdaet
Of hi den camp bestaet
Tegen Eggerike
Hi soude hem maken rike*

Elegast gaat het duel met Eggeric aan, en Karel roept al zijn getrouwen op om de strijd bij te wonen. Bovendien vertelt hij Elegast dat die bij goede afloop zijn zuster, Eggerics vrouw, tot vrouw zal krijgen.

1320 *Die coninc ontboot sinen baronen
Dat si gewapent te velde waren
Hi en woude des camps niet ontbaren
Den camp hiet hi gereiden
Ende bat Gode dat Hi moest sceiden
Den camp ende tgevechte
Na redene ende na rechte
Die coninc trooste Elegast wel*

De strijd is heftig en verwoed. Het duurt Karel te lang en hij bidt tot de almachtige God om gerechtigheid om deze lange strijd naar recht en waarheid te beslechten (vs. 1434-1439). Daarop slaat Elegast Eggeric dood, door de kracht die God hem gaf doordat Hij het gebed van Elegasts heer Karel verhoorde.

1445 *Elegast die hevet verheven
Ende sloech enen slach so sere
Bi Gods hulpe onsen Here
Dus ist al bi sere*

*Ende des conincs gebede
Die hi over Elegast dede
So dat hi hem rovede
Die meeste helt van den hovede
Hi viel doot uten gereide*

Het verhaal eindigt met Karel die God dankbaar is; hij looft Hem omdat Hij ieder helpt die om hulp tot God gaat. Wie God dient, die is verstandig.

*1455 Gewarich God Gi sijt hierboven
Met rechte mach ic U loven
Die mi so menige ere doet
Die U dienen si sijn vroet
Gi moget helpen ende beraden
Alle die an U soeken genaden*

Conclusie koning Karel

Karel krijgt van God de opdracht om te gaan stelen, waarmee zijn gehoorzaamheid aan Hem op de proef gesteld wordt. Karel is gehoorzaam, hij houdt zich aan Zijn bevel en hij gaat uit stelen. Doordat Karel luistert naar God, komt hij erachter dat er een samenzwering tegen hem opgesteld is. En zo beloont God de gehoorzaamheid aan Hem.

Door de nachtelijke strooptocht keert Karel tot zichzelf in. Hij ziet zijn fouten uit het verleden. Karel heeft namelijk niet altijd rechtvaardig gehandeld tijdens zijn regeerperiode. Ten aanzien van ridder Elegast is hij niet billijk geweest, want Karel legde hem een straf op die hij nu te zwaar vindt voor het vergrijp dat Elegast gepleegd had. Karel verwondert zich dat de laatste zich, ondanks de fouten van zijn heer, nog steeds trouw betoont aan hem.

Doordat Karel nu ook zelf uit stelen gaat, lijkt hij de vergrijpen van zijn onderdanen meer te begrijpen en te relativiseren. Zo merkt hij op dat het onnodig is om mensen terecht te stellen om een kleinigheid. Bovendien gaat Karel inzien dat hij de verkeerde mensen vertrouwd heeft. Hertog Eggeric die Karel zo goed vertrouwde dat hij hem zijn zuster tot vrouw gaf, blijkt juist de persoon te zijn van wie hij het meest te vrezen heeft. Eggeric is immers schuldig aan hoogverraad en heeft een koningsmoord beraamd. Maar de banneling Elegast die hij minder vertrouwen schonk, blijkt tot het uiterste toe loyaal aan zijn voormalige heer. Karels laatste woorden in het verhaal zijn een lofrede aan God Die niemand beschaamt die bij Hem genade zoekt.

Karel is verantwoording schuldig aan God, die als de Opperleenheer rekenschap van ieder vraagt. Karel heeft in het verleden een fout gemaakt, maar God is desondanks barmhartig, en Hij geeft Karel de gelegenheid om zijn fout recht te zetten. Bij God is vergeving, en als Karel beseft dat hij verkeerd gehandeld heeft, wil hij zijn daden gaan herstellen. Zoals God als Opperleenheer handelt naar ieder op aarde, evenzo moet ook Karel als aardse leenheer handelen naar zijn vazallen. God is als Leenheer meer barmhartig dan Karel, want om een klein vergrijp tegen Karel wordt Elegast al van huis en haard verdreven. In navolging van de Goddelijke Leenheer, gaat ook Karel het principe van vergeving toepassen. Elegast wordt aan het eind van het verhaal in ere hersteld. Want ook Elegast heeft in het verleden verkeerd gehandeld naar zijn leenheer toe: hij heeft zich vergrepen aan de eigendommen van zijn heer. De barmhartigheid van God in het vergeven van zijn leenman Karel, zorgt ook voor barmhartigheid bij Karel voor zijn leenman Elegast.

Secundaire literatuur

Duinhoven 1982

Duinhoven ziet in de tekst ‘duidelijk twee tegenstrijdige visies op Karel de Grote tot uitdrukking gebracht’. Enerzijds noemt Duinhoven Karel ‘de machtige koning en keizer, godvrezend, dapper en rechtvaardig: hij gehoorzaamt de engel, overwint de zwarte ridder en spreekt recht te Ingelheim’. Anderzijds beschrijft de onderzoeker hem als ‘een wrede tiran, die onschuldigen vervolgt en zijn trouwe leenman Elegast om een kleinigheid heeft verbannen. Karel heeft zijn schatten op oneerlijke wijze verworven; hij is minder handig dan Elegast en maakt zich bij herhaling belachelijk’.⁸¹

Evenals Duinhoven zie ik ook twee visies op Karel in de tekst. Met Duinhovens schets van de dappere keizer kan ik geheel instemmen. Ik plaats echter wel vraagtekens bij het negatieve beeld van de vorst. In de gehele tekst komen we slechts één voorbeeld tegen waarop we het negatieve beeld van Karel kunnen stoelen. Dat is immers de zaak met Elegast, en in deze zaak heeft Karel niet alleen maar met hulp van zijn raadgevers rechtgesproken (vs. 660). Bovendien had Elegast zich daadwerkelijk vergrepen aan het bezit van zijn leenheer, dus is er geen sprake van het vervolgen van onschuldigen (vs. 1083). Ook de stelling dat Karel zijn schatten op oneerlijke wijze verworven heeft, is naar mijn idee onjuist. De landgoederen van Elegast had hij in leen van Karel. Het was dus het eigendom van Karel, en bij ‘slecht’ gedrag bestond er de mogelijkheid dat de leenheer zijn leen bij de leenman zou opeisen. Het is daarom een onjuiste bewering dat Karel zijn schatten op oneerlijke wijze verkregen had. Karels onhandigheid en het feit dat hij zich herhaaldelijk belachelijk maakt, lijkt me ietwat uitvergroot, maar wat belangrijker is, dat maakt hem zeker niet tot ‘wrede tiran’. Naar mijn idee is uit de tekst enkel te concluderen dat Karel een iets te rechtlijnige vorst is die weinig barmhartigheid kent.

Winkelman 1990

Ook Winkelman wijst op de ommekeer die plaatsvindt in het leven van Karel. Op Gods bevel vernedert deze zich, en gaat hij uit stelen: ‘Deze rolsverandering heeft op Karel een louterende werking’. Eerder manifesteerde Karel zich als opperrechter die zonder enig pardon misdadigers veroordeelde: ‘Er heerste een bikkelharde wet in Karels rijk’. Maar door Gods opdracht raakt Karel in een nieuwe situatie verzeild, en ‘ontwaakt er erbarmen in Karels hart’. Karel als ‘de harde ongenietbare wet’, verandert zoals in Christus’ wonderen van steen in brood, ‘een milde, genietbare wetsnorm’.⁸²

Op enkele punten ben ik het eens met Winkelman. Ik ben het met hem eens wanneer hij beschrijft dat Karel in de nieuwe situatie als dief, meer erbarmen krijgt met de het onzekere bestaan van de rooflieden. Karel neemt zich ook voor om in de toekomst een minder harde rechter te zijn, en bepaalde vergrijpen niet of minder zwaar te straffen (vs. 216-218). Met het eerste gedeelte van Winkelmans redenering kan ik echter niet instemmen. Mijns inziens is Karel niet een opperrechter die zonder pardon misdadigers veroordeelt volgens zijn bikkelharde wetten. Dit punt is niet te verdedigen wanneer we slechts lezen van één rechtszaak, en we niet eens weten welk vergrijp Elegast gepleegd heeft. Bovendien gaat Karel niet zonder pardon te werk, maar heeft hij bij de rechtszaak van Elegast gehandeld op advies van zijn raadsheren (vs. 660).

⁸¹ Duinhoven: 1982, p. 17.

⁸² Winkelman: 1990, p. 128.

Kortom, ik zie wel een verandering in Karel, maar naar mijn idee is de radicale loutering die Winkelman schetst, niet te verdedigen.

Ook in de beoordeling van Karels banneling Elegast heeft zich volgens Winkelman een opmerkelijke verandering voltrokken. Hij geeft aan dat ‘Karels aanvankelijk onverbiddelijke gestrengheid heeft plaats gemaakt voor een opmerkelijke mildheid’, maar tevens vindt er in Karels innerlijk een ontwakingsproces plaats. Volgens Winkelman ziet Karel in dat ‘achter de eens zo gehate dief Elegast een mens schuil gaat, die over edelere eigenschappen beschikt dan hij zelf’. En hiermee lijkt het ‘kwaad’ dat Karel meedogenloos uit zijn rijk meende te moeten verbannen, iets goeds in zich te bergen.⁸³

Ook hierin ben ik het niet geheel met Winkelman eens. Ik stem ermee in als Winkelman beweert dat Karels gestrengheid plaatsgemaakt heeft voor mildheid. Met het tweede gedeelte heb ik echter meer moeite. Ik lees niet in het verhaal dat Karel aangeeft dat Elegast beschikt over edeler eigenschappen dan hijzelf. Mijns inziens gaat Karels inzicht niet verder dan dat hij inziet dat hij Elegast te streng heeft gestraft voor zijn daden, én dat Elegast voor zijn rooftochten de juiste personen uitkiest – dus het laatste gedeelte van Winkelmans redenering.

Daarnaast geeft Winkelman aan dat Karel eerst vooral op zijn eigen eer beducht is, en later God vreest. Hij noemt hem ‘een fier, zelfbewust heerschap [...] op het toppunt van zijn macht’. Ook schrijft de onderzoeker dat Karel ‘van een op eigen lof bedacht heerser’ verandert in ‘een Godvrezend man die slechts God alle lof toezwaait’.⁸⁴

Volgens mij is dit onjuist. Als eerste is de tekst waarin aangegeven wordt dat Karel een hofdag organiseert, tekst van de verteller, en geen tekst van het personage van Karel. Karel wil door middel van de hofdag zijn lof vergroten, maar we zien in de tekst niet dat hij hier zelf hoogmoedig over spreekt. Bovendien wordt dit slechts eenmaal aangestipt, en op grond van een enkele opmerking is er mijns inziens niet meteen sprake van ‘een fier, zelfbewust heerschap op het toppunt van zijn macht’. Ook is het niet aantoonbaar dat Karel vóór deze geschiedenis God niet vreesde. Immers, al direct als hij de opdracht krijgt uit stelen te gaan, gehoorzaamt Karel zonder veel tegenwerpingen, als hij eenmaal vernomen heeft dat deze opdracht van God komt en niet van de duivel zoals hij eerder meende.

In zijn conclusie beschrijft Winkelman drie Karels die volgens hem voorkomen in het verhaal. Dat zijn respectievelijk ‘de ‘oude’ Karel, de wrede despoot; de nieuwe Karel, de godvrezende man, en de liegende Karel alias Adelbrecht’.⁸⁵

Deze driedeling van Karel in Karel ende Elegast is mijns inziens zeer overtrokken. Ten eerste is Karel geen ‘wrede despoot’, wanneer we enkel lezen dat hij een van zijn vazallen op advies van zijn raadsheren, een straf geeft die te zwaar is voor het vergrijp. Ik lees niet dat Karel vóór deze geschiedenis God niet vreesde, wat mij betreft was de oude Karel ook al Godvrezend. Hij gehoorzaamt juist God op momenten dat hij niet weet met welke reden hij Zijn opdracht moet uitvoeren. Dat lijkt me juist de ultieme vorm van Godsvertrouwen en Godvrezendheid. Als derde vorm noemt Winkelman Karel de leugenaar. Dit lijkt me niet een afzonderlijke fase, maar slechts een truc om niet dadelijk als zijn heer de keizer door de mand te vallen bij Elegast. Naar mijn idee deugt deze driedeling niet; Karel was en is Godvrezend, maar hij krijgt zelfinzicht

⁸³ Winkelman: 1990, p. 130.

⁸⁴ Winkelman: 1990, p. 124, 135.

⁸⁵ Winkelman: 1990, p. 136.

wanneer hij op rooftocht wordt gestuurd, en daardoor wordt hij meer barmhartig naar zijn verbannen vazal Elegast. Meer is er niet van te maken.

Claassens 2005

Claassens wijst erop dat het verhaal *Karel ende Elegast* een cyclische structuur heeft: het eindigt waarmee het begonnen is, namelijk met Karel als vorst in zijn palts te Ingelheim. Hij geeft hierbij ook aan dat de eindsituatie niet exact hetzelfde is als de beginsituatie: ‘Als Karel aan het eind van het verhaal zijn hofdag houdt en de samenzwering volledig kan ontmaskeren, wordt in feite de maatschappelijke orde hersteld. En juist op dat punt zat er iets scheef aan het begin van het verhaal. Karel moest dief worden – een onmaatschappelijke activiteit – om te ontdekken wat er mis is in zijn rijk. [...] Door zijn gang langs verschillende symbolisch geladen locaties leert Karel iets wezenlijks over de wereld en over zichzelf. Hij komt erachter dat mensen niet altijd zijn wat ze lijken én hij leert een beter leenheer te zijn.’⁸⁶

Ik ben het eens met de analyse van Claassens. Aan het begin van het verhaal bestaan er enkele onrechtvaardige zaken in Karels wereld zoals de onterechte verbanning van Elegast en de geplande koningsmoord van Eggeric, en deze zijn aan het einde van het verhaal opgelost. Ook leert Karel in het verhaal iets belangrijks over de wereld en zichzelf. De wereld bestaat immers voor een zeker deel uit schijn: zijn zwager is hem ontrouw, en de verbannen Elegast blijkt hem nog steeds trouw te zijn. Bovendien leert Karel dat hij zich niet altijd barmhartig gedragen heeft naar zijn leenmannen, en daar gaat hij verandering in brengen.

⁸⁶ Claassens: 2005, p. 4.

ELEGAST

De verbannen Elegast leidt een onzeker bestaan. Behoorde hij eerder tot het gevolg van keizer Karel, door een simpel vergrijp is hij nu van huis en haard verdreven. Nu Elegast roofridder is, hanteert hij nog steeds bepaalde normen op grond waarvan hij steelt: rijken en geestelijken moeten het bij zijn rooftochten ontgelden, maar de koopman en de gewone man laat hij met rust. Ook blijft Elegast ondanks zijn verbanning door Karel, nog steeds loyaal aan zijn heer.

Ontmoeting Adelbrecht

Elegast komt voor het eerst ter sprake als Karel zijn burcht verlaat om te gaan stelen. Karel peinst dan over zijn handelswijze in het verleden. Hij heeft fouten gemaakt, en de ridder bij wie hij een fout beging, is de verbannen Elegast die hij verdreven heeft om een onbeduidende zaak (vs. 219-222). Elegast is dezelfde mening toegedaan. Hij heeft een zodanig klein deel van het vermogen van de keizer genomen, dat het 'cume gedroeg twee paerde'.

1082 *Die coninc es te mi so gram
Om dat ic hem hier voren nam
Van sinen scatte sulken scaerde
Dat cume gedroeg twee paerde*

Van vers 1085 zijn twee verschillende interpretaties mogelijk. Enerzijds is het uit te leggen als dat het door Elegast gestolene nauwelijks de waarde bedroeg van twee paarden, en een andere interpretatie is dat Elegasts buit een gedeelte was van het vermogen van Karel van zodanige omvang en gewicht dat het als last nauwelijks door twee paarden gedragen kon worden. Hierbij dient opgemerkt te worden dat de waarde van Elegasts diefstal in beide gevallen nog steeds groot kan zijn. Goede paarden kosten een vermogen, en op een tweetal paarden kunnen nog steeds vele kostbaarheden weggevoerd worden.

Om Elegast diefstal heeft Karel zijn ridder weggestuurd en verbannen. Hierdoor leidt hij een onzeker bestaan. Hij is al zijn bezittingen kwijtgeraakt en hij dwaalt nu met zijn gevolg rond. Hij moet stelen om aan de kost te komen. Eerder zagen we al in de overpeinzing van Karel hoe het leven van Elegast eruit ziet sinds zijn verbanning (vs. 204-270).

Op een nacht als Elegast in het zwart gekleed, door het bos rijdt, komt hij een onbekende ridder tegen. Hij vraagt zich af wat deze ridder hier brengt. Elegast acht de ridder zeker niet onbemiddeld gezien zijn schitterende wapenuitrusting en paard. Graag zou hij die uitrusting bemachtigen.

310 *Doe peinsde hi in sinen sin
Dese es verdoolt hier in
Ende hevet sinen wech verloren
Ic mach dat aen hem verhoren
Hi sal laten die wapen sine
Die die beste sijn in schine
Die ic in seven jaren sach*

Elegast is wantrouwend ten opzichte van de ridder. Hij vraagt zich af wat de ruiter wil, en waarom hij niet door hem gegroet wordt. Mogelijk voert hij iets in zijn schild omdat hij zo omzichtig doet; misschien is hij van plan Elegast en zijn mannen te verraden aan de koning.

337 *Ic wane datti quaet jaget
Ware ic seker van dien
Dat hi quame om verspien*

*Datti mi ende die mine
Bringen wilde in pine
Jegen den coninc dien ic ontrade
Hi en lede te nacht sonder scade
Wat node soude hi jagen
Achter bosscen ende hagen
Of hi mi niet en sochte*

Elegast gaat de onbekende ridder achterna en vraagt hem naar zijn naam. Dan ontvlamt er een duel. In het heetst van de strijd breekt Elegasts zwaard en hij vreest dat zijn laatste uur is geslagen. Hij betreurt zijn ongelukkig lot en leven.

437 *Twi was ic arme ie geboren
Peinsde hi in sinen moet
Dat ic leve waertoe eist goet
Ic en hadde noit geval
Noch nemmermeer en sal*

De ridder schenkt hem echter gratie op voorwaarde dat Elegast zich bekend maakt. Elegast vertelt dan wie hij is. Hij vertelt niet zijn hele levensloop, maar hij maakt duidelijk dat hij in zijn leven niet veel geluk heeft gehad; hij heeft zijn bezittingen en land verloren die hij eerder bezat, door misfortuin (vs. 480-491). Later vertelt Elegast meer over zijn leven en handelswijze. Hij wil dit niet verbergen voor Adelbrecht, hoewel hij erbij vermeldt dat zijn manier van kostwinning tot zijn schande strekt. Elegast steelt immers om in leven te blijven. Hij is echter wel selectief in de mensen die hij besteelt; hij laat koopmannen en pelgrims vrij, maar de rijke geestelijkheid moet het ontgelden. Bovendien steelt hij niet alleen voor zichzelf maar ook voor zijn gevolg van twaalf man, en dit doet hij op een sluwe wijze.

508 *Ic en wils u niet helen
Daer ic bi leve moet ic stelen
Maer so vele esser an
Ic en stele genen armen man
Die bi sijnre pinen leeft
Dat pelgrim ofte coman heeft
Laet ic hem gebruiken wel
[...]*

521 *Ic salt u seggen al eist scande
So hebbic mi onthouden
In wildernissen ende in wouden
Daer si twaelve bi leven
Moeten rike lude geven*

Op het dievenpad

Elegast en Karel als Adelbrecht besluiten samen te gaan stelen, maar ze weten nog niet waar en bij wie. Dan stelt Adelbrecht voor om de keizer te bestelen. Maar Elegast is verontwaardigd en geeft aan dat hij nooit zou willen stelen van zijn heer Karel. Hij blijft hem voor altijd trouw, want hij blijft zijn rechtmatige heer, ook al heeft hij door valse raad hem zijn land ontnomen.

665 *Hi seide Dat moet mi God verbieden
Hi en leeft niet diet mi riede
Dat ic den coninc dade scade
Al heeft hi mi bi quaden rade*

*Mijn lant genomen ende verdreven
Ic sal hem wesen al mijn leven
Gestade vrient na miere macht
In sine scade en come ic te nacht
Want hi es mijn gerechte here
Dade ic hem anders dan ere
Ic mochts mi scamen voor Gode
Men mochts mi geraden node*

Adelbrechts idee om bij Karel te gaan stelen, valt dus niet in goede aarde bij zijn metgezel. Elegast blijft zoals gezegd loyaal aan zijn heer, en daarom komt hij met een ander idee. Ze zouden bij Eggeric, de zwager van Karel, kunnen inbreken. Eggeric heeft menigeen verraden en grote schade toegebracht. Zelfs de koning zou hij willen doden als hij zou kunnen, ondanks dat hij van hem een mooi landgoed en een prachtige burcht te leen heeft gekregen (vs. 689-705). Elegast en Adelbrecht trekken daarom naar de burcht van Eggeric, en Elegast haalt daar allerlei kostbaarheden. Ten slotte wil Elegast nog het zadel met de belletjes uit Eggerics slaapkamer stelen. Daar in de slaapkamer komt hij achter een samenzwering die tegen de koning is gesticht.

945 *Dit hoorde al gader Elegast
Ende hielt in sijn herte vast
Hi peinsde hi soudet brengen voort
Die ondaet ende die moort*

Als Eggerics vrouw, de zuster van de koning, protesteert tegen het plan van haar man, slaat hij haar een bloedneus. Dat bloed vangt Elegast op in zijn handschoen als bewijs dat hij het gesprek gehoord heeft (vs. 965-969). Als Elegast terugkomt met de buit, is hij zeer droevig gestemd omdat hij gehoord heeft van het hoogverraad dat Eggeric wil plegen.

986 *Elegast seide Ic en mochte niet
Bi al dat God leven liet
Dat mijn herte niet en breect
Van den rouwe die daer inne steect
Sone breect si nemmermeer
No door rouwe no door seer
Dies ben ic seker te voren
Si hevet so groten toren*

Daarom geeft Elegast het zadel aan Adelbrecht en wil weer terug naar binnen gaan om Eggeric de samenzweerder te doden (vs. 998-1001). Adelbrecht dringt bij hem aan om te vertellen wat er precies aan de hand is. Elegast is immers ongedeerd uit het kasteel gekomen, en bovendien heeft hij de kostbaarheden en het zadel nu in zijn bezit. Het is echter iets heel anders wat Elegast dwars zit. Hij had nog altijd de hoop gehouden om terug te keren naar zijn landgoed en zijn armoede te overwinnen. Maar dat lijkt ijdele hoop te worden nu door toedoen van Eggeric de koning ten dode is opgeschreven.

1014 *Ic hebbe minen heer verloren
Ic hadde toeverlaet tevoren
Te comene te minen goede
Ende te verwinnen mine armoede
Ende was ooc in goede gedocht
Nu ist mi al af gecocht
Mijn here sal sterven morgen vroe*

*Ende ic mach u seggen hoe
Eggeric heeft sinen doot gesworen*

Adelbrecht reageert onverschillig op de aangekondigde dood van de koning: 'Sterft die coninc so es hi doot', maar dat valt verkeerd bij Elegast. Als Adelbrecht zijn makker niet geweest was, dan had Elegast zijn woorden zeker gewroken. Maar nu zal hij in elk geval de koningsmoordenaars straffen.

*1050 Bi al dat God leven liet
En waerdi mijn geselle niet
Ten bleve niet ongewroken
Dat gi hebt so na gesproken
Den coninc minen here
Die waerdich is alder ere
Bi den Here die mi gewrochte
Ic sal vorderen mijn gedochte
Ende wreken minen toren
Sconincs doot es gesworen
Eer ic van der borch sceide
Gaet mi te lieve oft te leide*

Dan stelt Adelbrecht voor dat Elegast naar zijn heer Karel gaat om hem te vertellen wat hij gehoord heeft in de burcht van Eggeric. Maar Elegast is bang dat de koning hem niet zal ontvangen; hij heeft zich immers in het verleden vergrepen aan het bezit van de koning en daarom was de koning zeer vertoornd op hem.

*1082 Die coninc es te mi so gram
Om dat ic hem hier voren nam
Van sinen scatte sulken scaerde
Dat cume gedroeg twee paerde
Ic en come niet daer hi mi sage
Noch bi nachte noch bi dage
Dats pine ende jegenspoet*

Samenzwering ontmaskerd

Adelbrecht stelt daarop voor dat hij in plaats van Elegast naar Karel zal gaan, aan wie hij de zaak zal doorspelen. En dat gebeurt. Vervolgens rijdt Eggeric bij Karels hof in een hinderlaag (vs. 1152-1192). Elegast wordt door de keizer opgeroepen te duelleren met de samenzweerder waarvoor hij rijk beloond zal worden bij overwinning. En Elegast is zeer verblijd als hij de oproep van de koning hoort.

*1225 Dat hiet hi ende beval
Na dat hem die coninc woude geleiden
Soudi Eggerics lachter breiden
Hi swoer bi sijnre kerstenhede
Waer hem God sculdich ene bede
Hi en bade ander goet
Dan hi den camp vechten moet
Voor sinen gerechten here
Om te behouden sine ere*

Als Elegast in de troonzaal binnen komt, groet hij iedereen behalve Eggeric. Hij spreekt de wens uit dat de laatste spoedig opgehangen zal worden omdat hij de dood van zijn heer gezworen heeft.

1238 *Maer Eggeric en groete ic niet
Onse Here die Hem crucen liet
Door onsen wille ende vele vermach
Die late mi sien op desen dach
Ende Maria die maget soete
Dat men te winde hangen moete
Eggeric van Eggermonde
Ende mochte God doen sonde
So heeft Hi sonde gedaen
Dat hi der galgen es ontgaen
Want hi swoer mijns heren doot
Sonder bedwanc ende sonder noot*

In de troonzaal vertelt Elegast wat hem is wedervaren en hoe hij achter de samenzwering van Eggeric is gekomen. Eggeric is dan hevig verontwaardigd, en hij brengt naar voren dat het notabene een dief is die hem uitdaagt voor een duel (vs. 1265-1285). Maar deze aantijging weet Elegast te pareren. Hij is evengoed hertog als Elegast, en hij heeft dan wel gestolen in het verleden, maar hij is geen moordenaar zoals Eggeric. En Elegast daagt Eggeric uit voor een duel (vs. 1293-1305). Dan laat Karel aan Eggeric de keuze om opgehangen te worden, of het duel te aanvaarden. Eggeric kiest voor het laatste.

Duel Elegast en Eggeric

Als de strijd aanbreekt, knielt Elegast in tegenstelling tot Eggeric eerst neer om tot God te bidden. Hij bidt om genade voor alle slechte daden die hij ooit deed, en hij vraagt God of Die deze niet wil wreken tijdens dit kampgevecht (vs. 1338-1354). Ook smeekt hij of God hem blij wil maken door hem de overwinning te schenken. Als dat gebeurt, zal hij God dienen en nooit meer rover zijn (vs. 1355-1364). En hij spreekt een gebed uit voor zijn lichaam, paard en wapenrusting.

1365 *Doe hi ende sijn gebede
Seinde hi alle sine lede
Scone met sijnder rechter hant
Seinde hi sijn ridders gewant
Ende seinde dors dat voor hem stoet
Ende bat Gode door ootmoet
Dat hem dragen moest met eren
Ende uten campe laten keren*

Elegast is tijdens het duel steeds bezorgd voor zijn eer. Als Elegast Eggeric uit zijn zadel trekt, wil Eggeric te voet verder vechten. Dit is echter tegen de zin van Elegast, die niet ongelijkwaardig vechten wil. Hij wil eer behalen aan de dood van Eggeric.

1403 *En ware dat gi te voete sijt
Ic soude corten desen strijt
Ic en wil u niet te voete slaen
Ic wil prijs aen u begaen
Al souts mi sijn te wors
Nu sit weder op u ors
Ende laet ons vechten ridders wise*

*Ic hebbe liever dat men mi prise
Dan ic u sloege bi rampe
Al soudic bliven in den campe*

De strijd is verwoed en blijft onbeslist, maar na een gebed van de koning tot God om redding van Elegast, is de zege voor de banneling (vs. 1333-1439). Elegast onthoofd Eggeric en de laatste wordt opgehangen. Elegast behoudt zijn eer en dankt daarvoor God. En zoals afgesproken was, krijgt hij de vrouw van Eggeric met wie hij zijn hele leven samen blijft.

*1465 Elegast bleef in siner ere
Dies dancte hi Gode onsen Here
Die coninc gaf hem Eggerics wijf
Si waren tsamen al haer lijf*

Conclusie Elegast

In het verleden heeft Elegast zich eens vergrepen aan de bezittingen van keizer Karel. Daarvoor is hij zwaar gestraft. Desondanks blijft Elegast trouw aan zijn voormalige heer wanneer hij weigert om in te breken bij de keizer, en als hij Adelbrecht op de hoogte stelt van de samenzwering die Eggeric tegen de keizer gesmeed heeft. Het liefst zou Elegast Eggeric zelf omgebracht hebben.

Het goede gedrag van Elegast wordt beloond. Nog voordat hij zijn loyale daden getoond heeft aan Karel, heeft die al bedacht om de banneling vergeving te schenken. De koningsgezinde daden die hij vervolgens doet, dragen daar nog des te meer aan bij.

Ook is Elegast ondanks zijn vergrijp aan het bezit van zijn koning, steeds trouw aan God. Hij bidt om Zijn hulp, en hij dankt daarna ook wanneer hij Gods hulp gekregen heeft. We krijgen het beeld van een 'vrome' ridder die in het verleden een misstap begaan heeft, maar die desalniettemin nog steeds op het goede pad is. Naast het voornoemde vergrijp, is er vrijwel alleen goeds van Elegast te vermelden. De reden voor het stelen is dat hij in leven moet blijven; hij steelt alleen voor zijn hele gevolg; hij berooft alleen de rijken, de armen laat hij met rust; Elegast blijft buitengewoon loyaal aan zijn heer, zeker gezien de onrechtvaardige straf die zijn vorst hem opgelegd had. Kortom, waar verwacht werd dat hij als banneling een slechterik zou zijn, is Elegast in feite enkel een goede en vrome ridder.

Secundaire literatuur

Duinhoven 1982

Duinhoven wijst erop dat Elegast zich vóór Karels dood met hem moet verzoenen, omdat daarna de mogelijkheid tot verzoening, en daarmee de kans om zijn leen terug te krijgen, wegvalt.⁸⁷ Elegasts trouw aan zijn leenheer Karel wordt door Duinhoven niet als positief uitgelegd. Hij spreekt van Elegasts 'overgrote afhankelijkheid aan zijn vorst, die hij door dik en dun verdedigt', en Elegast 'weigert furieus de koning te bestelen, maar hij blijkt dat vroeger wel te hebben gedaan'. Duinhoven schetst een beeld van Elegast als een profiteur die wel gediensig moet zijn aan zijn leenheer omdat hij anders zijn leen niet terug zal krijgen.⁸⁸

⁸⁷ Duinhoven: 1982, p. 13.

⁸⁸ Duinhoven: 1982, p. 15.

Duinhovens uiteenzetting correspondeert niet met het beeld van Elegast dat in de tekst gegeven wordt. Elegast wordt daar steeds beschreven als een eerlijk man, die enkel de rijken besteelt, en die het opneemt voor zijn voormalige maar rechtmatige heer. Bovendien zie ik weinig van Elegasts afhankelijkheid aan Karel in de tekst: Elegast weet niet dat Adelbrecht Karel is, en hij laat Adelbrecht de boodschap van Eggerics samenzwering brengen terwijl hij zich schuilhoudt. Elegast komt pas voor het eerst openlijk in aanraking met de koning als hij opgeroepen wordt met Eggeric te duelleren. Tegenover Elegasts furieuze weigering Karel te bestelen, wil ik stellen dat een kleine diefstal uit het goed van de keizer (hoewel die nog steeds van grote waarde kan zijn) iets anders is dan het grofweg inbreken bij de keizer. Bovendien weten we niet hoe groot het vergrijp is dat Elegast gepleegd heeft, én hij heeft spijt van zijn daad; dan lijkt het me niet verwonderlijk dat Elegast Karel niet nogmaals bestelen wil.

Duinhoven 1998

Volgens Duinhoven dringt na het lezen van de tekst zich de gedachte op 'dat Elegast zich schuldig heeft gemaakt aan een feodale misdaad; hij zal te onafhankelijk zijn opgetreden, niet aan zijn leenverplichtingen hebben voldaan of op andere wijze Karels autoriteit hebben aangetast.' De onderzoeker geeft aan dat 'Elegast zijn eer niet werkelijk heeft verloren. Hij is in ongenade gevallen bij zijn vorst, maar is daardoor nog geen echte misdadiger.' Juist de vaagheid van Elegasts misdrijf en het feit dat dit wel moet liggen op het terrein van het leenrecht, maken het volgens Duinhoven aanvaardbaar dat Elegast ondanks zijn verbanning als een nobele en sympathieke figuur wordt afgeschilderd.⁸⁹

Duinhoven heeft de tekst niet goed gelezen als hij stelt dat het misdrijf van Karel gelegen moet hebben op het terrein van het leenrecht. Er staat immers duidelijk in de tekst dat Elegast zich schuldig heeft gemaakt aan diefstal van Karels goederen (vs. 1085). Ook stelt Duinhoven dat Elegast zijn eer niet werkelijk is verloren. Ik vraag me af wanneer een ridder *dán* zijn eer zou moeten verliezen, als de verbanning van het hof, het rondtrekken als roofridder en het bestelen van de rijken daarvoor niet voldoende is. Mijns inziens is Elegast wel zijn eer verloren, maar wordt hij aan het einde weer in ere hersteld. En hij wordt sympathiek afgeschilderd omdat hij zich slechts aan een kleine diefstal heeft schuldig gemaakt, en wat zijn gedrag betreft nog steeds loyaal is aan de koning, en goed voor de zwakkeren - hij besteelt alleen de mensen die wat kunnen missen, om zelf in leven te blijven.

⁸⁹ Duinhoven: 1998, p. 19.

EGGERIC

Eggeric komt voor het eerst ter sprake als Adelbrecht en Elegast uit stelen willen gaan. Elegast vertelt dan dat hij niet uit stelen gaat bij armen, maar juist bij rijken. Daarom stelt hij voor bij Eggeric in te gaan breken. Eggeric is getrouwd met de zuster van keizer Karel, maar hij staat bij Elegast niet hoog in aanzien.

689 *Te Eggeric te Eggermonde
Mogen wi stelen sonder sonde
Die des conincs suster heeft
Het es scade dat hi leeft*

Elegast vertelt zijn metgezel Adelbrecht dat Eggeric al velen heeft verraden, en menige kwade streek heeft uitgevoerd. Ook vertelt Elegast dat Eggeric de dood van zijn heer Karel op het oog heeft, ondanks dat Eggeric van de keizer een mooi landgoed in leen heeft gekregen.

695 *Selve den coninc sinen here
Soude hi nemen lijf ende ere
Mocht na sinen wille gaen
Dat hebbic dicke wel verstaen
Nochtan heeft hi van den coninc
Een herde scone dinc
Beide borch ende leen*

Elegast wijst erop dat het Eggeric nauwelijks zal schaden als ze iets van zijn bezittingen meenemen. En ook Karel vindt dat een goed plan; als ze op heterdaad betrapt worden, zal zijn zuster het niet over haar hart kunnen verkrijgen om haar broer terecht te stellen (vs. 687-711).

Diefstal bij Eggeric

Nadat Elegast al vele schatten weggehaald heeft bij Eggeric, keert hij nog eenmaal terug om het veel geroemde zadel van Eggeric te stelen. Daarbij ontwaken Eggeric en zijn vrouw. Eggeric bespeurt onraad, maar zijn vrouw stelt hem gerust. Eggeric heeft al drie dagen gegeten noch geslapen, en zijn vrouw vraagt zich af wat daar de oorzaak van is. En na lang aandringen biecht hij zijn vrouw op dat hij met enige metgezellen de dood van de koning gezworen heeft.

937 *So langhe lach si hem an
Da thi haer te segghen began
Dat hi des conincs doot hadde ghesworen
Ende die te doen waren vercoren
Souden cortelike comen
Hi ghincse haer bi namen nomen
Hoe si hieten, wie si waren
Die den coninc wilden daren*

Eggerics vrouw protesteert, en zegt liever haar man te laten ophangen, dan dat hij zijn hand aan haar broer de keizer zou slaan. Eggeric slaat zijn vrouw daarop een bloedneus, en Elegast vangt het bloed in zijn handschoen op als bewijs dat hij het gesprek gehoord heeft (vs. 951-969). Eggeric heeft de dood van de koning gezworen (vs. 1023). Dat is iets wat juist niet verwacht zou worden van hem. Hij heeft de zus van de keizer getrouwd, en hij heeft een mooi landgoed van hem in leen. Maar desondanks wil hij hoogverraad gaan plegen. Ook Karel zelf begrijpt er niets van, en bedroefd rijdt hij terug naar zijn kasteel in Ingelheim.

1103 *Ende Karel die edel man
Voer te Ingelhem in sijn casteel
Sijn herte was sonder riveel
Datten die gene wilde verraden
Die hem soude staen in staden
Soude rechte na rechte gaen*

Karel is bedroefd omdat hij straks verraden zal worden door iemand van wie hij verwacht had dat die hem bij zou staan. Bovendien is hij bevreesd voor de grote troepenmacht waarmee Eggeric spoedig zijn burcht zal naderen (vs. 1128-1161). Als de eerste troepen in de hinderlaag gelopen en ingesloten zijn, komt als laatste Eggeric met zijn mannen de burcht naderen. Eggeric is tot de tanden toe bewapend.

1178 *Eggeric quam daer na gevaren
Metter achterste scaren,
Daer alle die moort ane stoet
[...]*

1184 *Men vinc hem als dander dede
Men vant gewapent sine lede
Bat dan ieman die daer was*

Eggeric wordt voor de koning geleid, en deze legt hem vele beschuldigingen voor. Eggeric veinst niets te weten, hij beschuldigt er de koning zelfs van dat deze hem oneer aandoet. En hij daagt uit tot een duel.

1187 *Men leide hem in dat palas
Voor den coninc sinen here
Doe moechti hem wel scamen sere
Die coninc leggede hem vele te voren
Hi en woude des niet horen
Hi logende der ondaet
Ende seide Heer coninc, hebt beteren raet
Doet gi mi lachter onverdient
Gi hebt verloren menigen vrient
Ende gi en waert ooc nies o coene
Noch geen uwer baroene
Dat gijt mi dorste op staden
Dat ic u hadde verraden*

Naast de koning draaien ook de hovelingen langzaam om ten aanzien van Eggeric. Eerst heeft hij nog een behoorlijk aantal edellieden bij elkaar verzameld om tegen Karel in te gaan. Maar als Elegast zijn verhaal gedaan heeft, keert menigeen zich tegen Eggeric. Hij had zich graag willen wreken op Elegast, maar helaas ontbreekt het hem daar nu voor aan macht en steun.

1250 *Als dit Elegast hadde ghesproken
Eggeric haddet gerne gewroken
Maer hi en hads die macht niet
Daer was menich die hem liet*

Duel Eggeric en Elegast

Later keert iedereen zich tegen hem, nu Eggeric ook door de koning ten dode lijkt opgeschreven omdat die hem de keus voorlegt om opgehangen te worden of te duelleren. Eggeric vreest de strop: hij vecht liever dan dat hij aan de galg roemloos ten onder zal gaan.

1312 *Doe ginct Eggeric uten spele
Ende peinsde in sinen moet
Na dat hem gescepen stoet
Beter es camp dan hals ontween
Int hof en was man negeen
Die spreken dorste te siere vromen*

Eggeric gaat moordlustig het duel in. En waar Elegast eerst God om hulp smeekt, slaat Eggeric geen kruis noch doet hij een gebed.

1378 *Ende Eggeric quam met grote gere
In den crijt gewapent wel
Die sere was int herte fel
Hi en seinde noch en dede
Te Gode waert negene gebede*

Het duel loopt slecht af voor Eggeric; hij wordt door Elegast onthoofd. Eggeric en zijn handlangers krijgen het verradersloon: zij worden zonder pardon opgehangen. Eggerics vrouw wordt aan Elegast gegeven (vs. 1462-1464).

Conclusie Eggeric

Eggeric is het enige personage uit *Karel ende Elegast* met wie het slecht afloopt. Toch voldoet dat niet aan de verwachtingen die men zou hebben van iemand die de echtgenoot van de zuster van keizer Karel en de leenman van een mooi landgoed is. In die hoedanigheid zou op zijn minst trouw aan zijn zwager Karel verwacht worden. Maar Eggeric beschaamt het vertrouwen van zijn heer, en hij betuigt zich ontrouw. Hij bezat het vertrouwen van de koning in die mate dat deze hem zijn zuster tot vrouw gaf, maar hij blijkt het vertrouwen van de koning allermeeest te beschamen. Hij bereidt immers in het geheim hoogverraad en een koningsmoord voor.

Vrijwel al Eggerics daden zijn boosaardig. Zo liegt hij over het doel van zijn komst naar Karels kasteel hoewel zijn zwaarbewapende verschijning al boekdelen spreekt. Hij gedraagt zich weinig hoffelijk tegen zijn vrouw als hij haar een bloedneus slaat. En van hem wordt expliciet vermeld bij het duel dat hij moordlustig is.

Wanneer we Karel en Elegast zien, valt hun levenshouding op die toegewijd is aan God. Karel bidt voortdurend om hemelse hulp, en ook Elegast betreft God bij alles wat hij doet. Bij Eggeric zien we dit niet. Waar Elegast God smeekt om hulp bij het aankomende duel, stuift Eggeric het veld op zonder contact te zoeken met het hogere. Eggeric is beide zijn aardse en zijn hemelse leenheer ongunstig gezind. In *Karel ende Elegast* zien we dat de ridders die bidden tot God, ook van Hem hulp mogen verwachten. Met hen loopt het dan ook goed af. Eggeric die onverschillig is, moet het bijna vanzelfsprekend ten laatste ontgelden. En dat is niet verwonderlijk, want wie zijn leenheer en God niet gehoorzaamt, die krijgt problemen.

Secundaire literatuur

Het is opvallend dat er in de secundaire literatuur niets geschreven wordt over het personage Eggeric, daar hij toch een opvallende rol heeft als hoveling die zich bevindt in de nauwste kringen rond de vorst, en die vervolgens hoogverraad pleegt.

BOODSCHAP

Het verhaal van *Karel ende Elegast* is geconcentreerd rond het thema trouw en ontrouw van leenheer en leenman. Trouw wordt beloond, en ontrouw wordt gestraft. De relatie leenheer-leenman staat centraal, en deze feodale verhoudingen geven aanleiding tot voortdurende strijd. Trouw speelt op diverse niveaus in *Karel ende Elegast*. Allereerst is er de relatie tussen keizer Karel en zijn leenmannen Elegast en Eggeric. Elegast is door een klein vergrijp door Karel verbannen, maar hij blijft zijn heer desondanks zeer toegewijd. Eggeric is ook trouw verschuldigd aan zijn zwager en heer Karel, maar hij pleegt hoogverraad en is de keizer ontrouw. Dan is er de relatie van Karel als leenman van de Goddelijke Leenheer. Ook Karel is trouw aan zijn Leenheer; hij volbrengt gehoorzaam de opdracht van God, ondanks dat hij de reden ervan niet begrijpt. Ten slotte geeft het verhaal aan dat trouw in algemene zin van belang is in de relatie van ieder mens tot God.

Aan het einde van het verhaal dankt Karel God voor Zijn hulp. Hierbij voegt hij een wenk voor het publiek. Moge God hulp en bijstand geven, aan ieder die bij Hem genade zoekt:

*1459 Gi moget helpen ende beraden
Alle die an U soeken genaden*

Ook in het verhaal zien we terugkomen dat God degenen helpt die om Zijn hulp bidden. Karel gaat uit stelen maar hij bidt eerst tot God om hulp, en hij wordt geholpen door middel van een metgezel in de persoon van Elegast. Voorafgaand aan het duel van Elegast en Eggeric bidden Karel en Elegast tot God om hulp voor Elegast, en in het heetst van de strijd bidt Karel nogmaals voor zijn trouwe leenman. Eggeric bidt daarentegen niet tot God om bijstand tijdens zijn duel. De uitkomst is voorspelbaar: Elegast wint en Eggeric wordt onthoofd.

Het verhaal van Karel en zijn vazallen is een illustratie voor de boodschap die Karel het publiek in het slot van het verhaal meegeeft. Deze boodschap is indirect al in het gehele verhaal verweven. We zien daar de dief Eggeric die in eer hersteld wordt door zijn heer Karel, hij krijgt Karels zuster tot vrouw en zij leven samen tot hun dood (vs. 1465-1468). Dan wordt het verhaal naar een hoger niveau getrokken, want even zoals Elegasts leven een voorspoedige wending neemt, moge God ook ons leven nog ten goede doen keren.

*1469 Aldus moet God onse saken
Voor onse doot te goede maken*

Karels trouwe dienaar wordt in ere hersteld, maar de verrader wordt gedood. Wat geldt voor Karels vazallen ten opzichte van hun heer Karel, wordt ten slotte breed getrokken naar alle mensen ten opzichte van God hun Heer. Elk mens is trouw verschuldigd aan God, zoals een leenman aan zijn heer. De lezers en luisteraars hebben gedurende het verhaal al gezien dat het een trouwe leenman goed, maar een ontrouwe leenman slecht vergaat, en dat God helpt als men tot Hem bidt. Zo helpt God ook degenen die Hem trouw dienen. Aan het einde van het verhaal wordt dit nog eens expliciet gemaakt door Karel. Wees trouw aan God, dan heb je kans dat het je zo vergaat als Elegast.

LANSELOET VAN DENEMERKEN

Inleiding

In het handschrift-Van Hulthem staan elf toneelteksten. Vier van deze toneelstukken hebben een bijzondere status: ze worden namelijk in de tekst zelf een ‘abel spel’ genoemd. Eén van deze abele spelen is *Lanseloet van Denemerken*, een verhaal over liefde en standsverschillen.

Samenvatting

Lanseloet van Denemerken gaat over de voornamelijk ridder Lanseloet die een rechtschapen jonkvrouw liefheeft die bij zijn moeder dient. Er is echter een probleem. De jonkvrouw die Sanderijn genoemd wordt, is van een te lage afkomst en ze heeft te weinig bezittingen om geschikt te zijn haar zoon, meent de moeder van Lanseloet. Zij is boos op hem omdat hij verliefd is op een meisje van een zo lage afkomst. Ridder Lanseloet beleeft steeds vreugde wanneer hij zijn geliefde ziet, maar zijn moeder is steeds vertoornd op hem omdat hij zijn liefde gericht heeft op iemand die niet gelijkwaardig aan hem is. Lanseloets moeder zal er daarom alles aan doen om te verhinderen dat haar zoon zal trouwen met Sanderijn (vs. 16-29).

De woede van Lanseloets moeder komt tot uiting in een list die zij voor de verliefde Lanseloet bedenkt. Haar zoon mag eenmaal met Sanderijn slapen op voorwaarde dat hij haar daarna onheus behandelt. Na een korte aarzeling stemt Lanseloet hiermee in, en hij slaapt met Sanderijn waarna hij met haar handelt zoals hij zijn moeder beloofd heeft. Sanderijn vertrekt dan dadelijk van het hof, en ze komt dwalend in het bos een ridder tegen die haar wil trouwen ondanks haar verloren maagdom. Lanseloet laat Sanderijn overal zoeken door zijn kamerling Reinout, maar deze komt erachter dat Sanderijn al gelukkig getrouwd is met een andere edelman. Daarom geeft hij Lanseloet de boodschap dat Sanderijn gestorven is. Bij het horen van dit bericht, sterft Lanseloet in de hoop in de dood met Sanderijn verenigd te worden.

Editie

Voor *Lanseloet van Denemerken* heb ik gebruik gemaakt van de meest recente editie, namelijk die van Hans van Dijk uit 1999. Deze editie is gebaseerd op de oudst overgeleverde bron van de *Lanseloet van Denemerken*, namelijk het Hulthemse handschrift. Van Dijk voorzorg de tekst van een inleiding, woordverklaringen en commentaar.

Lanseloet van Denemerken: Een abel spel. Dijk, H. van (ed.). Amsterdam, 2003, 2^e druk.

LANSELOET

Proloog

In de proloog wordt beschreven waarover het verhaal *Lanseloet van Denemerken* handelt. Het beschrijft namelijk een voorname ridder die verliefd is op een rechtschapen jonkvrouw.

8 *Nu hoort wat men u spelen sal
Hets van enen ridder prinsipael
Die minde ene joncfrou noyael
Hovesch van herten ende reine*

Deze jonkvrouw is echter te laag van stand voor hem naar zijn moeders mening, en daarom is zij boos op haar zoon (vs. 12-15). De ridder is verliefd, en hij is voortdurend verheugd als hij zijn beminde ziet (vs. 16-17). Zijn moeder daarentegen is onophoudelijk vertoornd en nijdig omdat haar zoon verliefd is op iemand van zo lage afkomst. Dit verwijt ze haar zoon steeds, maar die verdedigt zich met hoffelijke woorden en hij blijft genegenheid koesteren voor de mooie jonkvrouw.

18 *Maer sijn moeder dat felle wijf
Hats altoos toren ende nijt
Ende verweet hem te meneger tijt
Dat hi hem so neder daelde
Maer hi altoos hem vertaelde
Met hoveschen worden als hi wel conste*

Opvallend is dat in de proloog de nadruk gelegd wordt op de voortdurende boosheid van Lanseloets moeder (vers 19, 41 en 48), de lage afkomst van Sanderijn die de oorzaak is van moeders boosheid (vers 12, 15, 21, 27 en 42), de voortdurende hoffelijkheid van Lanseloet waarmee hij zijn moeder tegemoet treedt in vers 22, en de gedurige liefde die Lanseloet Sanderijn toedraagt (vers 10, 16, 24, 39 en 44). Om de liefde van Lanseloet is diens moeder steeds vertoornd, maar Lanseloets liefde vergaat niet dus ook moeders toorn blijft. De tekst vestigt door zijn voortdurende herhalingen de nadruk op de schijnbare onontkoombaarheid van deze samenloop van omstandigheden.

Aan het einde van de proloog komt Lanseloet zelf aan het woord in een monoloog. Daarin geeft hij aan dat hij geheel vervuld is van liefde voor de schone jonkvrouw Sanderijn (vs. 37-39). Ook vertelt hij dat zijn moeder hem dagelijks verwijt dat hij zo'n lagergeboren meisje bemint. Maar de liefde heeft Lanseloet zo in haar greep, dat hij het niet kan laten om haar aan te spreken als hij haar tegenkomt, tot grote woede van zijn moeder (vs. 46-48).

40 *Nochtan wert mi verweten
Van mijnder moeder alle daghe
Dat ic mine minne so neder draghe
Dies hoor ic menich spitich woort
Maer haer minne heeft mi so doorboort
Dat icse niet ghelaten en can*

En ook nu, terwijl hij de monoloog uitspreekt, wacht Lanseloet onder een egelantier op de door hem beminde Sanderijn (vs. 49-53).

Eerste tafereel

In het eerste tafereel ontmoet Lanseloet Sanderijn. Hij wordt door haar zeer hoofs begroet, en ze wenst hem alle goeds toe (vs. 54-57). Lanseloet op zijn beurt spreekt uit dat God hun deugdzaamheid moge sparen, en hen bewaren voor alle kwaad. In het bijzonder wijst hij op bescherming voor de kwaadsprekers, zodat geen kwaad gerucht over hen zal worden rondverteld (vs. 58-63). Dit zou mogelijk een verwijzing kunnen zijn naar Lanseloets moeder, die zeer verbolgen is over zijn liefde voor Sanderijn, en van wie Lanseloet weinig goeds verwacht. Anderzijds kan het ook een traditionele formule zijn die naar gewoonte wordt uitgesproken zonder dat er expliciet iemand mee bedoeld wordt.

Vervolgens vraagt Lanseloet raad aan Sanderijn: zijn hart is geheel verward en gekweld door de liefde voor haar. Wanneer hij haar, Sanderijn, niet mag bezitten, dan kost dat hem zijn leven, en eeuwig zal hij daardoor verloren zijn (vs. 64-71).

64 *O Sanderijn gheeft mi raet
Mijn herte dat is te male ontstelt
Ende van uwer minnen ghequelt
Dat mi costen sal mijn lijf
O Sanderijn wel scone wijf
En machic uus niet gheweldich sijn
Dat sal mi costen dleven mijn
Ende ewelijc benic verloren*

Sanderijn gaat tegen Lanseloets woorden in: ze is immers niet zijn gelijke, en bovendien wil ze haar eer behouden en niet tot de minnares van een hooggeplaatste worden (vs. 72-83). Nu wijst Lanseloet erop dat Sanderijn niet onbeloond zal blijven, wanneer ze zijn wil zal doen. Het zou nog wel eens kunnen dat Sanderijn zijn vrouw zou worden, wanneer zij hem gunstig gezind en trouw is. Ze zal met hem op het kasteel wonen en een juweel krijgen zoals ze er nog nooit één gezien heeft.

84 *O scone maghet van herten reine
Al dadi die wille mijn
Uutverkoren Sanderijn
En bleve u onvergouden niet
Want messelike dinge sijn ghesciet
Ghi mocht noch werden wel mijn vrouwe
Sijt mijns ghenadich ende blijft ghetrouwe
Ende comt met mi in dit casteel
Ic sal u gheven een juweel
Ic wane ghi noit des ghelike en saeght*

Opnieuw geeft Sanderijn aan dat ze haar reinheid wil bewaren, en niet wil ruilen voor welk geschenk dan ook (vs. 94-107). Lanseloet geeft aan dat hij Sanderijn geen oneerbaar voorstel doet. Er is immers geen rijke, machtige of mooie vrouw onder de hemel die hem zo behagen kan als Sanderijn. Hij vraagt of Sanderijn hem niet wil verlaten, maar medelijden met hem wil hebben en als troost voor zijn liefdesverdriet met hem (het minnespel) wil spelen in het dal. Hij voegt er nog aan toe dat dit is zonder oneerbaarheid en zonder iets verkeerd te doen.

108 *O Sanderijn bider maghet Marie
Dorperheit en leggic u niet te voren
Want daer en es nu gheen wijf gheboren
Op eerde onder des hemels trone
So rijc so mechtich no so scone
Die mi verhoghen mach dan ghi*

*Och Sanderijn ende seldi mi
Laten dan in dit verdriet
En sal uus mijns ontfermen niet
Dat ic troost van u mochte ontfaen
Ende ghi met mi wout spelen gaen
Hier neder in dit groene dal
Daer die voghelkine maken geschal
Ende die bloemen staen in 't groen
Scone maghet sonder mesdoen
Ende al sonder dorperheit*

Sanderijn is bang dat Lanseloet haar zal onteren wanneer ze samen in het veld gaan (vs. 124-135). Ze heeft een vooruitziende blik, en ze vreest dat haar eerbaarheid in het geding zal komen wanneer ze op Lanseloets voorstel zal ingaan. Ook het publiek krijgt hiermee alvast een voorbode van de verwickelingen die straks plaats zullen vinden.

Tegen de schroom van Sanderijn brengt Lanseloet in dat hij haar te lief heeft om haar te onteren (vs. 136-138). Zelfs al had hij de macht om dat te doen, dan zou hij er nog niet op uit zijn om haar enige schande te doen. Hij geeft aan dat hij eerder voor haar zou bedelen, dan dat hij haar hongeren liet. Het is een grote schande om te bedelen, maar Lanseloet belooft Sanderijn dat hij zelfs voor haar zou bedelen als het nodig was, om haar geen honger te laten lijden. Dit is er het bewijs voor dat hij Beatrijs geen schande zal doen; hij zou liever zelf schande lijden, dan dat hij Sanderijn dat laat doen.

139 *Scone maghet hadicx die macht
Also en was ic nie bedacht
Dat ic u doen soude enege scande
Al haddic u in vremden lande
Sanderijn uutvercoren
Ic soude u dbroot bidden te voren
Eer ic u hongher hebben liet*

Lanseloet belooft bij zijn ridderschap dat hij Sanderijn niets tegen haar zin zal doen (vs. 146-147). Lanseloet en Sanderijn nemen afscheid nadat Sanderijn erop gewezen heeft dat er overall kwaadsprekers zijn die rondspieden om mensen schade te kunnen berokkenen. Dit verwijst naar de begroeting van Sanderijn, waarin Lanseloet zei dat hij wenste dat ze behoed zouden worden voor kwaadsprekers.

Opvallend is in dit gedeelte de vasthoudendheid en gevarieerdheid waarmee Lanseloet bij Sanderijn aandringt op lichamelijke gemeenschap. Als eerste probeert hij medelijden bij haar op te wekken door haar voor te spiegelen dat het zijn dood zal zijn als hij haar niet zal kunnen bezitten. Wanneer Sanderijn hier niet op ingaat, gooit Lanseloet het over een andere boeg. Hij stelt Sanderijn geschenken in het vooruitzicht, en probeert zijn zin te krijgen door op haar hebzucht in te spelen. Maar ook dit doet Sanderijn niet van gedachten veranderen. Dan spiegelt Lanseloet haar het mooie dal voor, waar ze samen zo mooi het minnespel zouden kunnen spelen. Maar nu voert Sanderijn aan dat ze bang is dat Lanseloet haar zal onteren, hetgeen Lanseloet met stelligheid tegenspreekt. Lanseloet probeert bij Sanderijn eerst medelijden op te wekken, daarna hebzucht, en ten slotte lust. Als hij inziet dat deze aanpak niet werkt, scheiden hun wegen.

Het eerste tafereel wordt afgesloten door een monoloog van Lanseloet. Hij blijft bedroefd achter na de weigering van Sanderijn. Immers, hoe hij ook smeekt, Sanderijn zal toch niet met hem in het woud gaan om het minnespel te spelen (vs. 160-165). Hij prijst Sanderijn om haar

eerzaamheid die haar kostbaarder is dan goud, ze leidt een kuis leven en ze heeft een rechtschapen hart (vs. 166-169). Lanseloet verzucht dat ze maar van gelijke afkomst was als hij. Al is ze dan niet zo rijk van bezittingen, toch had hij haar tot vrouw genomen, want ze heeft een mooi lichaam en een eerzaam hart. Sanderijn wil echter niet, en daarom heeft Lanseloet groot verdriet (vs. 176-177).

170 *Bi ridderscape ic woude wael
Dat si gheboren waer mijns ghelijc
Al en waer si niet van haven rijc
Ic souder maken af mijn wijf
Want si heeft een reine lijf
Ende haer herte es al vol eren*

Tweede tafereel

In het tweede tafereel zien we Lanseloet met zijn moeder. Zij vaart tegen hem uit omdat Lanseloet zijn hart verpand heeft aan iemand van een lagere afkomst dan hij (vs. 178-187). Haar zoon geeft echter aan dat hij Sanderijn wel moet liefhebben; ze is immers bevallig en rechtschapen, en zijn hart staat in vuur en vlam (vs. 188-191). Als hij haar ziet, dan moet hij haar wel beminnen.

188 *Mijn herte dat bernt als een gloet
Als icse metten oghen anscouwe
Lieve moeder edel vrouwe
Ic moetse minnen wat ghesciet*

Zijn moeder is echter van mening dat Lanseloet moet zoeken naar een vrouw die bij hem past wat betreft afkomst. Hij moet naar de wil van zijn moeder handelen en een vrouw zoeken onder zijn gelijken (vs. 196-199). Maar Lanseloet weet geen christelijke vrouw die hij liever zou willen hebben dan Sanderijn. En hij vraagt zijn moeder om instemming; al was de hele wereld van hem afhankelijk, dan nog zou hij willen dat Sanderijn de zijne werd.

200 *Sone wetic wijf int kerstenrijc
Die ic woude hebben voor Sandrijn
Ic woude si mochte mijn eygen sijn
Lieve moeder bi uwen danc
Al ware al die wereld an mi belanc
Ic woude wel dat si ware mijn wijf*

Moeder is vertoornd op haar zoon Lanseloet, en ze scheldt hem uit omdat hij zo'n geringe vrouw bemint, terwijl er zulke schone, hooggeboren jonkvrouwen zijn (vs. 206-209). Lanseloet gaat hier tegenin. Hij stelt dat de liefde geen rekening houdt met stand of rijkdom, maar ze zoekt haar gelijke van karakter en wezen. Al is de een arm en de ander rijk, oprechte liefde let niet op rijkdom of aanzien, maar liefde komt enkel aan op toeval. Als de liefde haar eigen gang laat gaan, dan wordt er niet gelet op hoge geboorte. Het is opvallend dat Lanseloet nu ineens stelt dat de liefde enkel op toeval aankomt. Zojuist heeft hij namelijk nog beweerd dat de liefde zoekt naar personen met een gelijkgestemd karakter en wezen, waarmee hij aangeeft dat de liefde tussen twee mensen niet op pure toeval berust.

210 *O lieve moeder der minnen cracht
Ansiet hoghe geboort no rijcheit van goede
Maar si soect haers ghelijc van moede
Die beide sijn van enen wesen
Ic hebbe dicke wel horen lesen
Dat die minne soect haers ghelike*

*Al es deen arm ende die ander rike
Die edel minne die doet haer werc
Gerechte minne en let geen merc
Aen rijcheit noch aen grootheit van maghen
Noch nie en dede te ghenen daghen
Maer het comt al bi gheluc
Gheeft die edel minne haer stuc
Si anesiet ghene hoghe gheboort*

Dan ziet Lanseloets moeder in hoe verliefd Lanseloet is op Sanderijn. En ze stelt voor dat hij de aankomende nacht zal slapen met Sanderijn, en met haar zal doen wat hij begeert. Hiervoor moet Lanseloet echter wel iets beloven (vs. 224-231). Lanseloet wil graag een belofte doen, als hij op zijn kamer met Sanderijn het liefdesspel mag spelen.

232 *Vrouwe moeder bi sente Symoen
Dat ghi begheert willic u gheloven
Opdat ic metter maghet mach hoven
Op mine camere ic ende si*

Lanseloets moeder wil haar zoon laten beloven dat hij Sanderijn onhoofs zal behandelen als hij gemeenschap met haar heeft gehad (vs. 236-249). Wanneer Lanseloet met Sanderijn geslapen heeft, moet hij zeggen dat hij genoeg van haar heeft, en dat hij haar zo zat is alsof hij zeven zijden spek gegeten heeft. Daarna zal hij zich onmiddellijk van haar afkeren, en de rest van de nacht slapen en zwijgen. Lanseloet is ontdaan, als hij het kwade plan inziet dat zijn moeder wil uitvoeren.

250 *O lieve moeder es dat u wille
Dat ic spreke dese dorper woort
Des ghelike en hebbic niet ghehoort
Wat mach u hier met gheholpen sijn
Dat ic dit tot Sanderijn
Spreken soude met minen mont
Ende ligghen voort ane als een hont
Sonder spreken als een keytijf
Wat soude peinsen dat reine wijf
Dat ic die dorperheit begonste
Ende ic haer draghe soe vriendelijcke onste
Dat soude mi daer mijn herte deren*

Toch gaat Lanseloet overstag, en hij vraagt zijn moeder Sanderijn te laten komen. Hij zal aan de voorwaarden van zijn moeder voldoen, al doet dat hem pijn omdat hij hierdoor mogelijk Sanderijn zal verliezen. Opvallend is dat Lanseloet zijn toestemming formuleert als dat hij de wil van zijn moeder zal doen; alsof niet hij degene was die verscheidene malen bij Sanderijn aandrong om lichamelijke gemeenschap. Nu lijkt hij een gehoorzame jongen die slechts doet wat zijn moeder van hem verlangt. Lanseloet mag zelf kiezen, hij wordt niet gedwongen, dus hij had ook de keuze kunnen maken om Sanderijn met rust te laten, maar hij stemt in met zijn moeders plan (266-268).

In een terzijde bepeinst Lanseloet de belofte die hij aan zijn moeder gedaan heeft. Al spreekt hij straks gemene woorden tot Sanderijn, in zijn hart meent hij dit niet. Hij gunt haar immers alle goeds, en hij bidt God dat Sanderijn het hem niet kwalijk zal nemen. Dit is merkwaardig, Lanseloet maakt zelf de keuze om Sanderijn dit aan te doen, en toch bidt hij al bij voorbaat tot

God of Sanderijn hem dit niet zal aanrekenen. Zij is zo eerzaam en goed, en als ze dit hem kwalijk neemt, dan vervreemdt ze van hem en dan blijft zijn hart van verdriet vervuld (vs. 276-279). Lanseloet wil wel zijn begeerte vervullen, maar niet de gevolgen ervan dragen.

269 *Die meneghe spreect hi en meines niet
Al dier ghelike es mi ghesciect
Want al sprekiect metten mont
Ic en saels niet meinen in minen gront
Want ik an hare alder doecht
Ic bidde gode den oversten voeght
Dat sijt niet qualijc nemen en moet*

Vierde tafereel

In het vierde tafereel ontmoet Sanderijn nadat zij door Lanseloet onheus behandeld is, een ridder in het bos die wel met haar wil trouwen in tegenstelling tot Lanseloet. Voorafgaand aan deze scène spreekt de Deense ridder een monoloog uit. Hij vreest dat al zijn vreugde voorbij is, nu hij nergens zijn mooie Sanderijn kan vinden (vs. 518-521). Hij vervloekt zijn moeder die hem ooit aanraadde die grove woorden te spreken tegen Sanderijn. Zijn hart brak toen hij die woorden uitsprak. En nu is Sanderijn vertrokken, door toedoen van zijn moeder. Nooit zal hij vrede hebben, voor hij zijn beminde zal terugzien. Lanseloet schuift tweemaal de schuld op zijn moeder (in vers 522 en 528), terwijl hij zelf die harde woorden uitsprak tegen Sanderijn volgens de afspraak die hij met zijn moeder gedaan had. We zien hier dus dat de raadgever verantwoordelijk gesteld wordt, en niet degene die advies gekregen heeft. Lanseloet belooft een gelofte waardoor hij zijn lusten kan bevredigen, en na afloop geeft hij zijn moeder er de schuld van dat Sanderijn - om zijn gedrag - vertrokken is.

522 *Ondanc hebbe die moeder mijn
Dat ic die woorde nie ghesprac
Mi dochte dat mi mijn herte brac
Doe ic sprac die felle woort
Daer om es si op mi ghestoort
Ende es mi heimelijc ontgaen
Dat heeft mijn moeder al ghedaen
Die mi die woorde spreken dede
Nemmermeer en hebbic vrede
Voor dat ic anescouwe dat edel wijf*

Hij houdt zoveel van Sanderijn dat hij nu wegwijnt van verdriet. Het leven met haar was immers een feest, door haar rechtschapenheid en voortreffelijkheid. Geen man zou meer een vrouw kunnen liefhebben dan hij Sanderijn bemint, daarom laat hij overal in de christelijke wereld zoeken naar haar, totdat hij weet waar ze zich ophoudt.

532 *Ay ic minne haer reine lijf
So sere mi dunct dat ic verdwine
Hets een leven bi haer te sine
Want si es te male noyael
Si es een vrouwe princepael
Ende keyserinne van minen vijf sinnen
Ende mochte gheen man een wijf meer minnen
Dan icse minne noch dier ghelike
Ic salse doen soeken al omme int kerstenrike
Of ic sal weten waer dat si si*

Vijfde tafereel

Lanseloet roept zijn kamerling Reinout bij zich (vs. 542-543). Hij vertelt hem dat hij in een slechte stemming is omdat hij de mooie Sanderijn is verloren, en zijn hart zal breken om het grote verdriet dat hij daarom lijdt (vs. 546-551). Het is nog een wonder dat hij niet waanzinnig wordt, Lanseloet is namelijk liever dood dan dat hij nooit meer zijn liefste zou weerzien (vs. 552-555). Daarom heeft hij een opdracht voor zijn kamerling. Reinout moet overal op zoek gaan naar Sanderijn, en hij moet haar vertellen dat zijn heer Lanseloet haar tot zijn bruid wil nemen, in weerwil van zijn verwanten. Hiermee wordt gewezen op Lanseloets moeder die zeer fel gekant is tegen een verhouding tussen Lanseloet en Sanderijn.

556 *Reinout ghi moetter omme gaen spien
Of ghise iewerrinc vinden moghet
Want nemmermeer en werde ic verhoghet
Voor dat icse metten oghen anescouwe
Reinout nu sijt mi ghetrouwe
Ende vaerse soeken oest ende sut
Segt hare ic salse maken brut
Ondanc alle minen maghen*

Reinout wil graag voor zijn meester op pad, maar hij vraagt zich af of het nut heeft. Het is immers onzeker hoe Sanderijn zal reageren op het voorstel van zijn heer (vs. 564-567). Maar Lanseloet wuift deze bezwaren weg; Sanderijn is immers rein en vol eerzaamheid. Hij bemint haar trouw, en hij ziet geen vrouw liever dan Sanderijn.

568 *Ay haer herte es al vol eren
Ende van haren live so reine
Ic weet wel si en dade haer niet te cleine
Om al dat goet van eertrike
Dat weetic wel waerlike
Si es so edel van ghedacht
Reinout haest u al u macht
Ende vaerse soeken oost ende noort
Ende suut west also voort
Totter tijt dat ghise vint
Wantse mijn herte met trouwen mint
Mijn oghen nie liever wijf en saghan*

Achtste tafereel

In het achtste tafereel komt Reinout terug van zijn zoektocht naar Sanderijn. Lanseloet verwelkomt zijn kamerling hartelijk, in de afwachting van informatie over Sanderijn.

840 *Sijt willecome lieve vrient Reinout
Groot willecome so moetti zijn
Hebdi van Sanderijn
Iet vernomen Dat segt mi*

Reinout vertelt zijn heer dat Sanderijn gestorven is toen zij hoorde van Lanseloet. Maar die doorziet dat dit leugens zijn, en hij vraagt Reinout de waarheid te vertellen. Hij zou hem eerder geloven indien zijn dienaar een bewijs van haar meegenomen had.

856 *Reinout dat sijn al saghan
Ic hore wel dat ghi mi liecht
Ic wille dat ghi mi niet en bedriecht
Ghi en segt mi die waerheit claer*

*Bracht mi goet litteken van haer
Te bat soudix gheloven dan*

Dan vertelt Reinout wat hem wedervaren is, hoe hij Sanderijn ontmoette, en welk teken ze Reinout meegaf voor Lanseloet. Ze vertelde hem namelijk de gelijkenis van een valk die een schone bloesem van een tak wegneemt en verdwijnt, en daarna op zoek gaat naar diezelfde tak maar deze dan niet meer kan vinden (vs. 866-883). Na dit verteld te hebben, keerde Sanderijn zich van hem af en ze sprak nooit weer. Lanseloet vraagt dan of ze gestorven is en Reinout bevestigt dat; ze is reeds begraven (vs. 892-893).

888 *Ay hemelsche coninc gheweldich here
Dats litteken proper ende goet
Daer bi dat icx gheloven moet
Nu segt mi Reinout es si dan doot*

Na deze verklaring van Reinout ziet Lanseloet in dat hij de valk geweest is die de bloem genomen heeft van de tak. En hij beklagt zich.

894 *O Sanderijn ghi waert die gheerde
Die scone met haren bloemen stoet
Ende ic die valcke dies benic vroet
Die ene bloeme daer af nam
Want mi nie sint vroude en bequam
Dat ic die edele gheerde verloos*

Hij heeft nooit meer geluk gekend sinds hij Sanderijn verloren is, want hij lijdt immer aan minnesmart. Alle vreugde die hij op aarde zou kunnen beleven, is hem nu een pijn (vs. 902-905). Daarom vervloekt hij zijn moeder die hem valse raad gaf. Hij verafschuwt de bittere daad en de jammerlijke schanddaad die zijn moeder hem liet doen (opnieuw beschuldigt hij alleen zijn moeder, zonder op zijn eigen aandeel in te gaan). Daardoor is hij zijn mooie geliefde verloren, en nu zal ook hij het leven erbij laten. Lanseloets hart is doorknaagd, en hij wenst dat hij zijn hart gebroken zou zijn zodat zijn leven een einde zou hebben.

906 *Met rechte roepic O wi o wach
Over die moeder die mi droech
Want haer herte in vrouden loech
Doen si mi gaf den valschen raet
Owi der bitterliker daet
Ende der jammerliker moort
Dat si mi spreken dede die woort
Daer ic bi verloos dat scone wijf
Dat haer ende mi sal kosten dlijf
Want mijn herte es al doorbeten
Ic woude wel dat mi ware ghespleten
Ende ic des levens hadde ene ende*

Wat hij ook zal doen, hij zal voor eeuwig zonder vreugde zijn. Sanderijn die hij oprecht verkoos met zijn hart, is hij door valse raad verloren. Daarom is zijn hart zo vervuld van verdriet dat het zal breken.

918 *Want so waer weert ic mi bewende
Ic blive ewelijc vroudeloos
Die ic met goeder herten coos
Hebbic bi valschen rade verloren*

*Dies heeft mijn herte so groten toren
Dat mi scoren sal van rouwen*

Tenslotte spreekt Lanseloet nog de wens uit dat hij Sanderijn in het hemelrijk zal ontmoeten, en dat is voor hem een reden om verheugd te sterven. Hij bidt God om zijn en haar ziel te ontvangen, want zijn leven is nu voorbij. En Lanseloet sterft.

924 *Ic hoopse in hemelrike te scouwen
Daer omme willic nu sterven blidelike
Ay ootmoedich god van hemelrike
Nu wilt haer ziele ende die mine ontfaen
Want dleven es met mi ghedaen*

Conclusie Lanseloet

Lanseloet is wanhopig verliefd op Sanderijn. Zijn moeder is echter van mening dat Sanderijn van te geringe afkomst is om geschikt te zijn voor Lanseloet. Maar Lanseloet kan Sanderijn niet uit zijn hoofd zetten, en zijn moeder ziet in dat deze liefde serieus is. Daarom doet ze haar zoon het voorstel dat hij met Sanderijn mag slapen, als hij haar daarna grof zal behandelen. Aanvankelijk vindt Lanseloet dit geen goed idee, maar al snel – na één tegenwerping – gaat hij accoord met het voorstel van zijn moeder, ook al doet dat hem pijn (vs. 261). Vooraf bedenkt Lanseloet dat Sanderijn wel zal inzien dat de gemene woorden die hij tegen haar zal spreken, niet vanuit zijn hart gesproken zijn. Die avond slaapt Lanseloet met Sanderijn, en als hij met haar gedaan heeft naar zijn begeerte, behandelt hij haar onheus zoals zijn moeder hem voorgesteld had.

Sanderijn vertrekt in het geheim, tot groot verdriet van Lanseloet die haar overal laat zoeken door zijn kamerling Reinout. Waar de ridder eerder de wil van zijn moeder deed, laat hij Sanderijn nu boodschappen dat ze de zijne zal worden, ongeacht wat zijn verwanten ervan vinden. Maar nu is het te laat: Sanderijn heeft zich reeds verbonden aan een andere edelman. Als Reinout terugkomt van zijn zoektocht naar haar, vertelt hij daarom aan Lanseloet dat Sanderijn is gestorven toen ze over Lanseloet hoorde spreken. Als Lanseloet hoort dat zijn geliefde gestorven is, heeft het leven voor hem geen zin meer. Hij wenst zich dood en sterft van liefdesverdriet maar desalniettemin blijmoedig, in de hoop op een hemelse hereniging met Sanderijn. Uit het toneelstuk kunnen we de conclusie trekken dat Lanseloet veel van Sanderijn, maar nog meer van zichzelf houdt. Hij stelt de vervulling van zijn eigen begeerte (en de wil van zijn moeder) boven de eerzaamheid van Sanderijn, waarvan hij wist dat ze die zeer belangrijk vond.

Lanseloet handelt als een slaafse zoon naar de wil en het advies van zijn moeder, en daarna verwijt hij haar dat ze hem deze raad gaf. Hierbij presenteert hij de zaken alsof hij de wil van zijn moeder doet, in plaats van dat hij allereerst de begeerten van zijn eigen hart opvolgt. Wanneer Sanderijn vertrokken is, vervloekt Lanseloet zijn moeder die hem het kwade voorstel deed, en daarmee verschuilt hij zich achter haar. Hij had echter zelf de keus gemaakt voor haar voorstel, hij werd daartoe niet (expliciet) gedwongen. Lanseloet spreekt niet over zijn eigen verkeerde keuzes, maar hij vervloekt alleen zijn boze moeder die hem zo'n slechte raad van de hand deed.

Daarbij komt dat Lanseloet al vooraf inziet dat de onheuse behandeling van Sanderijn af te keuren is, maar pas als hij het vertrek van Sanderijn ontdekt, verwijt hij zijn moeder haar valse advies. Hij had echter al van tevoren nagedacht over de mogelijke gevolgen van zijn daad. Bovendien had hij destijds al kunnen inzien dat de raad van moeder weinig goeds

voorspelde. Zij was immers al verbolgen om de liefde van Lanseloet voor Sanderijn, en ze zal wat dat betreft niet ineens omgezwaaid zijn om hem terwille te zijn.

Wanneer Lanseloet zich bij de terugkomst van Reinout realiseert dat hij Sanderijn voor altijd verloren is, vervloekt hij opnieuw herhaaldelijk zijn moeder die hem het kwade plan heeft ingefluisterd. Lanseloet neemt niet zelf de verantwoording voor zijn daden, maar hij schuift steeds alle schuld op zijn moeder.

Verde is het opvallend dat Lanseloet zijn moeder verwijt van het geven van valse raad wat betreft het slapen met Sanderijn, terwijl hij zelf Sanderijn ook herhaaldelijk een dorperlijk voorstel van dezelfde aard deed, hoewel hij haar niet tegen haar zin dwong.

Secundaire literatuur

Koekman 1991

Koekman noemt Lanseloet geen willoos uitvoerder van de list van zijn moeder: ‘Lanseloet realiseert zich dat zijn houding ten opzichte van Sanderijn honds is en haar zal kwetsen. Ook het mogelijk gevolg van zijn gedrag – dat hij Sanderijn hiermee van zich kan vervreemden – beseft hij. [...] Lanseloet gaat er willens en wetens toe over Sanderijn in de val te laten lopen terwijl hij het vernietigende karakter van de list doorziet.’ Koekman stelt dat Lanseloet ‘door zijn daad en taal haat uitstraalt, en uit is op de totale vernietiging van Sanderijn’.⁹⁰

Ik ben het met Koekman eens als zij Lanseloet beschrijft als iemand die willens en wetens Sanderijn onteert. Op voorhand bedenkt hij immers al dat zijn gedrag haar zal kwetsen. Met Koekmans verdere betoog kan ik echter niet instemmen. Ik lees nergens in de tekst dat Lanseloet Sanderijn haat, en dat hij uit is op haar totale vernietiging. Ik zie wel dat Lanseloet zichzelf meer liefheeft dan Sanderijn, want hij verkiest zijn eigen belangen boven de hare. Hij straalt echter geen haat uit maar hij is zo door zijn lusten bevangen dat hij die wil bevredigen wat er ook gebeurt. Toch heeft hij haar lief, en blijft hij van haar houden, dermate veel dat hij wil sterven om altijd bij haar te mogen zijn. Al in de proloog en steeds door het verhaal heen, lezen we dat Lanseloet van Sanderijn houdt en blijft houden, maar hij gedraagt zich naar haar toe nogal onhandig.

Tevens beschrijft Koekman Lanseloet als ‘de anti-held’ die op exemplarische wijze toont hoe het niet moet. De straf die hij krijgt, namelijk de dood, is ‘een logisch en onontkoombaar gevolg van zijn foutief gedrag’. Volgens Koekman symboliseert Lanseloets dood zijn schuld.⁹¹

Ik beschouw Lanseloet niet als de anti-held. Het is meer een persoon die verliefd maar verblind door lust zijn begeerte achternaholt, en wanneer dit verkeerd afloopt, tot bezinning komt. Want na het vertrek van Sanderijn besluit hij ineens dat hij wél met Sanderijn wil trouwen, ongeacht wat zijn omgeving hiervan vindt. De enige oplossing is dan het nazenden van zijn kamerling, in de hoop dat Sanderijn terugkomt. Verneemt hij echter dat zijn geliefde gestorven is, dan is hij ook liever dood, om met haar in de dood verenigd te zijn. Lanseloet wordt teveel beïnvloed door zijn lusten (en daardoor gaat hij in op de list van zijn moeder), maar is hij hier eenmaal van genezen, dan verkiest hij de dood boven het leven om bij Sanderijn te zijn. De dood is dan ook niet een straf en een logisch en onontkoombaar gevolg van zijn foute gedrag, zoals Koekman zegt, maar een bewuste keus om in leven en dood bij zijn geliefde te zijn. Ik zou Lanseloet eerder beschrijven als een naïeve figuur die zich de gevolgen van zijn

⁹⁰ Koekman: 1991, p. 31.

⁹¹ Koekman: 1991, p. 33.

wandaden vooraf niet geheel realiseert, en die na afloop jammerlijk mislukt in het terugdraaien van zijn foute gedrag.

Ramakers 2000

Ramakers wijst erop dat Lanseloet heeft laten zien hoe het niet moet, maar hij wordt niet slecht afgeschilderd. Hij heeft zeker schandelijke en kwade woorden gesproken, maar ‘daar wordt ter verschoning meteen aan toegevoegd dat hij het bi valschen rade deed’. De onderzoeker geeft wel aan dat Lanseloet de oorzaak van en de schuld voor het verlies van Sanderijn toeschrijft aan de valse raad van zijn moeder.⁹²

Zoals ook aan mijn conclusie van Lanseloet en reactie op Koekman zichtbaar is, kan ik van harte instemmen met deze stellingen van Ramakers. Lanseloet faalt wel, maar de eerste oorzaak is het valse advies van zijn moeder, en dat vergoedt zoveel dat Lanseloet vrijwel niets kwalijk genomen wordt. Het is enkel Sanderijn die spreekt dat ze verdriet had op de wijze waarop Lanseloet haar behandelde.

Dat Lanseloet een zo ver strekkende belofte aan zijn moeder doet, komt volgens Ramakers door de onweerstaanbaarheid van zijn verlangen zich lichamelijk met Sanderijn te verenigen: ‘Hij moet en zal met haar slapen, en is bereid tegen beter weten in een toezegging te doen waardoor hij haar liefde vrijwel zeker zal verspelen.’⁹³ Ramakers spreekt van een ziekelijke, allesbeheersende liefde die Lanseloet heeft bevangen. Hij stelt dat het publiek hierom Lanseloets gedrag niet goedkeurde, maar wel de verzachtende omstandigheden zag, waaronder hij handelde, namelijk ‘de hardnekkigheid en onvermijdelijkheid van zijn oprechte liefde’.⁹⁴ Ten slotte versterkt Sanderijns afwezigheid de ziekelijke verschijnselen van Lanseloets liefde; hij zal geen rust meer kennen totdat hij haar heeft teruggevonden.⁹⁵

Ook hierin ben ik het grotendeels eens met Ramakers. De liefde van Lanseloet voor Sanderijn neigt naar het ziekelijke, vooral in lichamelijk opzicht. Op alle mogelijke manieren wil Lanseloet met Sanderijn naar bed, maar het lukt hem niet. Als het dan wel via een listig voorstel van zijn moeder moet lukken, gaat hij daar grif op in. Anderzijds wil ik er wel aan toevoegen dat Lanseloets liefde voor zichzelf boven die voor Sanderijn uitstijgt, anders had hij wel rekening gehouden met Sanderijns gevoelens. Ik stem wel in met de oprechtheid van Lanseloet liefde; zijn liefde blijft het gehele toneelstuk door zichtbaar en standvastig, en ondanks de aanwezigheid van vele vrouwen aan het hof (vs. 208-209), blijft Lanseloet tot zijn dood toe en zelfs daarin verbonden aan Sanderijn.

⁹² Ramakers: 2000, p. 55-56.

⁹³ Ramakers: 2000, p. 58.

⁹⁴ Ramakers: 2000, p. 61.

⁹⁵ Ramakers: 2000, p. 69.

SANDERIJN

Eerste tafereel

In het eerste tafereel ontmoet Sanderijn Lanseloet. Ze begroet hem zeer nederig, terwijl ze hem een goede dag van God toewenst. Sanderijn prijst hem als edele, hooggeboren en voortreffelijke ridder.

54 *O edel ridder van hogher aert
God die alle dinc vermach
Die moet u gheven goeden dach
Edel ridder van herten vri*

Lanseloet begroet Sanderijn ook zeer vriendelijk, en hij verklaart haar zelfs zijn liefde. Hij wil haar bezitten want zonder haar zal hij sterven van verdriet. Sanderijn geeft daarop aan dat ze Lanseloet graag mag, maar er is een te grote afstand tussen hen. Zij is immers niet Lanseloets gelijke. Hij is te rijk en van te hoge afkomst om Sanderijn tot zijn vrouw te nemen. Daarom moeten de zaken blijven zoals ze nu zijn: dat betekent geen liefdesrelatie tussen hen beiden.

72 *Och edel ridder hoghe gheboren
Dat en mach nemmermeer gheskien
Al eest dat ic u gerne mach sien
Ic en ben niet uus ghelijke
Ghi sijt mi te hoogh gheboren ende te rike
Edel ridder te sijne u wijf
Daeromme so moet sijn een blijf*

Sanderijn zet haar genegenheid voor Lanseloet nog meer aan als ze aangeeft dat ze hem hartelijk liefheeft. Toch wil ze niet de minnares worden van welke man dan ook, al was hij een gekroonde koning. Sanderijn zou zich nimmer tot zo'n daad verlagen.

79 *Al eest dat ic u met herten minne
Ende ooc willic gheen mans vriendinne
Sijn die leeft onder des hemels trone
Al waar hi een coninc ende spien crone
So en dadic mi niet te cleine*

Daarop speelt Lanseloet in op de hebzucht van Sanderijn. Het zal haar niet onbeloond blijven wanneer ze zijn wil doet: ze zou zijn vrouw kunnen worden, met hem in zijn kasteel wonen, en een prachtig juweel krijgen (vs. 84-93). Sanderijn zegt Lanseloet daarop God dankbaar te zijn dat ze nog maagd is. Al zou ze als beloning duizend roodgouden marken krijgen, dan nog zou ze haar zuiverheid willen behouden (vs. 94-101). Sanderijn is niet rijk aan bezittingen of afkomstig uit een beroemd geslacht, desondanks wil ze zich zo gedragen dat ze niet geminacht wordt als de minnares van een man. Ze wil wel graag oprechte liefde koesteren zonder schande.

101 *Al en benic niet rike van haven
Noch gheboren van groten maghen
Nochtan menic mi so te houden
Dat ic niet en sal werden ghescouden
Her Lanseloet enich mans vriendinne
Maer ic wille gerne gherechte minne
Draghen sonder dorpernie*

Lanseloet blijft aandringen of Sanderijn met hem het veld in wil gaan om met hem het minnespel te spelen (vs. 108-123). Maar Sanderijn weigert opnieuw, ondanks Lanseloets belofte dat hij haar geen oneer zal aandoen. Ze haalt aan dat al vaak gezegd is dat door lichtgelovigheid menigeen is bedrogen: het is al vaak gebeurd dat vrouwen oneer werd aangedaan omdat ze een man te veel vertrouwden. En na afloop kregen ze er spijt van.

125 *Bi lichte gheloven es die menege bedroghen*
Dats seker waer ende niet gheloghen
Want hets menichweerf ghesien
Dat vrouwen oneerlijcheit ghesien
Omdat si mans te verre betrouwen
Dat hem namaels sere doet rouwen
Als die saken waren ghesciet

Voor Sanderijn gaat dit zelfs zo ver dat ze geen man op aarde weet die ze zo goed vertrouwen zou dat ze met hem zou gaan spelen in het woud (vs. 132-134). Hij zou toch altijd zijn begeerte met haar doen (vs. 135).

Dan breekt Sanderijn het gesprek af. Ze zijn al te lang samen, en ze kunnen gezien of gehoord worden door kwaadsprekers die eropuit zijn om mensen te controleren. Een verrader spreekt immers liever kwaad dan goed (vs. 148-153). Sanderijn stelt voor uit elkaar te gaan, zodat niemand aanstoot aan hen kan nemen. Ze wenst Lanseloet toe dat God hem bewaart en spaart in al zijn deugden, waar hij zich ook ophoudt.

154 *Nu willen wi scheden in corter ure*
Dat hem niemant ane ons stoot
Hoghe baroen edel ghenoot
God onse Here moet u bewaren
Ende altoos in doghden sparen
Waerweert dat ghi u bekeert

Derde tafereel

Lanseloets moeder roept Sanderijn om haar te vertellen dat Lanseloet ziek is. Sanderijn snelt dadelijk toe, en ze vraagt wat haar vrouwe begeert (vs. 292-293). Sanderijn moet bij haar zoon gaan kijken, die ellendig op bed ligt. Sanderijn schikt zich naar het bevel van haar vrouwe; ze zal graag doen wat haar geboden wordt. Het zou haar immers verdriet doen wanneer Lanseloet iets overkwam.

310 *Edel vrouwe dat ghi ghebiet*
Wert herde gerne van mi ghedaen
Ic wille vriendelike met u gaen
Want mi ware leet mesquame hem iet

Maar datgene waar Sanderijn steeds al bang voor was, is nu gebeurd. Lanseloet heeft haar op zijn kamer onteerd. Als Sanderijn met Lanseloet geslapen heeft, spreekt ze een monoloog uit, waarin ze Lanseloets moeder een gemene vrouw noemt. Zij heeft immers gisteravond tegen Sanderijn gelogen dat haar zoon Lanseloet ziek was, en daarmee bracht ze haar in de macht van Lanseloet. Dit zal Sanderijn eeuwig berouwen. Opvallend is dat Sanderijn hier alleen de moeder van Lanseloet verwijt, over Lanseloet zelf zegt ze alleen dat ze in zijn macht kwam. Opnieuw zien we dus dat de raadgever verantwoordelijk gesteld wordt voor de slechte daad.

323 *Wat valscher wijf es Lanseloets moeder*
[...]
325 *Want si scout mi ene sterke loghene ende las*
Dat hi met siecheide ware bestaen

*Ende brachte mi inden stric ghevaen
Ende heeft mi loghene voor waer getelt
Ende brachte mi in Lanseloets gewelt
Dat mi ewelijc rouwen sal*

Daarna uit Sanderijn ook haar teleurstelling in Lanseloet. Want wat Sanderijn nog meer verdriet doet dan de list van Lanseloets moeder, dat zijn de woorden die Lanseloet sprak nadat hij zijn begeerte bij haar bevredigd had. Daarna keerde Lanseloet zich van haar af alsof ze een stinkende hond was. Zijn woorden doen Sanderijn pijn, en ze zal ze in herinnering houden.

332 *Nochtan deert mi bovenal
Die woorde die hi sprac die ridder vri
Ende keerde sijn aanschijn omme van mi
Al haddic gheweest een stinckende hont
Dat hebbic so vaste in minen gront
Ende doet mijnder herten also seer*

Sanderijn neemt zich voor ervoor te zorgen dat Lanseloet nooit meer iets goeds of kwaads van haar zal vernemen. Ze zal alles achter zich laten en haars weegs gaan in een vreemd land (vs. 338-341). Sanderijn bidt of God de schande die zij heeft ontvangen, wil verbergen; ze heeft immers tegen haar zin voldaan aan de begeerte van Lanseloet. Hierom heeft ze veel verdriet.

342 *Ic bidde gode dat hi mine scande
Wille decken die ic nu hebbe ontfaen
Want ic hebt sonder danc ghedaen
Dies es mi te moede harde wee*

Lanseloet zal haar nooit meer zien en ze zal dwalen in het woud waar ze zich nu bevindt (vs. 346-347). Sanderijn bidt dat de Drieënige God haar lichaam zal bewaren zodat ze nooit iemands vrouw zal moeten worden tot haar schande. Ongetwijfeld bedoelt Sanderijn hiermee dat ze geen onofficiële liefdesband met een man wil aangaan. Ze bidt namelijk tevens of ze eerzaam zal mogen blijven zoals ze nu is – in haar ongehuwde staat – , want binnen een officiële relatie wil ze wel iemands vrouw zijn zien we in vers 458-460.

348 *O Vader Sone Heilich Geest
Ic bidde U dat ghi bewaert mijn lijf
Dat ic nemmermeer mans wijf
Werden en moet te minen scanden
Waer ic come in enighen landen
Dat ic moet bliven dat ic si*

Sanderijn bidt Maria de bron van alle reinheid, dat nooit meer een man haar een oneerbaar voorstel zal doen (vs. 354-357). Ze bevindt zich bij een bron in het woud waar ze even gaat rusten. Ze heeft al zo lang niets gegeten dat ze nu honger en ondragelijke dorst heeft (vs. 360-365).

Vierde tafereel

In het vierde tafereel zien we een ridder die Sanderijn ontmoet tijdens zijn jacht. Hij spreekt Sanderijn toe en geeft aan dat hij haar liever heeft dan een gouden everzwijn. Deze vergelijking is wat merkwaardig, maar niet zonder verband met de omstandigheden aangezien de ridder op zoek was naar een prooi, en een everzwijn een grote buit is op de jacht. En als een everzwijn al een waardevolle jachtbuit is, hoeveel zou een everzwijn van fijn goud dan wel waard zijn! En dan nog heeft hij Sanderijn liever. Maar Sanderijn is duidelijk op haar

hoede, hetgeen niet verwonderlijk is gezien haar eerdere ervaringen met Lanseloet; tot driemaal toe verzoekt ze de ridder dat hij haar geen onbetamelijkheid zal doen. Dat zou hem namelijk overal zeer verweten worden.

403 *Nu en doet mi ghene dorperheit
Dies biddic u door uwe edelheit
Dat ghi mi ghene dorperheit bewijst
Want het worde u sere mesprijst
Waer ghi quaemt tot eneghen hove*

Sanderijn smeekt de ridder opnieuw of hij haar geen misdaad aan wil doen, en haar met rust wil laten (vs. 410-411). De ridder vraagt of Sanderijn bij deze fontein een afspraak met iemand heeft, in dat geval zou hij haar liever niet aanspreken want mogelijk is diegene een machtig heer (vs. 412-421). Maar Sanderijn vertelt dat ze met geen enkele man een afspraak heeft, maar dat ze verdwaald is uit de plaats waar eerder ze in eer en vreugde leefde (vs. 422-427). En nu weet ze van angst niet waar ze heen moet gaan. Daarom klaagt ze haar ongeluk aan God, dat ze de bitterheid van deze wereld moet verdragen.

428 *Ende ic en weet niet waer ic henen sal
Dies clagic Gode mijn mesval
Dat ic dese werelt dus moet besueren*

De ridder wil Sanderijn meenemen naar zijn hof, om haar te trouwen (vs. 432-444). Maar Sanderijn zegt hem om Gods wil te zwijgen en niet met haar te spotten als verdwaalde vrouw.

446 *Her ridder nu laet u tale sijn
Dies biddic u om den riken God
Dat ghi met mi niet en maect u spot
Al benic dus verdooft al hier*

Maar de ridder meende de woorden die hij zei. Sanderijn heeft het minnevuur in zijn hart doen aanwakkeren, en hij wil haar zeker tot zijn vrouw maken en daarom vraagt hij haar naam (vs. 450-457). Als de ridder het dan oprecht meent, geeft Sanderijn haar naam vrij: ze is Sanderijn, de dochter van Robbrecht, een schildknecht die diende bij de koning van Auvergne (vs. 458-463). Dan dankt de ridder God voor de engel die hem zei dat hij juist deze morgen moest gaan jagen. Sanderijn zal zeker zijn vrouw worden (vs. 464-471). En Sanderijn dankt de ridder voor zijn schone, hoofse en vriendelijke woorden. Graag wil ze met hem mee gaan naar zijn hof.

472 *Her ridder saelt also moeten sijn
So willic mi gerne tuwaert keren
Ende dancken gode ende u der eren
Dat ghi u selven so neder daelt
Ghi hebt mi so vriendelijc ane getaelt
Met hoveschen woorden ende met sconen
Ic bidde gode dat hijt u moet lonen
Dat ghi so hovesch van herten sijt
Dat ghi mi nu te deser tijt
So vriendelijc hebt ghesproken an*

In deze woorden komt meteen ook het verschil tussen het gedrag van Lanseloet en dat van de ridder openbaar. De ridder wil wel een (officiële) relatie aangaan met een vrouw die lager van stand is, terwijl Lanseloet dat niet wil. Sanderijn wil zich dan wel aan de ridder toevertrouwen, maar niet aan Lanseloet. Ze roemt de ridders vriendelijkheid en zijn mooie en

hoofse woorden, terwijl Lanseloet uiteindelijk harde woorden tot haar sprak, en haar daarna geen blik meer waardig keurde. Hieruit blijkt ook meteen dat de ridder hoofs van hart is, terwijl Lanseloet voor Sanderijn een dorperlijke geest schijnt te hebben.

Maar voordat Sanderijn meegaat naar het hof van haar ridder, wil ze hem nog iets vertellen. Ze stelt voor om in de tuin te gaan. En daar vertelt ze een verhaal.

484 *Nu gawi dan in dese warande
Her ridder spreken al luttelkijn
Ende verstaet die redene mijn*

‘Daar staat een mooie boom in bloei. Zijn geur verspreidt zich door de hele boomgaard. De boom staat in zo’n mooi dal dat hij wel bloeien móet. De boom is zo edel en schoon dat hij de gehele boomgaard versiert. Als er nu een valk van hoge afkomst kwam, en neerdaalde op de boom, en er één enkele bloem af haalde, zou de ridder dan de boom haten, en het laten om deze te kopen?’ (vs. 488-502) Sanderijn vraagt de ridder om een oprecht antwoord op deze vraag. Hierop antwoordt de ridder dat hij er geen moeite mee heeft wanneer het bij het stelen van een enkele bloem is gebleven. En hij neemt haar mee naar zijn hof.

Het is bijzonder dat Sanderijn vraagt of de ridder haar kopen wil, en niet meenemen of iets dergelijks. Meenemen veronderstelt dat men iets voor niets krijgt, terwijl men bij een koop iets in ruil terugkrijgt. Ook Sanderijn wil iets in ruil terug krijgen als zij meegaat met de ridder. Mijns inziens doelt ze hier op een officiële relatie, zodat zij eerzaam met de ridder kan leven. Lanseloet wilde Sanderijn hebben zonder haar die officiële relatie te geven, maar de inmiddels wijs geworden Sanderijn wil nu zeker zijn van een wettige verbintenis.

501 *Soudi den boom daeromme haten
Ende te copene daeromme laten
Dat biddic u dat ghi mi segt
Ende die rechte waerheit spreect
Edel ridder in hovescher tale*

Zevende tafereel

Intussen heeft Lanseloet zijn kamerling Reinout opdracht te geven om overal op zoek te gaan naar Sanderijn. In het zevende tafereel ontmoet Reinout Sanderijn, die hem hartelijk verwelkomt en hem vraagt naar de reden van zijn komst (vs. 716-717). Reinout vertelt haar dat Sanderijn met hem mee moet komen naar Lanseloet die haar overal laat zoeken, en die haar tot zijn vrouw zal maken (vs. 718-725). Sanderijn kapt dit direct af, en ze geeft aan dat daar niets van zal komen. Lanseloet moet een andere vrouw zoeken, zij geeft immers niets om de liefde van Lanseloet. Het was immers zijn ‘liefde’ waardoor zij onheus behandeld werd.

726 *Reinout vrient dat spel es uut
Segt dat hi een ander beghinne
Ic en gave niet om Lanseloets minne
Een gers dat uutter eerden gaet*

Dan wijst Reinout op het grote verdriet van Lanseloet om het vertrek van Sanderijn, en op de belofte dat Lanseloet haar tot zijn vrouw wil nemen (vs. 730-743). Maar Sanderijn vertelt dat daar niets van kan komen, ze heeft immers met eer en aanzien een edelman getrouwd, die ze bemint boven ieder die leeft. En deze man zal ze niet verlaten.

744 *Reinout dat moet sijn een blijf
Want ic ben eerlic ende wale ghehout
Ende hebbe enen edelen man ghetrouwt
Dien ic minne boven alle die leven*

Hem en willic niet begheven

Sanderijn voegt er nog aan toe dat al was Lanseloet rijk als Hektor van Troje, en al kreeg hij van God de kroon van koning Alexander als beloning, dan nog was hij niet naar haar zin. Ze heeft liever haar eigen man die heel goed voor haar is; hem zal zij eeuwig trouw zijn.

754 *So en ware hi nochtan niet mijn ghevoech
Ic en hebbe liever minen man
Die mi alder dooghden an
Dien salic ewelijc sijn ghetrouwe*

Reinout voert nogmaals aan dat Lanseloet eeuwig verdriet zal hebben als hij Sanderijn niet krijgt (vs. 758-765). Dit berouwt Sanderijn niet, want ze heeft nu een man van wie ze meer houdt dan van welke man ook op aarde.

766 *Dats een dinc dat mi niet en rout
Noch emmermeer rouwen en mach
Want ic nie man op eerde en sach
Dien ic meer doeghden an
Dan ic doe minen lieven man*

Sanderijns edelman is haar liefde waard want hij is een vermaarde, dappere en fiere ridder van edele afkomst, hij bezit vele goederen, hij is verstandig en wijs, een goed strijder en beroemd om zijn grote daden (vs. 772-777).

778 *Want hem mijn herte met trouwen mint
Boven alle creatures
Nu en willic hier niet langer duren
Reinout vaert met haesten sere
Ende segt Lanseloet uwen here
Dat hi nemmermeer en peinse om mi*

Voordat hij vertrekt, wil Reinout graag een bewijs voor Lanseloet dat hij Sanderijn echt gesproken heeft (vs. 784-789). Hiermee stemt Sanderijn in; ze zal een passend en edel teken geven (vs. 790-792). Reinout krijgt als teken voor Lanseloet het volgende verhaal: 'Sanderijn en Lanseloet stonden in een mooie boomgaard. Daar kwam een edele valk van voorname afkomst en groot aanzien, die daalde op een tak die prachtige bloesems had. De valk nam een bloem van die tak, maar de andere bloemen liet hij met rust. De roofvogel sloeg zijn vleugels uit en vloog weg met grote haast. Kort nadien kwam de valk terug en hij zocht de bewuste tak overal maar hij kon haar nergens vinden. Daarom had de valk groot verdriet.' (vs. 793-811) Dit verhaal moet Reinout van Sanderijn aan 'den coenen wigant' Lanseloet overbrengen, en daarmee beëindigt ze haar gesprek met Reinout (vs. 812-816). Deze woorden zijn tegelijkertijd ook de laatste van Sanderijn in *Lanseloet van Denemerken*.

Conclusie Sanderijn

Sanderijn wordt positief geschetst door de verteller. Ze is rechtschapen van geest en lichaam. De edelman Lanseloet raakt zelfs verliefd op haar, en de (valse) moeder van Lanseloet, haar vrouwe, wordt door Sanderijn trouw gehoorzaamd. Ook is Sanderijn edel van geest: ze zou haar eerzaamheid niet voor geld en juwelen willen verliezen, en hierin betoont ze een verregaande standvastigheid. Als de ridder vraagt of Sanderijn mee gaat naar zijn kasteel, dan wil ze daar wel het officiële teken van een relatie voor terughebben, namelijk een huwelijk

waarin ze deugdzzaam met de ridder kan samenleven. Sanderijn wil geen liefdesrelatie in ruil voor materiële zaken zoals bij Lanseloet, maar wel in ruil voor een wettige verbintenis zoals bij de ridder waardoor ze eerzaam kan leven. Beide mannen bieden Sanderijn namelijk hun hof of een juweel aan (vs. 92 en vs. 444), maar de ridder voegt daar nog aan toe dat hij Sanderijn wettig tot zijn vrouw wil maken. En dat laatste geeft voor Sanderijn de doorslag. Bij de ontmoeting met de ridder komt ook Sanderijns eerlijkheid aan het licht. Ze verbergt immers niet voor de ridder dat ze haar maagdom reeds verloren is.

Aan het einde van het verhaal geeft Sanderijn opnieuw blijk van haar standvastigheid. Ze is onaangedaan wanneer ze hoort van het berouw van Lanseloet. Ze weet zijn 'liefde' op waarde te schatten, en ze laat zich niet vermurwen door meelijwekkende woorden van Lanseloets kamerling. Sanderijn blijft trouw aan haar edele man.

Tot slot, Sanderijn is een vlak personage; van het begin tot het einde van de *Lanseloet* is ze rechtschapen en edel. Verder wordt van haar weinig opzienbarends gemeld.

Secundaire literatuur

Koekman 1991

Koekman stelt dat de auteur van *Lanseloet van Denemerken* geen twijfel laat bestaan over het personage van Sanderijn: 'Zowel in innerlijk als in uiterlijk opzicht is zij onvolprezen'. Koekman wijst erop dat haar goede karaktereigenschappen van kuisheid en ongereptheid geroemd worden, en dat ze er mooi uitziet.⁹⁶ Daarnaast merkt Koekman op dat Sanderijn zich geen naïeve jonkvrouwe toont: 'Ze geeft expliciet te kennen dat zij Lanseloets strategie doorziet. Ze toont zich een realiste met een goed gevoel voor en inzicht in haar eigen positie. Sanderijn reflecteert op rationele wijze op haar eigen gedrag en over dat van anderen.'⁹⁷ En daarmee kent ze ook haar rechten en plichten.

Mijns inziens heeft Koekman Sanderijn hier goed geanalyseerd. Sanderijn weet precies wat zij waard is, en ze weet dat dat onvoldoende is voor Lanseloet. Daarom kan volgens haar een liefdesrelatie nooit officieel tot stand komen.

Het doel van Sanderijn is, zo zegt Koekman, een relatie die leidt tot een sociaal geaccepteerd huwelijk, en daarmee tot een voor haar eervolle maatschappelijke positie. Koekman beschrijft haar doel als 'een echtverbintenis en daarmee een eervolle maatschappelijke positie' en 'een eervolle positie als wettige echtgenote van een belangrijk ridder'.⁹⁸

Hierin ben ik het niet met Koekman eens. Sanderijns primaire doel is niet een huwelijk, maar een eerzaam leven al dan niet in huwelijkse staat. Het is Sanderijn niet per se om een huwelijk en daarmee samenhangend een goede maatschappelijke positie te doen. Maar als er liefde in haar leven komt, wil ze oprechte liefde zonder schande, en dat betekent in haar geval samenleven binnen een wettige verbintenis.

Ramakers 2000

Ramakers wijst erop dat Sanderijn zelf de verantwoordelijkheid voor de nacht met Lanseloet bij Lanseloets moeder legt. Die heeft immers de strik gespannen, en de leugens verteld waarmee Sanderijn naar Lanseloets kamer werd gelokt. 'Wanneer de moeder als

⁹⁶ Koekman: 1991, p. 21.

⁹⁷ Koekman: 1991, p. 28.

⁹⁸ Koekman: 1991, p. 29, 32.

hoofdschuldige is weggezet, spreekt Sanderijn zich uit over Lanseloet voor wie ze geen negatieve adjectieven gebruikt, en hierbij verschuift de toon van boos naar verdrietig.⁹⁹

Ook ik heb in mijn analyse een dergelijke constatering gedaan wat betreft het gedrag van Sanderijn. Lanseloet en Sanderijn leggen beiden de schuld en de verwijten bij Lanseloets moeder leggen, en niet bij Lanseloet. Wat het gedrag en de woorden van de laatste betreft, is inderdaad Sanderijn verdrietig en ontgaan, en niet boos-verontwaardigd zoals bij Lanseloets moeder.

Ramakers geeft aan dat in vergelijking met de smachtende, wanhopige houding van Lanseloet, Sanderijns optreden zich kenmerkt door nuchterheid en beslistheid. Wat Lanseloet ook aanwendt om met haar de liefde te kunnen bedrijven, ze wijst steeds zijn voorstellen onverbloemd en resoluut af. Sanderijn wil geen minnares zijn, zichzelf verlagen of met minachting genoemd worden. Ze wil Lanseloet wel liefhebben, maar dan zonder dorperlijkheid.¹⁰⁰

Hierin ben ik het met Ramakers eens. Sanderijn geeft niet toe aan een onmogelijke liefde, maar Lanseloet zwelgt erin. Sanderijn wil eerzaam leven in een wettige verbintenis, anders niet, en in dit standpunt is ze, zoals ik al eerder concludeerde, volhardend.

Ramakers beschrijft Sanderijn als vrouw en hofdame van lagere, adellijke rang, als de underdog: 'Ze hamert op haar eigen geringe en Lanseloets hoge geboorte, die haar kwetsbaar maken en haar dwingen haar zuiverheid te bewaren. Die vormt immers haar garantie voor zoveel haar aanzien en positie aan het hof als haar kans op een respectabel huwelijk'.

Even vasthoudend als Lanseloet is in zijn wens om met haar te slapen, is Sanderijn in haar weigering die wens in te willigen. Hoezeer zij wellicht ook van Lanseloet houdt, ze accepteert de consequentie van het standsverschil: seks en een huwelijk zijn uitgesloten. Voor haar is oprechte liefde slechts mogelijk binnen het huwelijk. Alles wat daarvoor of daarbuiten gebeurt, vooral op seksueel gebied, is dorpernie.¹⁰¹

Zoals zichtbaar aan mijn conclusie, stem ik grotendeels in met dit standpunt van Ramakers. Wel vind ik dat Ramakers Sanderijn wat te berekenend neerzet. Hij stelt dat Sanderijn haar zuiverheid wil bewaren om haar aanzien en positie aan het hof en kans op een goed huwelijk te garanderen. Ik lees in de tekst alleen dat Sanderijn haar zuiverheid wil bewaren, zodat ze niet genoemd wordt met minachting (vs. 103-104). Mijns inziens gaat het Sanderijn vooral om het behouden van haar zuiverheid en eer, en niet direct om het waarborgen van een goede positie aan het hof.

Ramakers ziet een opvallende wending bij Sanderijn als zij de ridder ontmoet. Aanvankelijk is ze heel angstig, en vreest ze dat ook deze ridder haar schande zal doen. Maar nadat hij voorgesteld heeft met haar de liefde te bedrijven, biedt hij ook aan haar te willen trouwen. Dan Sanderijn laat haar bange houding varen, ze vertelt wie ze is, en onderdanig en dankbaar stemt ze toe met zijn plan, terwijl ze hem looft 'om het feit dat hij tot haar is afgedaald en haar zo vriendelijk en hoofs heeft toegesproken'. Ramakers geeft aan dat ze daar bij Lanseloet nog heel anders over dacht: 'Het toverwoord is dus 'huwelijk'. Zo gauw ze merkt dat dat erin zit, zijn het eerdere gedrag en taalgebruik van de ridder, en ook diens identiteit, van geen belang meer.' En daarop is Sanderijn de situatie weer volledig meester.¹⁰²

⁹⁹ Ramakers: 2000, p. 59.

¹⁰⁰ Ramakers: 2000, p. 62.

¹⁰¹ Ramakers: 2000, p. 62, 64.

¹⁰² Ramakers: 2000, p. 68.

Ook wat dit punt betreft vind ik de reactie van Ramakers wat vergezocht. Sanderijns toverwoord is niet huwelijk, maar kuis- en eerzaamheid binnen en buiten een relatie. De ridder wordt beschreven als een onberekenbare barbaar die vergelijkbaar zou zijn met Lanseloet, terwijl Sanderijn de ridder juist als een tegenpool van Lanseloet beschrijft, omdat hij wel hoofs is, en wel wil trouwen met Sanderijn. Ramakers focust zich alleen op de ontbrande begeerte van de ridder, terwijl hij niet kijkt naar het totaalplaatje van een verliefde, hoofse ridder die in liefde ontbrand, Sanderijn een huwelijksaanzoek doet en daarbij zelfs naar haar toestemming vraagt (vs. 455).

Wanneer de kamerling van Lanseloet, Reinout, bij Sanderijn komt om haar te vragen met hem mee naar Lanseloet te gaan, blijkt Sanderijn onvermurwbaar. Ze spreekt vol lof over de man die ze getrouwd heeft. Ramakers vindt dat Sanderijn zich hier overschreeuwt. Volgens hem is de ridder enkel 'een vrouwenjager die na vier dagen vergeefs speuren eindelijk beet kreeg'.¹⁰³

Ik ben het hierin niet eens met Ramakers. Sanderijn overschreeuwt zich niet, maar ze is oprecht blij met haar echtgenoot die op alle gebieden meer kwaliteiten bezit dan Lanseloet. Hij wil immers met haar trouwen, en hij houdt zich dan aan zijn woord, en hij is goed voor haar. Sanderijn houdt oprecht van de man die zich over haar ontfermde en haar trouwde, ondanks haar lagere afkomst en haar verloren maagdom, en ze wil hem eeuwig trouw zijn. Ramakers heeft naar mijn idee een wat verzuurde kijk op de hoofse ridder van Sanderijn.

¹⁰³ Ramakers: 2000, p. 70.

LANSELOETS MOEDER

Proloog

Reeds in de proloog staat vermeld hoe Lanseloets moeder over de verliefdheid van haar zoon denkt. Volgens haar is Sanderijn namelijk te nederig voor Lanseloet, wat betreft haar bezittingen en haar afkomst. Daarom is Lanseloets moeder boos op haar zoon, en dit wordt tot drie keer toe expliciet vermeld in de proloog. Ook zien we in de proloog, nog voordat het verhaal in werking is gezet, dat zijn moeder al 'dat gemene mens' genoemd wordt (vs. 18). De lezer wordt dus al op voorhand negatief beïnvloed in de proloog. Lanseloets moeder is niet alleen boos, maar ze gaat deze woede ook nog eens in daden omzetten, zo lezen we onheilspellend in vers 29.

14 *Dies was sijn moeder op hem gestoert
Dat hi sine minne soe neder droech*

18 *Maer sijn moeder dat felle wijf
Hats altoes toren ende nijt
Ende verweet hem te meneger tijt
Dat hi hem soe neder daelde*

27 *Maer si was hem te neder gheboren
Dies hadde sijn moeder soe groten toren
Dat sijt namaels brachte te werke*

Tweede tafereel

Op een dag verklaart Lanseloet Sanderijn zijn liefde. Zijn moeder heeft deze liefdesverklaring ook gehoord, en boos roept ze haar zoon ter verantwoording. Ze blijft zich verbijsteren dat haar zoon zich niet beter in acht neemt, aangezien hij verliefd is op iemand van zo lage afkomst.

180 *Lanseloet bider maghet Marien
Dat en can mi verwonderen niet
Dat ghi u selven niet bat en besiet
Dat ghi u minne so neder draeght*

Lanseloets moeder noemt haar zoon een wekeling die klaagt om iemand die weinig om hem geeft. Dit is echter een leugen, want we lezen nergens dat Sanderijn nauwelijks iets om Lanseloet geeft. Bij Sanderijn wordt de weg tot een liefdesrelatie geblokkeerd door het standsverschil: dat zorgt ervoor dat zij nooit een officiële (en dus eerzame) relatie met Lanseloet zal kunnen aangaan. Zijn moeder gaat verder door te zeggen dat het schande is dat haar zoon leeft, omdat hij zo'n nederig meisje bemint.

184 *Ghi staat so weeldelijc ende claeght
Om ene die luttel om u gheeft
Tfi der scanden dat ghi leeft
Dat ghi sout minnen so nederen wijf*

Lanseloet werpt hier tegenin dat Sanderijn zo mooi en edel is, en hijzelf zo verliefd. Maar zijn moeder zegt hem rekening te houden met zijn mooie lichaam en zijn edele afkomst. Voortaan moet hij handelen naar haar raad, en iemand beminnen die aan hem gelijk is.

196 *Lanseloet ic wille ghi u bat besiet*

*U scone lijf u hoghe gheboort
Ende werct na minen rade voort
Ende wilt minnen uus ghelijc*

Lanseloet geeft aan dat hij geen vrouw kent zoals Sanderijn, en hij wilde dat zij zijn vrouw was. Dan scheldt zijn moeder hem uit; hij moet zich schamen dat hij iemand bemint van zo lage afkomst. Er zijn immers zulke mooie jonkvrouwen van hoge geboorte, en uit edele geslachten.

206 *Scaemt u der scanden vul keytijf
Dat ghi so neder mint
Ende men so scone joncfrouwen vint
Van hogher gheboort van groten geslacht*

Daarop antwoordt Lanseloet dat het er voor oprechte liefde niet toe doet of men rijk of edel is; bij ware liefde gaat het om een gelijkgestemdheid van geest. Nu ziet zijn moeder in hoe verslingerd haar zoon is aan Sanderijn (vs. 224-225). En dan komt ze met een voorstel. Lanseloet mag bij zijn beminde slapen als hij zijn moeder een belofte doet. Zo-even schold ze haar zoon nog uit voor 'vuile ellendeling' (vs. 206), maar wanneer hij nu naar haar wil moet handelen, spreekt ze haar zoon aan met 'waarde heer ridder' (vs. 229).

226 *Wildi doen den wille mijn
Ic salse u doen hebben tuwen willen
Al desen nacht heimelijc al stille
Op u camer heer ridder weerdt
Ende doet daer mede dat ghi begheert
Wildi mi ene ghelofte doen*

Dadelijk vraagt Lanseloet haar wat hij moet beloven, opdat hij met Sanderijn mag slapen. Lanseloet moet op zijn erewoord beloven dat hij, nadat hij zijn begeerte heeft bevredigd, Sanderijn zal zeggen dat hij haar zat is, dat hij zo genoeg van haar heeft alsof hij zeven zijden spek gegeten heeft. Daarna moet hij zich van haar keren, en zwijgen en slapen.

236 *Lanseloet geloefdijt mi
Bi ridderscape ende bi trouwen
Als ghi met Sanderijn der joncfrouwen
Hebt ghedaen al u ghevoech
Dan seldi seggen Ic hebbe uus genoech
Sanderijn ic ben uus nu sat
Ende van herten also mat
Al haddic VII baken gheten
Dies en seldi emmer niet vergheten
Ghi selt spreken dese woort
Ende dan seldi rechte voort
U van hare keren al den nacht
Ende ligghen ende slapen soete ende sacht
Sonder spreken ende swighen al stille*

Even sputtert Lanseloet tegen, het is immers zo'n onheusheid die hij tegen zijn geliefde Sanderijn zou begaan. Maar zijn moeder houdt voet bij stuk; alleen als Lanseloet haar de belofte belooft en die houdt als een man van eer, dan zal hij Sanderijn in zijn macht hebben en met haar mogen slapen. En daarop gaat haar zoon overstag.

262 *Lanseloet dits mijn begheren*

*Seldise hebben in uwer ghewelt
Dat ghi mi dit gheloven selt
Ende volbringhen als goet man*

Daarop volgt een monoloog van Lanseloets moeder. Zij heeft nu haar zin; al haar handelingen waren erop gericht Lanseloet van Sanderijn te scheiden. Het zou immers een grote schande zijn als haar zoon zo'n geringe vrouw zou beminnen. Als ze het toegestaan had, was hij zelfs met haar getrouwd. Maar Lanseloets moeder zal er een stokje voor steken zodat dat nooit gebeuren zal.

280 *Daer omme so eest mi al ghedaen
Dat ic u beiden sal doen scheden
En siedi niet hoe hi hem soude beleden
Ende es die hoochste van den lande
Ende doet hem selven di grote scande
Dat hi mint so nederen wijf
Hi soudse trouwen die keytijf
Dat horic wel woudics hem ghestaden
Maer ic salt al anders beghaden
Dat dat nemmermeer en sal sijn*

Derde tafereel

Lanseloets moeder stelt alles in het werk om haar plan te laten gelukken, en daarom roept ze Sanderijn bij zich, haar aansprekend met 'scone maghet Sanderijn' (vs. 290-291). Lanseloets moeder klaagt Sanderijn haar nood omdat het haar hart pijn doet. Vanaf gisteravond is haar lieve zoon Lanseloet namelijk door een ziekte bevangen, en sindsdien sprak hij geen woord meer (vs. 294-299). Zijn moeder weet niet wat hem mankeert of wat hem pijnigt (vs. 300-301). Vanmorgen zuchtte hij diep, zodat Lanseloets moeder vreesde voor het leven van haar zoon, en dat doet haar hart zo'n smart. Daarom verzoekt ze Sanderijn naar haar zoon te gaan, want hij is doodziek, en haar hart heeft veel verdriet.

302 *Maer heden merghen doent was dach
Gaf hi enen swaren sucht
Sanderijn ik hebbe sijns levens ducht
Dies dooght mijn herte grote pijn
Nu biddic u scone maghet Sanderijn
Dat ghi wilt gaen te Lanseloet
Want hi leghet in groter noot
Dies dooght mijn herte swaer verdriet*

Als Sanderijn belooft naar Lanseloet te gaan, is zijn moeder voldaan. Haar plan is wel gelukt, en in een monoloog uit ze haar tevredenheid. Wie zich bijtijds in acht neemt, die zal in eer staande blijven (vs. 314-315). Dit zou én op Lanseloet én op haarzelf kunnen slaan. Lanseloet kan op deze manier toch doen wat hij wil, en uiteindelijk zal het niet op een huwelijk uitlopen dus hij zal zich niet verlagen tot een lagere stand, en in eer staande blijven. Deze verzen kunnen echter ook op Lanseloets moeder slaan. Zij laat de dingen niet zomaar gebeuren, maar ze regisseert de zaken op zo'n manier dat hun eer er niet onder lijdt. Dit zien we ook vanaf vers 316, waar ze beschrijft dat men zoals haar, 'al dus', te werk moet gaan om een vrouw in de val te laten lopen. Lanseloets moeder is tevreden; het is immers al vaak gebeurd dat wanneer men lichamelijke gemeenschap gehad en zo zijn begeerte gestild heeft, de verheven liefdegevoelens meteen weg zijn. Het mogelijke gevolg zou anders kunnen zijn dat Lanseloet

voor zijn leven getrouwd was met Sanderijn die van zo lage afkomst is, terwijl een nacht van genot ook voldoende was.

314 *Die hem in tijts wel besiet
Die mach in eren staende bliven
Al dus soude men een dinxken bedriven
Om een wijf te brengen inden stric
Wie soude dit bat ghedaen hebben dan ic
Want als die wille es ghedaen
So es die minne al vergaen
Dit es menichweerf ghesbiet*

Opvallend is dat Lanseloets moeder zelf uitspreekt dat ze een list gebruikt heeft, om Sanderijn om de tuin te leiden. Ze is trots op de manipulatieve invloed die ze op Lanseloet heeft gehad; immers, wie zou dit probleem beter hebben kunnen oplossen dan zij? Het standsverschil is voor Lanseloets moeder kennelijk zo belangrijk dat er alles aan gedaan mag en moet worden om een huwelijk beneden stand te verhoeden.

Conclusie Lanseloets moeder

Lanseloets moeder is erg op stand en eer gericht, en ze schuwt niets om wat die zaken betreft haar zin door te drijven. Ze liegt tweemaal: tegen haar zoon dat Sanderijn nauwelijks om hem geeft, en tegen Sanderijn dat Lanseloet doodziek op bed ligt. Ze probeert haar zoon eerst haar wil op te leggen door hem te verbieden met Sanderijn om te gaan en wanneer ze hier niet in slaagt, probeert ze via een omweg toch haar zin te krijgen. Lanseloet moet Sanderijn onheus behandelen, zodat ze bij hem weg zal gaan.

Het toneelstuk schetst van meet af aan een negatief beeld van de moeder. In de proloog wordt haar woede genoemd, en er wordt zelfs eenmaal naar haar verwezen als naar 'dat felle wijf' (vs. 18). Het publiek is dus al bij voorbaat negatief beïnvloed door het stuk, en de toon is gezet wat betreft het personage van Lanseloets moeder. Echter, in feite moest ze wel de kwade vrouw zijn in het stuk. Had ze gewoon toegestaan dat Lanseloet Sanderijn als vrouw kreeg, dan was er geen verdere handeling gevolgd. Lanseloets moeder is enkel een aanzet tot de intrige.

In de middeleeuwen was het belangrijk dat men op stand trouwde. Lanseloets moeder vertegenwoordigt de voorstanders van dit idee; zij probeert op alle manieren een relatie te verhinderen tussen haar zoon en haar dienstmeid. Vervolgens spreekt Lanseloet uit dat liefde niet naar rang of bezit kijkt, maar naar gelijkgezindheid van hart. In het stuk komen dus botsende opvattingen over huwelijk en liefde voor, waarbij moeder het gearrangeerde standshuwelijk verdedigt, en Lanseloet pleit voor oprechte liefde tussen gelijkgestemde zielen zonder te letten op afkomst en bezittingen.

Naar mijn idee moet Lanseloets moeder toch minder negatief gezien worden dan hoe ze geschetst wordt in het verhaal. Ze is slechts een product van haar tijd: een huwelijk met gelijken is zeer belangrijk in die tijd. Bovendien meent ze dat de verliefdheid van Lanseloet enkel begeerte is en van voorbijgaande aard, en vanuit dat oogpunt laat ze Sanderijn bij haar zoon komen. In die zin heeft ze ook het beste met Lanseloet voor: ze wil dat hij op stand trouwt, en ze geeft hem ook nog een nacht met Sanderijn om zijn begeerte met haar te bevredigen. Ongetwijfeld had ze niet voorzien dat Lanseloet uiteindelijk van liefdesverdriet om Sanderijn zou sterven. Had ze dat voorzien, dan zou ze de dingen anders aangepakt hebben.

Secundaire literatuur

Ramakers 2000

In de interpretatie van Ramakers is Lanseloets moeder de ware boosdoener die de grootste verantwoordelijkheid draagt voor wat Sanderijn en haar zoon overkomt.¹⁰⁴

Deels ben ik het wel, deels niet eens met deze stelling van Ramakers. Zoals ik al schreef in de conclusie, zie ik Lanseloets moeder als product van haar tijd. Ze zoekt het beste voor haar zoon, en dat is niet een huwelijk met de geringe Sanderijn, maar met een dame van gelijke afkomst. Omdat Lanseloet toch verliefd is op zijn moeders dienstmeisje, stelt zijn moeder hem voor dat hij met haar naar bed gaat. Lanseloets moeder dat het probleem zo is opgelost. Daarmee draagt Lanseloets moeder grote verantwoordelijkheid, maar niet alleen zij. Lanseloet zelf heeft uiteindelijk het grootste aandeel, doordat hij zelf een keuze maakt voor het voorstel van zijn moeder. Hij had zich moeten realiseren dat zijn verliefdheid verder strekte dan wat kortstondig genot. Naar Sanderijn toe is het gedrag van moeder bijzonder afkeurenswaardig, maar mogelijk zocht ze in dezen slechts het beste voor haar zoon.

Ramakers geeft dat voor Sanderijns moeder het huwelijk van de ‘vermoedelijk oudste zoon en troonopvolger’ het onderwerp zal zijn van politieke overwegingen. Hij voegt eraan toe dat de oudste zoon in regel een standgelijke huwde, waarbij het er niet toe deed of er sprake was van eenzijdige of wederzijdse liefde: ‘Voor de partnerkeuze waren dynastieke belangen doorslaggevend en die hingen af van rang en stand.’¹⁰⁵

Dit punt van Ramakers geeft des te meer aan dat Lanseloets moeder niet geschetst mag worden als ‘de ware boosdoener’; niet zij maar het systeem doet haar op deze wijze handelen. Volgens de opvattingen destijds huwde men op stand, zeker in de hoge kringen aan het hof. Lanseloets moeder denkt dat de list die zij verzint, de beste oplossing is voor het probleem van Lanseloets verliefdheid is, maar de zaken pakken helaas heel anders en in haar nadeel uit. Lanseloet sterft zonder vrouw en toornig op zijn moeder, uit liefdesverdriet om de door zijn moeder te gering geachte Sanderijn.

Lanseloets moeder toont zich volgens Ramakers, ‘verbeten en vilein’, en ze laat zich respectloos over Lanseloet en Sanderijn uit. Voor Lanseloet heeft ze geen goed woord over. ‘Over de kansen op een huwelijk laat de koningin zich niet uit, maar wat ze over de liefde tussen beiden zegt, impliceert dat een verbintenis in haar ogen uitgesloten is. Door hun liefde te frustreren, meent Lanseloets moeder een verbintenis te voorkomen. Daarom kiest ze ervoor Lanseloet met een list te helpen zijn seksuele begeerte te bevredigen, en tegelijkertijd Sanderijn van hem te vervreemden. Ze verwacht dat dan Lanseloets liefde zal verkoelen’.¹⁰⁶

Wat de opstelling van Lanseloets moeder betreft, die is inderdaad boosaardig. Ze scheldt voortdurend op Lanseloet, maar wanneer hij instemt met haar plan, spreekt ze hem weer vol liefde aan. Het wordt niet duidelijk of moeder Lanseloet uitscheldt uit zorg om hem, of uit woede omdat hij niet naar haar pijpen danst. Gezien het beeld wat al van haar geschetst wordt in de proloog, lijkt het dat de moeder hem om de laatstgenoemde reden de oren wast. Misschien is ze ook zo blij dat Lanseloet voor kortdurend genot kiest in plaats van een ongelijke echtverbintenis, dat ze hem hartelijk toespreekt als haar geliefde zoon. Het is echter ook mogelijk dat Lansloets moeder hier haar zoon manipuleert, in de hoop dat hij zo handelt als zij van hem verlangt.

¹⁰⁴ Ramakers: 2000, p. 52.

¹⁰⁵ Ramakers: 2000, p. 63.

¹⁰⁶ Ramakers: 2000, p. 65.

RIDDER

De ridder komt in slechts twee taferelen op het toneel. Als Sanderijn in het derde tafereel weggegaan is van Lanseloet, dwaalt ze eenzaam door het bos en daar is juist een ridder aan het jagen. Het derde tafereel wordt afgesloten met een monoloog van hem.

Derde tafereel

De ridder gaat jagen en hij bidt vooraf tot God en Maria of die hem willen bewaren en een voorspoedige jachtpartij geven (vs. 366-371). De ridder schaamt zich namelijk voor het feit dat hij sinds lange tijd, vier dagen, niets meer gevangen heeft, en dat zijn inspanning tot hertoe dus vruchteloos is geweest. Hij blaast op zijn hoorn om te zien of God hem bij zal staan (vs. 378-379).

372 *Want seker ic en vinc in langhen
Dies ic mi van rechte scoffiere
Ic hebbe gejanghet der dagen viere
Nochtan en vinc ic noit conijn
Ic scaems mi inder herten mijn
Dat mine aerbeit dus blijft verloren*

Dan ziet de ridder in de verte iets bewegen, en hij prijst zich gelukkig. Niemand zag ooit zulk schoon wild als hij nu bij de bron ziet staan; hij ziet namelijk een mooie maagd (vs. 380-385). De edelman verzucht tot God hoe hij dit wild zou kunnen vangen; in dat geval zou zijn arbeid immers niet vergeefs zijn. Opnieuw blaast hij op zijn hoorn, ditmaal om te zien hoe de maagd reageren zal (vs. 390-391).

386 *Ene scone maghet ende ene reine
Dunct sijt mi sijn an haer ghedaen
Ay god here mochtic die ghevaen
So en ware mine aerbeit niet verloren*

Ten slotte bidt de ridder God of Die hem het geluk wil geven dit mooie schepsel tot zijn beschikking te stellen.

392 *Ay God die here es bovenal
Die moet mi geven avonture
Dat ic die scone creature
Ghecrighen moet te minen wille*

Vierde tafereel

De ridder spreekt Sanderijn aan op hoofse wijze. Hij heeft liever deze jonge vrouw als jachtvangst dan een gouden everzwijn – over deze vergelijking schreef ik al eerder bij Sanderijn. De ridder dankt God dat hij vanmorgen zo vroeg opstond om zo'n prachtige jachtpartij te hebben.

396 *O scone maghet nu staet al stille
Ghi moet mijn ghevanghen sijn
Ic hebbe u liever dan een everzwijn
Al waert van finen goude gewracht
Ic dancke Gode der scoonder jacht
Dat ic heden merghen vroech opstoet*

De ridder vraagt zich wel af waarom Sanderijn alleen in het bos is (vs. 412-416). Hij vraagt haar of ze op iemand wacht: in dat geval zal hij haar ongaarne willen aanspreken, omdat degene die Sanderijn verwacht mogelijk een machtig heer is.

417 *Wat sijn die saken die u let
Heeft u hier iement dach gheset
Daer ghi scone wijf na wacht
Hi mochte sijn van sulker macht
Ic en soude u te noder spreken an*

Sanderijn vertelt hem dat zij verdwaald is uit haar stad, en ze klaagt hem en God haar ongeluk (vs. 422-431). De ridder op zijn beurt dankt God dat hij vanmorgen ging jagen, en dat hij zo'n mooie ontmoeting had (vs. 432-435). Hij weet zeker dat God hen bij elkaar gebracht heeft. Sanderijn is voor hem geboren, want deze vrouw met haar mooie uiterlijk en hoofse taal bevalt hem zeer wel. Hij stelt haar voor het liefdesspel te spelen, en mee te komen naar zijn juweeltje van een kasteel dat van hen beiden zal zijn.

436 *God heeft ons te gader bracht
Dat wetic seker wel te voren
Ghi sijt te minen behoef gheboren
Want ghi ghenoecht mi alte wale
U scone lijf u hovesche tale
Dat ghenoecht mi al gader wel
Wi selen te gader maken spel
Nu comt met mi in mijn casteel
Ghi en saght noit so scone juweel
Dat sal wesen u ende mijn*

Sanderijn smeekt de ridder om niet de spot met haar te drijven om Gods wil, hoewel ze hier verdwaald is (vs. 446-449). Daarop reageert de ridder dat zijn hart in vuur en vlam staat door Sanderijns hoofsheid. Hij belooft op zijn erewoord dat Sanderijn zijn vrouw zal worden, als zij dat tenminste zelf zal willen. Hij vraagt Sanderijn haar naam bekend te maken, waaraan hij toevoegt dat zij zeker zijn vrouw zal worden.

450 *O scone wijf inder minnen vier
So leght mijn herte te male ende blaect
Ghi sijt hovesch ende wel gheraect
Ghi selt bi ridderscape sijn mijn wijf
Ghi hebt soe edelen sconen lijf
Opdat u wille es ende bequame
Ic bidde u segt mi uwen name
Ghi selt seker sijn mijn vrouwe*

Als Sanderijn ziet dat de ridder zijn woorden oprecht meent, maakt ze zichzelf en haar afkomst bekend (vs. 458-463). De ridder is verheugd als hij hoort dat Sanderijn van edele afkomst is. En voor de derde maal dankt hij God dat die hem vanmorgen op jacht liet gaan. Hij zag nooit een mooiere vrouw dan Sanderijn, en voor de derde maal verzekert hij haar dat ze zijn vrouw worden zal.

464 *Scone maghet dat hoeric gerne
Dat ghi van wapene gheboren sijt
Noch dancic gode der salegher tijt
Dat ic heden mergen niet vaste en sliiep
Het was een ingel die mi riep*

*Dat ic te woude soude varen jaghen
Mijn oghen nie liever wijf en saghen
Ghi selt seker werden mijn*

Ook Sanderijn is dankbaar voor deze gunstige wending van de omstandigheden. En de ridder stelt voor naar zijn kasteel te gaan, terwijl hij haar zijn trouw als onderpand van zijn belofte geeft (vs. 482-483). Dan vertelt Sanderijn hem de parabel van de boomgaard waarin een valk een van de bloemen van een prachtige boom nam, om daarmee aan te geven dat ze onvrijwillig haar maagdom verloren is (vs. 484-505). De ridder wuift het bezwaar hierover weg, terwijl hij erop wijst dat hij een mooie boom niet zal laten staan om het verlies van één bloem, terwijl de boom zoveel bloemen draagt. Hij draagt Sanderijn op hierover nooit meer te spreken, en hij vraagt haar met hem mee te komen. En daarmee is de bijdrage van de ridder aan het toneelstuk voltooid.

506 *Scone wijf ic versta u wale
Ene bloeme dat en es niet
Ende esser nemmer toe ghesciet
Daer omme en salie den boom niet haten
Noch te copene daer omme laten
Want hi es so scone ghedaen
Ic sie daer op so meneghe bloeme staen
Met groten hope sonder ghetal
Daer edel vrucht af comen sal
Opdat god ghedoghen wille
Nu doet ewelijc hier af een ghestille
Ende comt met mi wel scone wijf*

Conclusie ridder

Al bij de eerste aanblik van Sanderijn, is de ridder in vuur en vlam ontstoken. Hoe graag zou hij met deze vrouw die hij toevallig tijdens een jachtpartij ontmoette, het liefdesspel willen spelen. Hij spiegelt Sanderijn zijn hof en juwelen voor, en hij belooft haar tot zijn vrouw te willen maken. De ridder houdt zich aan zijn woord, en neemt Sanderijn mee naar zijn kasteel. Sanderijn vertelt de ridder dat zij geen maagd meer is, maar de ridder wil haar evenwel nog tot vrouw hebben. Sanderijn vertelt over haar man dat hij hoofs en trouw is, en haar eeuwige liefde waard.

De ridder is een vlak karakter, zijn rol in het toneelstuk is klein. Desalniettemin komt in zijn kleine rol duidelijk uit hoe geschikt hij is voor Sanderijn, als tegenpool van Lanseloet in zijn hoofsheid, trouw, vriendelijkheid en zijn wil tot het aangaan van een echtverbintenis.

Secundaire literatuur

Koekman 1991

Koekman beschrijft de ridder als iemand die evenzeer uit is op lichamelijke gemeenschap als Lanseloet, maar 'die in tegenstelling tot Lanseloet wel bereid is Sanderijn 'prijs' – dat is een wettig huwelijk – hiervoor te betalen'.¹⁰⁷

¹⁰⁷ Koekman: 1991, p. 32.

In het toneelstuk staat niet dat Lanseloet niet bereid is die prijs te betalen. Maar zijn moeder tart hem dagelijks omdat hij geen liefdesrelatie met Sanderijn mag aangaan. En later wil hij wel deze prijs betalen. Enfin, Lanseloet denkt over de zaken rondom Sanderijn feitelijk hetzelfde als de ridder. Ook Lanseloet geeft immers aan dat het in een relatie niet om rang en bezit gaat, maar om gelijkgezindheid van het hart. Ook de ridder maalt niet om stand, geld en goed, maar hij wil met Sanderijn trouwen omdat hij verliefd op haar is, en hij weet dat zij voor hem geschapen is. Ik ben het met Koekman eens dat beide mannen ongeveer dezelfde intentie hebben, maar de mijns inziens zijn omstandigheden bij Lanseloet heel anders dan bij de ridder, zodat deze naar mijn idee niet vertaald kunnen worden in het ongecompliceerde 'wel of niet de prijs betalen'. De prijs bij Lanseloet is namelijk veel hoger dan bij de ridder, onder andere omdat Lanseloet zijn moeder tegen zich heeft, en de ridder Sanderijn eenvoudigweg meeneemt naar zijn hof.

Ramakers 2000

Volgens Ramakers stellen Sanderijn en de ridder zich doortastend en pragmatisch op, hetgeen volgens de onderzoeker voortvloeit uit 'algemeen-menselijk opportunisme'. 'Beiden grijpen gewoon hun kansen; ze sluiten een verstandshuwelijk.' Volgens Ramakers heeft dit niets met principes of idealen te maken.¹⁰⁸

Naar mijn idee gaat Ramakers hier iets te kort door de bocht. De ridder is weldegelijk onder de indruk van Sanderijn, en hij wil haar maar al te graag trouwen. Vanaf het eerste moment dat hij haar ziet, staat zijn hart al in vuur en vlam. En zelfs voordat hij Sanderijn afkomst kent, vraagt hij haar al met hem mee te komen naar zijn kasteel. Sanderijn die aanvankelijk bevreesd is, laat haar schroom varen wanneer de ridder haar zijn erewoord gegeven heeft. En ze is verheugd om de man die haar wil trouwen, ondanks haar verloren maagdom. Later geeft ze tegenover Lanseloets kamerling Reinout te kennen dat haar man alle mogelijke edele eigenschappen bezit, en dat ze nooit meer van hem scheiden wil. Ik vraag me dan ook af of dit een verstandshuwelijk te noemen is. Sowieso lijkt me dit al onlogisch wanneer het gaat om de ridder, bij Sanderijn zou er mogelijk iets van waarheid in kunnen zitten omdat zij toch een plaats zoekt waar ze eerzaam kan leven, maar dat hoeft niet binnen het huwelijk te zijn.

¹⁰⁸ Ramakers: 2000, p. 68.

CONCLUSIE

De *Lanseloet van Denemerken* draagt verschillende opvattingen uit wat betreft liefde en huwelijk. Er zijn opvattingen van Lanseloets moeder, van Lanseloet en van Sanderijn. Lanseloets moeder is een voorstander van de standshuwelijken waarbij gekeken wordt naar gelijkheid in rang en bezittingen. Zij maakt er geen probleem van op schandelijke wijze geliefden van ongelijke stand uiteen te drijven. Lanseloet stelt zich op tegenover zijn moeder door het standpunt dat oprechte liefde niet omziet naar rang of rijkdom, maar naar gelijkgezindheid van hart. Sanderijn ten slotte wil wel liefhebben, maar geeft de liefde enkel plaats binnen een officiële echtverbintenis, en niet daarbuiten.

De vraag is dan welke visie op liefde het toneelstuk uitdraagt. In de epiloog wordt erop gewezen dat de toeschouwers het verhaal dat ze zojuist gehoord hebben, voor ogen dienen te houden (vs. 929-930). Lanseloet is een voorbeeld van iemand met wie het slecht afloopt: door zijn moeders valse raadgeving en zijn eigen onhoofse woorden tegen Sanderijn, komt hij in de ellende, vergaat de oprechte liefde, en moet hij Sanderijn missen die hij boven alles liefheeft.

Daarom geeft het stuk een advies voor alle mannen: wie in oprechtheid liefheeft, moet hoofs over en tegen zijn geliefde spreken als hij haar tot zijn beschikking krijgt (vs. 931-933). Elke man dient hoofs te spreken waar hij kan. Hij moet vooral hoofs spreken over alle vrouwen, en zijn beminde liefhebben in oprechtheid. Wanneer hij zich hieraan houdt, zal hij troost van vrouwen verkrijgen (vs. 948-949). Dus minnaar, wees gewaarschuwd. Bemint oprecht, spreek geen schandelijke woorden en ga niet in op valse raad: dan zul je het vertrouwen van vrouwen krijgen.

Waar we het slechte voorbeeld zien in Lanseloet, zien we het goede voorbeeld in Sanderijns ridder. Lanseloet behandelt Sanderijn zeer schandelijk en onhoofs. De ridder daarentegen spreekt vriendelijk en hoofs tot Sanderijn, hij bemint haar met oprechte liefde, en hij wil Sanderijn zelfs tot zijn vrouw maken. De edelman wint het vertrouwen van Sanderijn, en zij bemint hem boven alle mannen die op aarde zijn. De liefde tussen Sanderijn en de ridder voldoet aan de liefdesopvatting van Lanseloet dat liefde kijkt naar gelijkgezindheid van hart, en niet naar rang of stand. De ridder wil immers al met Sanderijn trouwen voor hij haar afkomst kent. Later is hij wel verheugd als Sanderijn hem vertelt dat ze van lage adel is, maar haar afkomst was voor hem sowieso al geen reden om niet met Sanderijn te willen trouwen.

Aan het einde van het toneelstuk hebben alle hoofdpersonages loon naar hun werken gekregen. Lanseloets moeder wordt al van meet af neergezet als een boosaardige vrouw. Zij slaagt in haar boze opzet Sanderijn en Lanseloet uiteen te drijven, maar zij verliest uiteindelijk haar zoon om de liefde die hij voor Sanderijn heeft.

Voor Lanseloet geldt mijns inziens een wat tweeslachtige houding. Enerzijds is Lanseloet sympathiek om de liefde voor Sanderijn, zeker wanneer zijn liefde veel bestendiger blijkt dan in eerste instantie leek. Anderzijds is Lanseloet een slappe jongen die om een kortdurend pleziertje zijn band met Sanderijn naar de ondergang helpt. Lanseloet bemint Sanderijn oprecht, maar verblind door begeerte, is hij in staat tot oneerzame daden, en stijgt zijn eigenliefde boven de liefde tot Sanderijn. Lanseloet sterft van liefdesverdriet, en dit onheil heeft hij zelf over zich afgeroepen door zijn onedele gedrag.

De personages van Sanderijn en de ridder zijn tamelijk vlakke karakters. Sanderijn is enkel rechtschapen en goed, en de ridder is ook goed maar heeft een licht onvlambaar hart. Beiden zijn zij positief, en aan het eind van het toneelstuk krijgen zij wat ze verdienen: Sanderijn is eerzaam en edel, en zij krijgt een edele ridder, en voor de ridder geldt dit idem.

DE BURGGRAVIN VAN VERGI

Inleiding

In 1315 voltooide een Brabantse dichter een versvertelling met de titel *De borchgravinne van Vergi*. Zijn bron was de Oudfranse tekst *La Châtelaine de Vergy*, een verhalend gedicht dat halverwege de dertiende eeuw door een anonieme dichter in Frankrijk was opgeschreven. Dit gedicht is tweemaal in Middelnederlandse verzen overgezet: eenmaal in de vorm van een letterlijke vertaling in het Vlaams die ons slechts gefragmenteerd overgeleverd is, en de andere is een vermoedelijk Brabantse, vrije bewerking van de Franse tekst die volledig is overgeleverd in het handschrift-Van Hulthem uit het begin van de vijftiende eeuw.¹⁰⁹ Voor mijn scriptie onderzoek ik de vrije bewerking uit 1315.

Samenvatting

De burggravin van Vergi is een adellijke dame die behoort tot de hofhouding van een hertog. Tot het gevolg van deze hertog behoort ook een dappere, jonge ridder. De burggravin die gehuwd is, onderhoudt een geheime liefdesrelatie met deze ridder. Maar de vrouw van de hertog heeft haar oog ook op de ridder laten vallen; ze stelt hem een amoureuze relatie voor, hetgeen geweigerd wordt door de ridder. Boos om haar afwijzing bedriegt de hertogin haar man door hem te vertellen dat de ridder haar een oneerbaar voorstel heeft gedaan. De hertog gaat dit na, maar hij komt erachter dat zijn ridder onschuldig is en een relatie heeft met de burggravin. Ondanks dat de hertog zweert dit geheim te bewaren, haalt de hertogin hem over het geheim te openbaren. De hertogin zal sterven wanneer ze het geheim bekendmaakt, maar de hertogin maakt er tijdens een hofdag toch een toespeling op tegen de burggravin. Die vermoedt dan dat haar minnaar haar verraden heeft, en ze sterft van verdriet. De ridder zoekt zijn geliefde op het feest, en hij vindt haar gestorven. Hierop trekt hij een zwaard en brengt zichzelf om, zich schuldig voelend om de dood van zijn geliefde. De hertog zoekt het liefdespaar, maar hij treft hen dood aan. Hij ontdekt dat de hertogin zich niet aan haar woord heeft gehouden, daarom voltrekt hij het beloofde vonnis aan haar. De hertog voelt zich schuldig om de tragische dood van het drietal. Daarom trekt hij zich terug uit de wereld en gaat hij als kruisvaarder naar het heilige land.¹¹⁰

Editie

Voor mijn onderzoek naar *De borchgravinne van Vergi* heb ik gebruik gemaakt van meest recente uitgave, namelijk die van W.P. Gerritsen uit 1997. Deze editie is gebaseerd op de editie van R. Jansen-Sieben uit 1985. De uitgave die ik gebruik, bevat tevens een inleiding van W.P. Gerritsen en een moderne vertaling van Willem Wilmink.

De Burggravin van Vergi: een middeleeuwse novelle. Gerritsen, W.P. (inl.), R. Jansen-Sieben (ed.) & W. Wilmink (vert.). Amsterdam, 1997.

¹⁰⁹ Gerritsen: 1997, p. 7, 18.

¹¹⁰ Mede naar Gerritsen: 1997, p. 10-11.

DE BURGGRAVIN

Het verhaal *De burggravin van Vergi* is vernoemd naar de burggravin van Vergi, een adellijke dame die behoort tot het gevolg van een hertog. In het gevolg van deze hertog bevindt zich ook een koene ridder. En de burggravin en de jongeman beminnen elkaar.

De burggravin wordt volop geroemd en geprezen door de verteller. Ze is mooi en liefvallig, en ze belooft de ridder in alle opzichten haar liefde.

54 *Die vrouwe was scoene ende bequame
Ende gheloofde in allen sinne
Den ridder vriendelijc haer minne
Van al dien dat si vermochte
Verpleghen ende hi an haer sochte*

De burggravin bemint haar ridder boven alle mannen die ze kent (vs. 82-84). De burggravin wordt ook door de ridder geprezen. Hij noemt haar zijn verstandige burggravin (vs. 127).

Geheime ontmoeting

De burggravin en haar ridder ontmoeten elkaar steeds in het geheim; hun omgeving mag er immers geen idee van krijgen dat zij elkaar beminnen. Daarom heeft de burggravin haar hondje een kunstje geleerd: wanneer zij alleen is en de ridder haar zou kunnen bezoeken, dan laat zij haar hondje uit als teken dat de kust veilig is (vs. 85-99). Vervolgens komt de ridder bij haar op bezoek.

100 *Dan soe ginc hi vort te hare
Ende in die camere soe bleef hi
Alden nacht der vrouwen bi
Ende leefden met groten spele
Des si hadden herde vele*

En zo beminnen de geliefden elkaar lange tijd, zonder dat iemand ervan af weet (vs. 109-111). Maar hun liefde blijft niet verborgen. Doordat de hertog de ridder beticht van de aanranding van zijn vrouw (waarop ik later nog terugkom), moet de ridder zijn heer opbiechten dat hij de burggravin van Vergi bemint (vs. 250-437). De hertog wil het bewijs daarvan met eigen ogen zien, en hij is er dus getuige van hoe de ridder zijn geliefde ontmoet met behulp van het hondje van de burggravin (vs. 457-500). En de burggravin ontvangt haar geliefde met veel vreugde, en er wordt omhelsd en gekust dat het een lieve lust is.

501 *Daer was ghehelst ende ghecust
Des hem beiden wel lust
Ende menech vriendelijc waert
Sprac deen ten anderen waert*

De burggravin verklaart de ridder haar liefde en ze noemt hem haar allerliefste, en degene die haar liefdesverdriet kan genezen. Door zijn toedoen heeft ze meer blijdschap dan ze ooit gekend heeft (vs. 513-520). Als de ridder binnen is, sluiten de beide geliefden zorgvuldig de deur, en ze spelen de hele nacht het liefdesspel. Ze slapen geen moment en ze wensen dat de nacht een jaar zou duren (vs. 545-546).

531 *Entie twee vriendelijc ghelieve
Gingen liggen te haren gerieve
Op een bedde vriendelike
[...]*

540 *Dien nacht waren si in hoghen
Ende en sliepen nemmer twint*

Maar zoals na elke nacht een dag komt, is bij het ochtendgloren het moment van scheiden aangebroken. En na veel lieve woorden en tranen gaat de ridder zijns weegs (vs. 551-558). Bij de deur kijkt de burggravin haar geliefde na tot hij niet meer te zien is, en onderwijl zingt ze een dageraadslid.

602 *Maer si bleef staende daer
Na hem siende tote dien
Dat sine nemmeer en mochte sien
Ende sanc oec dit liedekijn
Altoes moeten mijn oghen sien
Waer si mijn lief vereeschen mogen
Want hi heeft al die herte mijn
Des moeti hebben met die oghen*

De hofdag

Nu heeft de hertog het bewijs gezien van de liefde tussen de ridder en de burggravin, en de ridder de gelofte gedaan dat hij hun liefde niemand verraden zou (vs. 580-596). Hij gelooft nu dat zijn ridder onschuldig is, en dat deze zijn vrouw niet heeft willen ontoren (vs. 523-530). De hertogin weet de hertog echter op een slinkse wijze het geheim van de liefde tussen de ridder en de burggravin te ontputselen (vs. 656-783).

En dan breekt de hofdag aan waarvoor ook de burggravin is uitgenodigd. Op de hofdag verwijst de hertogin naar de geheime liefde van de burggravin (vs. 831-839). Als de hertogin een toespeling maakt op de minnaar van de burggravin, antwoordt de laatste schertsend dat ze van niemand houdt dan van haar eigen man. Dit blijkt een leugentje om bestwil te zijn: in het hele verhaal komt immers alleen haar minnaar en hun minnespel aan de orde, en over de echtgenoot van de burggravin hebben we niets vernomen.

840 *Die vrouwe antworde spellike
Dat wet wel vrouwe rike
Dat ic mier minnen niemen en an
Dan minen here minen man
Dien God gheve blisscap ende ere
Want ic en minne niement mere*

Maar dan verwijst de hertogin naar het kunstje dat de burggravin haar hondje geleerd heeft zoals de hertog haar vertelde (vs. 773-779); het hondje herkent immers de ridder die de minnaar van de burggravin is (vs. 846-851). De vrouwen die in de feestzaal zijn, begrijpen niet waarom de hertogin in haar vuistje lacht, maar de burggravin des te meer (vs. 851-855). Zij raakt diepbedroefd om de beschuldiging die de hertogin jegens haar geuit heeft.

856 *Maer die scoene borchgravinne
Wert bedrueft in haren sinne
Si wert alte male ontdaen
Ende ginc in ene waerderebbe saen
Daer in lach ene sieke joncfrouwe*

De dood van de geliefden

De burggravin trekt zich terug in een kleedkamer en ze strekt zich weeklagend uit op een bed. Ze vraagt of God zich over haar wil ontfermen om de woorden die de hertogin over haar sprak. Er kan niets anders gebeurd zijn dan dat haar ridder hun liefde heeft verraden aan de

hertogin (vs. 861-865). Nu weet de burggravin dat de ridder niet van haar houdt, want hij heeft zijn belofte aan haar gebroken (vs. 874-876). Wat het verdriet van de burggravin nog des te zwaarder maakt, is dat hij voor haar een ander, namelijk de hertogin, heeft gekozen.

877 *Ay suete God Want mi soe staet
Dat icken minne vore al die leven
Ende hoe mach hi mi begheven
Ende een andere vore mi geet
Dat soe meeret mi mijn leet*

Ze vraagt zich af hoe het heeft kunnen gebeuren dat de ridder haar is ontnomen en dat haar zulk onrecht is aangedaan (vs. 884-886). Ze dacht immers dat hij haar meer trouw was dan Tristan Isolde (vs. 887-890). Bovendien hield zij veel meer van haar ridder dan Isolde van Tristan hield. De burggravin roept God tot getuige dat ze zelfs meer van haar geliefde hield dan van haar eigen lichaam (vs. 891-895). Nu is de burggravin in grote rouw omdat ze dacht dat hij die haar vreugde en blijdschap was, haar zeer trouw beminde (vs. 911-914). Maar zijn liefhebbende woorden zijn onoprecht geweest (vs. 915-917). En blijkbaar vertelde hij ronduit over de liefde tussen hen: dat heeft de burggravin niet verwacht.

918 *Ay lieve vrient in waende niet
Dat ghi mi soudt laten iet
En vertellen onse minne
Si hertoghinne ofte coninghinne*

Was haar liefste al eerder gestorven, ze zou geen uur langer meer willen leven. Ze wilde liever met hem sterven en aan zijn zijde liggen. Nu kan ze daar nooit meer gelukkig om zijn (vs. 922-928). Ze roept haar geliefde ter verantwoording over hetgeen hij nu gedaan heeft.

929 *Ay minne eest recht van desen
Dat ment vertelt ende oppenbaert
Ons beghert ende ons vaert
Ghelijc dat nu es ghedaen*

De ridder heeft hun relatie moedwillig beëindigd, want ze heeft hem al eerder gezegd dat het haar dood zou zijn wanneer hun liefde bekend zou worden (vs. 933-937). Haar vreugde is voorbij nu ze moet scheiden van hem, daarom bidt ze God of Hij haar spoedig in genade zal wegnemen (vs. 937-941). Bovendien vraagt ze of God hem die haar verraden heeft, vergeven wil. Moge God haar geliefde eeuwig bijstaan, hem haar dood vergeven, en alle eer en roem verlenen.

942 *Ende bidde Gode ontfermelike
Dat hijt den gonen ewelike
Vergheve die mi heeft verraden
Ende sta hem ewelijc in staden
Ende gheve hem ere ende prijs
Ende vergheve hem in alder wijs
Mijn doot al heeft hi mi onwaert*

Zelfs nu in het stervensuur beleeft haar hart nog zoveel vreugde aan hem, dat haar sterven geen pijn doet. Dan beveelt ze haar geliefde aan God, ze sluit haar armen over haar borst zodat haar hart scheurt, en ze sterft.

951 *Van hem comt mi selc soetecheit
Dat mi te sterven en es gheen pine*

954 *Lief ic bevele u onsen here
Suchtende met groten sere
Hier met dwancse haer arme toe
Dat haer therte scoerde doe
Ende bleef doot liggende daer*

Over de laatste daad van de burggravin bestaat in de secundaire literatuur een meningsverschil of er al dan niet sprake is van zelfmoord. In het licht van de ethische aspecten is dit belangrijk, omdat de zelfmoordenaar in de Middeleeuwen een doodzonde had begaan. Ik heb geprobeerd zo letterlijk mogelijk bij de tekst te blijven, en dientengevolge beschouw ik de dood van de burggravin niet als zelfmoord. De ondragelijke pijn die de burggravin lijdt, zorgt ervoor dat ze haar armen stevig over haar borst kruist. En het gevolg daarvan is dat haar hart scheurt. Haar dood is niet een eigen daad, maar meer een indirect gevolg van haar eerdere handelingen. Haar sterven bezie ik dan ook niet als doodzonde.

Conclusie burggravin

Ondanks dat het verhaal naar de burggravin van Vergi genoemd is, speelt dit personage de kleinste rol in het verhaal. Allereerst wordt verteld van de geheime ontmoetingen tussen de burggravin en de ridder. Vervolgens zien we de burggravin en de ridder als de hertog het bewijs wil zien van hun liefde. Ten slotte komen we de burggravin tegen op de hofdag waar ze een jammerlijke dood sterft.

Opvallend bij de burggravin is dat ze een verhouding heeft met de ridder terwijl ze zelf getrouwd is. Deze relatie wordt niet afgekeurd, maar juist geroemd omdat de liefde van het paar zo oprecht is (vs. 76).

Verder blijkt dat haar liefde voor de ridder zeer groot is. Hij heeft haar diep gekwetst door zijn vermeende banden met de hertogin, maar desondanks is hij nog steeds degene die vreugde bezorgt in haar leven, en die haar ook het sterven licht zal maken. De liefde van de ridder lijkt het enige dat van belang is in het leven van de burggravin, en als zij niet zeker meer kan zijn van zijn liefde, verkiest ze de dood boven het leven. De burggravin wordt geschetst als de bijzonder toegewijde en onzelfzuchtige vriendin van de ridder, die met de verdere plot van het verhaal weinig van doen heeft.

Secundaire literatuur

Van Oostrom 1985

In de secundaire literatuur wordt weinig aandacht besteed aan de rol en het lot van de burggravin. In het volgende citaat van Van Oostrom gaat hij niet direct in op de burggravin, maar op de rol van de ridder. De hertog stelt de ridder voor de keuze verbannen te worden of zijn geheime liefde hem bekend te maken. Van Oostrom merkt op dat de ridder dan 'de fatale taxatiefout' maakt door zijn geheime liefde de hertog op te biechten.¹¹¹ Ik meen zelf dat niet direct de ridder maar ook de burggravin een noodlottige inschattingsfout maakt.

Mijns inziens heeft de ridder niet direct gefaald, maar heeft juist de burggravin een fatale taxatiefout gemaakt door er vanuit te gaan dat de woorden die de hertogin sprak

¹¹¹ Van Oostrom: 1985, p. 89.

rechtstreeks van de ridder afkomstig waren. De liefde tussen de burggravin en de ridder is immers niet een losse scharrel, maar een bestendige liefdesrelatie die al een tijdlang duurde, verborgen voor het oog van de mensen (vs. 109-111). De geliefden houden oprecht van elkaar, en hun ontmoetingen zijn hartelijk (vs. 85-108). Daarom trekt de burggravin mijns inziens wel erg snel de conclusie dat de hertogin van het geheim weet en dat de ridder dus meer van haar houdt dan van de burggravin. Er is in het verleden nooit reden geweest om te twijfelen. Bovendien weet ze dat de ridder ook op het feest is, waarom dan niet even gewacht en de ridder opgezocht? Ze vraagt zich eerst af hoe het kan dat de hertogin weet wat haar hondje kan (vs. 865-867). Ze concludeert dat de hertogin het wel via haar geliefde moet hebben vernomen. Maar daarna vraagt ze zich af hoe het gekomen is dat haar liefste haar in de steek heeft gelaten (878-880), dat haar geliefde haar ontnomen is (vs. 884-886), dat haar ridder hun geheime liefde heeft openbaar gemaakt (vs. 901-903), en dat hij hun begeerte en gedrag heeft onthuld (vs. 929-932). Steeds geeft ze bij het antwoord op deze vragen aan, dat ze nooit deze wending verwacht had. Tegen het licht van hun oprechte relatie die al lange tijd duurt en waarin de hartstocht niet ontbreekt, vraag ik me af hoe het komt dat de burggravin zo overhaast is in haar gevolgtrekkingen om een enkele opmerking van de hertogin. Hun liefde verdient het om hoor en wederhoor toe te passen.

Meder 1989

Volgens Meder ziet de burggravin haar geliefde aan voor 'een verrader die in staat is twee dames te dienen, en die haar louter gebruikt om zijn lusten bot te vieren'. Zij gelooft niet langer dat hij haar oprecht bemint. Volgens Meder veronderstelt de burggravin dat de ridder opzettelijk het geheim heeft geschonden, omdat ze hem had verzekerd dat zij de schande niet zou overleven als de liefde bekend werd.¹¹²

Deze constatering van Meder is juist. Nu de hertogin op de geheime relatie van de burggravin met de ridder zinspeelt, vreest de burggravin dat de ridder opzettelijk van haar wil scheiden en haar verlaten (vs. 933-936).

Meder heeft verscheidene redenen om aan te nemen dat de burggravin zalig werd na haar sterven in plaats van rampzalig: 'In de eerste plaats lijkt God haar gebed om genade voor haar ziel te verhoren', 'bovendien betoont de burggravin zich in haar gebed een gelovige met Godsvertrouwen', maar volgens Meder pleit de barmhartigheid van de burggravin het meest in haar voordeel: 'De burggravin legt de nodige christelijke deugdzaamheid aan de dag en God lijkt aan haar kant te staan'.¹¹³

De burggravin heeft volgens de wereldse wetten niets verkeerd gedaan. Ze heeft de ridder bemind op zo'n manier dat niemand ervan wist, en dat haar echtgenoot er dus ook geen weet van had of schade door leed. Volgens de religieuze norm heeft de burggravin gezondigd tegen het gebod 'Gij zult niet echtbreken'. God oordeelt de zondaren volgens de religieuze norm, en daarom pleit haar overspel tegen haar. Toch ben ik het wel met Meder eens als hij aanneemt dat de burggravin zalig wordt. Ze wordt afgezien van haar overspel als een zeer toegewijde, oprecht liefhebbende vrouw geschetst, en zelfs in haar sterven heeft ze nog alles voor haar geliefde over. Kortom, het gedrag en de houding van de burggravin pleiten ervoor dat zij behouden wordt (vs. 863-960).

¹¹² Meder: 1989, p. 66-67.

¹¹³ Meder: 1989, p. 68-69.

DE RIDDER

In *De burggravin van Vergi* wordt de ridder beschreven als een vrome, dappere en hoofse strijdman. De ridder wordt geïntroduceerd vanuit de positie als beminde van de burggravin.

41 *Die sere minde enen ridder vri
Die alte vrome was ende coene
Ende hovesch in al sinen doene
Tallen spele in sinen tiden
Ende overdadech in dat striden
Soe dat die hertoghe der bi
Sere vercoes den riddere vri
En nam desen here met heme*

De verteller put uit in het beschrijven van goede eigenschappen van deze ridder. Het is namelijk een edele ridder, die zeer dapper en moedig is, hoofse in alles wat hij doet en vermetel in het strijden. Het is dan ook niet verwonderlijk dat deze man door iedereen wordt geliefd, en in het bijzonder door elk van de hoofdpersonages uit het verhaal: de hertog, de hertogin en de burggravin.

Geheime ontmoeting

De ridder heeft zoals vermeld een liefdesverhouding met de burggravin. Daarom gaat hij regelmatig naar een geheime plaats in een boomgaard alsof deze hem wat ontspanning biedt, terwijl hij in werkelijkheid zijn geliefde ontmoet (vs. 63-67). De bewuste boomgaard grenst aan het vertrek van de burggravin, zodat de ridder eenvoudig een bezoek kan brengen aan zijn geliefde. Niemand weet van deze geheime ontmoetingen af, en de geliefden zijn zeer waakzaam om achterklap te voorkomen. De burggravin is blij als de ridder komt, want ze beminnen elkaar oprecht.

71 *De boegaert dien ic vermane
Daer die ridder in plach te gane
Stont ane die camer der borchgravinne
Ende al die ridder quam daer binnen
Soe sach sine wel altoes
Want sine minde sonder loes
Ende hi hare alsoe weder*

Bij de bespreking van het personage van de burggravin is al stilgestaan bij de wijze waarop burggravin en ridder elkaar ontmoeten. Met behulp van haar hondje laat de burggravin weten dat de ridder bij haar kan komen, en er wordt uitgebreid beschreven hoe de ridder in het geheim zijn geliefde bezoekt (vs. 85-108). Hier zullen we daarom niet dieper ingaan op deze zaak. Naast een beschrijving van de geheime ontmoetingen wordt de ridder opnieuw geprezen; hij is zeer galant, beminnelijk en dapper. Overal ontvangt hij lof, zodat hij aan het hertogelijke hof zeer geëerd wordt door de hovelingen.

112 *Entie ridder was alleen een
Jolijs behaghel ende vrome mede
Soe waer men ridderscap dede
Over al haddi den lof
Soe dat hi int thertoghen hof
Sere gheeert wert wet vor waer
Vanden meisenieden daer*

Voorstel hertogin

De alom geliefde ridder wordt helaas niet alleen door de burggravin van Vergi bemind. Ook de vrouw van zijn heer, de hertogin, spreekt tot hem woorden van genegenheid. Deze laten hem echter volkomen onverschillig. De ridder heeft immers al een liefde gevonden in zijn verstandige, hoofse burggravin, en ook is hij verzekerd van haar liefde (vs. 127-130).

De hertogin blijft de ridder echter haar liefde aanbieden. De ridder reageert daarop door te zeggen dat hij er nooit aan gedacht heeft iemand zijn liefde te geven (vs. 149-151). Maar de hertogin spoort hem aan om de kans te grijpen. Weer weigert de ridder, ditmaal met het argument dat hij zich te laag van stand acht om zo'n hoge, edele en mooie vrouwe te beminnen als de hertogin is. Hijzelf heeft immers niet de rang van graaf of koning.

159 *Te waren vrouwe in weet waer bi
Ghi dese redene segt tote mi
In ben grave no coninc
In weet wanen mi dese dinc
Comen mochte in eneghen weghe
Dat ic ene vriendinne ghecreghe
Soe edel ofte soe wel ghedane
Als ghi mi ghevet te verstane*

Opnieuw dringt de hertogin aan. Maar de ridder is vastberaden en blijft bij zijn weigering. Nu geeft hij als reden dat hij zijn heer niet wil verraden door diens vrouw te beminnen. Hij geeft echter wel aan dat hij in alle hoofsheid en eer zijn hele leven haar vriend en dienaar wil zijn, maar hij weigert zijn heer te verraden.

174 *Mi dunct dat ghi maect u spel
Seide de ridder vrouwe wet dat
Dat ic hier ende telker stat
Wil u vrient sijn ende dienen mede
Ende altoes op hoveschede
Ende alte male tuwer eren
Maer jeghen die ere mijns heren
Die mi ere doet soe vele
Willic in erenste no in spele
Nemmermeer verradere sijn*

Boos valt de hertogin uit dat niemand van het verraad hoeft te weten. De ridder doet op zijn beurt alsof hij zo dwaas is dat hij de hertogin niet begrepen heeft, en hij blijft bij zijn standpunt: al komen er problemen van, hij zal zijn heer niet trouweloos zijn (vs. 190-194).

Beschuldiging ridder

Boos gaat de hertogin weg van de ridder, en later vertelt ze haar man dat de ridder haar heeft voorgesteld het liefdesspel te spelen. Dan gaat de hertog naar zijn ridder en hij beschuldigt hem van hetgeen de hertogin heeft verteld, en hij dreigt daarbij zijn ridder zelfs te verbannen uit het land (vs. 245-266). De ridder is geheel ontdaan als hij dit hoort, en hij vreest dat hij zijn liefste nooit meer zal ontmoeten. Bovendien wordt hij nu door zijn heer met wie hij op zo'n goede voet stond, gezien als een verrader.

267 *Doen die ridder hoorde de waert
Wert hi herde sere beswaert
Ende beefde met allen leden
Van rouwen ende van serecheden
Hem ghedachte siere vriendinnen*

*Die hi nemmermeer en waende ghewinnen
Daer hi nu af scheden moet
Ende vort hem soe wee doet
Ende sere meert sinen rouwe
Datten sijn here onghetrouwe
Met onrechte heet verrader
Daer hi soe wel met was te gader*

De hertog dringt er bij de ridder op aan om de waarheid te vertellen. Het kan, zo zegt hij, toch niet bestaan dat iemand die zo welgemoed in het leven staat, geen liefde heeft. De hertog stelt de ridder voor de keuze al dan niet zijn liefde te openbaren. Als hij zijn hart blootgeeft, dan is zijn hachje gered maar anders zal hij het land moeten verlaten (vs. 283-307). De ridder lijdt hevige smarten. Hij zou graag de vriendschap van zijn heer behouden, want als hij uit het land verbannen wordt, moet hij ook zijn geliefde vriendin achterlaten. Daarom verkeert hij in grote tweestrijd (vs. 308-313). Ten langen leste kiest de ridder er dan toch voor te beloven zijn geheime liefde zijn heer te bekend te maken (vs. 319-323). Terloops wordt door de verteller opgemerkt dat de ridder nooit zoveel leed geschied zou zijn als toen hij dit beloofd heeft (vs. 324-325).

Na de belofte van de ridder dat hij de waarheid zal vertellen, eist de hertog dat de ridder zijn geheime liefde openbaart aan hem. Wanneer hij dat niet zal doen, zal hij verbannen en mag hij nooit meer naar zijn land terugkeren op straffe des doods (vs. 326-348). De ridder wordt zeer angstig en hij durft spreken noch zwijgen. Het verlaten van zijn land, en het bekendmaken van zijn geliefde: het is beide zijn dood.

349 *Die ridder die dit hevet verstaen
Bleef in groten anxte bevaen
Ende en dorste swighen no spreken bloet
Want beide soe waest sijn doot
Ochte te rumene sijn lant
Ochte sijn minne die onbecant
Was te oppenbaren daer*

De ridder weet niet wat hij moet kiezen; hij wil noch zijn land verlaten, noch zijn vriendin openbaren (vs. 356-359). Hij is met grote angst bevangen. Als hij niets vertelt, dan wordt hij als een ontrouwe verbannen, en hij verliest zijn geliefde en zijn goederen (vs. 360-366). Hij had echter allang zijn land en goed gegeven als hij zijn vriendin had mogen behouden om met haar in vreugde en vrede te leven (vs. 367-371). De ridder herinnert zich de vreugde van de omhelzingen van zijn geliefde (vs. 372-374). En in vertwijfeling vraagt hij zich af of hij hun overspel moet openbaren of niet (overspel is 'mesdaet' in vs. 377). En met de castelein van Coucy zingt hij een droevig liefdeslied over het scheiden van een geliefde (vs. 378-392).

375 *Ay moeticse al hier verraden
Soe verliesicse bi miere mesdaden
Oppenbaric onse mesdaet
Mi dunct dat mi alsoe staet
Alse den castelein van Coetsi
Die hovesch was ende vri
Ende sonder minne en was hi niet
Dus magic singhen wel sijn liet
Dat hi sanc met droefheiden
Doen hi van lieve moeste scheiden*

Maar nog steeds heeft de ridder zijn heer niet verteld wie zijn vriendin is. Hij verkeert in hevige angsten over wat hij moet doen, en hij huilt menige traan (vs. 393-396). Hij vertelt zijn heer dat het opbiechten van zijn geliefde hem te zwaar valt. Immers, wanneer de hertog hun liefde aan iemand doorvertelt, dan zou dat zeker de dood van de ridder betekenen (vs. 419-423). Maar de hertog belooft een dure eed; nooit zal hij iets vertellen over de liefde van de ridder aan enig mens (vs. 424-429). De ridder staat angsten uit en weent hevig. Dan komt het hoge woord eruit, en vertelt hij dat de burggravin en hij elkaar beminnen.

430 *Die ridder stont sere vervaert
Ende weende uter maten sere
Hier op salict u segghen here
Dat ghi vraghet Verstaet mi
Ic minne uwer nichten van Vergi
Die over scoene borchgravinne
Ende ic weet wel dat haer mijn minne
Herde ontfanckelijk weder es*

De hertog vraag direct of er ook anderen zijn die van deze geheime liefde af weten (vs. 438-440). De ridder verzekert hem ervan dat niemand ervan af weet (vs. 441-444). Verbaasd vraagt de hertog dan hoe ze geliefden elkaar konden ontmoeten. En de ridder vertelt zijn heer - die nu toch al van alles op de hoogte is - , hoe dat in zijn werk ging (vs. 448-456).

De hertog is nog niet helemaal overtuigd. Hij zou graag bewijs zien van de liefde van de ridder voor de burggravin. Hij zweert daarbij dat hij zich verborgen zal houden voor de burggravin die zijn nichtje is (vs. 457-463). De ridder gaat hiermee akkoord, hij verwacht immers enkel goeds van zijn heer (vs. 646-465). Hierop belooft de hertog opnieuw het geheim voor iedereen verborgen te houden (vs. 466-468). Vervolgens stelt de ridder voor dat de hertog nog die avond met hem mee zal gaan, wanneer hij zijn geliefde zal ontmoeten (vs. 469-473). Ze spreken samen af, en zo gebeurt ook. Er volgt een beschrijving van hoe de hertog getuige is van de ontmoeting tussen de ridder en zijn lief (vs. 481-569). Als ze afscheid hebben genomen, snelt de hertog op zijn ridder af en hij omhelst hem. De hertog geeft aan dat hij zijn ridder meer vertrouwt dan zijn vrouw (vs. 568-585). De ridder drukt de hertog nog op het hart dat hij de geheime liefde verborgen houdt. Anders zou het onverwijld zijn dood betekenen. De hertog belooft opnieuw plechtig voor eeuwig te zwijgen.

587 *Ic bidde u uter maten sere
Dat ghijt heelt voerwaert meer
Want quamer toe enech keer
Dat iement wiste ofte ute quame
Ic weet wel dat icker seker an name
De doot sonder eneghe beide*

De hofdag

Dan is Pasen aangebroken, en er is een feest aan het hertogelijke hof. Vanzelfsprekend zijn ook de ridder en de burggravin uitgenodigd. Als de ridder aankomt op het feest, gaat hij op zoek naar zijn geliefde die hij tot zijn verwondering en onbehangen aanvankelijk niet kan vinden (vs. 968-970). Dan verneemt hij van de hertog dat ze in een zijkamertje is, en verheugd gaat hij de kamer binnen om zijn liefste te ontmoeten.

980 *Te hare liepi haestelike
Ende helsese vriendelike
Ende custe an haren mont
Dic ende te meneger stont*

De dood van de geliefden

De blijdschap om het zien van zijn lief, ebt echter snel weg als hij haar heeft gekust. De ridder ziet dat zijn vriendin gestorven is, en hij raakt in vertwijfeling.

984 *Cout vant hi den mont ende bleec
Dat si haer selven niet en gheleec
Hi sach wel datse was doot
Doen riep hi met rouwen groet
O vriendinne dien ic minde sere
Nu helpt God wel lieve here
Si es doot wat salic an gaen*

Terwijl de burggravin zich beklaagde over de geliefde die haar verraden had, lag er in dezelfde kamer een jonkvrouw ziek op bed. Als de ridder zijn dode geliefde ziet, vertelt deze jonkvrouw de toedracht van het sterven van de burggravin. De ridder ziet in dat hij door zijn verraad zijn geliefde heeft verloren. En hij verliest zich in een ontoestbaar verdriet.

1013 *Doen wert hi met rouwen bevaen
Dat hi beefde met allen leden
Ende viel in onverduldecheden*

De ridder staat met 'met weenenden oghen' bij de dode burggravin, en hij belijdt tegenover haar zijn schuld. De ridder heeft hoewel onopzettelijk, zijn liefdesrelatie met de burggravin in de openbaarheid gebracht. En de burggravin sterft van verdriet, omdat ze denkt dat haar geliefde hun verhouding aan de hertogin heeft verraden, en dat de laatste daardoor bij hem hoger in aanzien staat dan zijzelf. Ze vreest dat zijn liefde voor haar onoprecht is geweest.

Als de ridder achterhaalt waarom de burggravin is gestorven, is hij in wanhoop. Hij vertelt vol vuur over zijn lieve burggravin, wiens deugd en hoofsheid is overgegaan in grote ellende, en dat door zijn schuld (vs. 1016-1021). In de volgende verzen tot vs. 1043 geeft de ridder aan schuldig te zijn aan de dood van de burggravin. Hij benadrukt steeds dat het rechtvaardig was geweest als hij de dood had ondergaan in plaats van de burggravin.

1022 *Ic ben verradere ende onghetrouwe
Ic hebbe u doot, wel lieve vrouwe
Het ware recht, dat ware ghekeert
Dese mort te mi weert
Die ghedaen hevet dit verraet
Ende dese grote overdaet*

Nu wil de ridder dan hem wreken die het verraad gepleegd heeft. Hij wil dus aan zichzelf het recht voltrekken. Aan de muur in het zijvertrek hangt een scherp zwaard, en na nog enkele woorden tot zijn geliefde gesproken te hebben, steekt hij het zwaard door zijn hart. De ridder valt dood neer op zijn geliefde. In zijn laatste woorden wijst de ridder erop dat hij zichzelf wil berechten om de valsheid en ontrouw die hij aan zijn geliefde tentoonspreidde.

1032 *Nu eest recht, dat ic wreke
Over mi selven haesteleke
Die dese verradenesse dede*
1042 *Ay gheraecte vrouwe fijn
Nu willic u goet rechter sijn
Van miere groter valscheden
Ende dontrouwe die ic u dede*

Conclusie ridder

De ridder is een bevoorrecht man. Hij is bij door iedereen aan het hertogelijk hof bemind, en in het bijzonder door de drie andere hoofdpersonages uit *De burggravin van Vergi*. Dat wordt uiteindelijk ook zijn ondergang. Hij heeft zijn liefde reeds gegeven aan de burggravin. Maar ook de hertogin, de vrouw van zijn heer, doet hem op opdringerige wijze een amoreus voorstel. Bovendien is er nog de liefde tot en van de hertog die de ridder niet beschamen wil.

Als de hertogin na afgewezen te zijn door de ridder, haar man wijsmaakt dat de ridder haar een amoreus voorstel heeft gedaan, wil de hertog de waarheid horen van de ridder. En dan moet de ridder zijn liefde opbiechten. Hij wordt enerzijds verscheurd door het verlangen bij zijn vriendin en hertog te blijven, en anderzijds door de onwil om hun geheime liefde op te biechten. De ridder kiest er uiteindelijk voor om zijn liefde te openbaren. Had hij dit niet gedaan, dan was hij door zijn verbanning sowieso zijn vriendin verloren. Het bekendmaken van zijn relatie wordt echter zijn ondergang. Tijdens een hofdag maakt de hertogin een toespeling op de geheime relatie van de burggravin, en die vermoedt dat de ridder haar niet trouw geweest is, maar verraad gepleegd heeft en meer van de hertogin houdt dan van haar. De burggravin sterft, en de ridder ziet later zijn gestorven vriendin, hoort de toedracht van het verhaal, en hij pleegt zelfmoord.

De ridder gedraagt zich hoofs. Hij behandelt de hertogin na haar oneerbare voorstellen nog steeds met alle egards, en hij belooft haar zelfs zijn hele leven haar vriend en dienaar te zijn. Ook naar zijn hertog toe is hij steeds bereid tot zijn dienst en hij wil zijn heer niet verraden of ontrouw zijn. Als hij de ware toedracht rond de dood van zijn beminde hoort, dan ziet hij zichzelf (en niet de hertogin!) als schuldige. Aan het doodsbed van zijn vriendin, roemt de ridder haar schoonheid, deugd en trouw (vs. 1011-1045). Hij geeft zichzelf de schuld van alle rampspoed die plaatsgevonden heeft. Hij spreekt van de trouw van zijn geliefde die zo groot is dat ze tot haar dood leidde; zij misdeed immers niets en ze moest toch dit alles doorstaan. De ridder wil dat het recht zegeviert, en daarom doorsteekt hij zijn hart. Hij trekt zich de dood van zijn beminde aan, hoewel hij daar weinig aan heeft kunnen doen. De ridder is dus hoofs, hij is trouw aan zijn heer en hij is rechtvaardig. De ridder voldoet dus in alle opzichten aan het beeld dat geschetst wordt van de ideale ridder (paragraaf 1.2). En het is dan ook niet verwonderlijk dat hij alom geliefd is.

Het personage van de ridder is gecompliceerd. Tal van emoties komen aan de orde bij de ridder in het verhaal. Hij is wordt enerzijds beschreven als dapper, hoofs, liefhebbend en rechtvaardig man. Anderzijds worden ook zijn verdriet, angst en wanhoop vermeld, wanneer hij in het nauw gedreven wordt bij de beschuldiging van zijn heer en wanneer hij staat aan het sterfbed van zijn vriendin. Al zijn karaktertrekken werken echter wel mee om sympathie te krijgen voor zijn personage. Zelfs met de zelfmoord die normaliter als een laffe daad beschouwd wordt, komt de ridder nog sterker uit de strijd omdat het zijn rechtvaardigheidsgevoel onderstreept.

Secundaire literatuur

Van Oostrom 1985

Van Oostrom stelt dat de ridder met zijn 'nood breekt wet', uiteindelijk toch 'een fatale taxatiefout' gemaakt heeft: 'Hij meende dat het verbond van geheimhouding tussen hem en de burggravin onder deze omstandigheden kon worden verbroken'. Volgens Van Oostrom had de ridder echter moeten begrijpen dat dit verbond juist de essentie van hun bestaan vormde,

en daarom voor geen enkele prijs mocht worden geofferd. Maar als hij dit inziet, is het te laat: 'Zijn zelfmoord krijgt daarmee het karakter van een schuldbewuste zelfexecutie'.¹¹⁴

Allereerst vraag ik me af of Van Oostrom de liefdesrelatie tussen de ridder en de burggravin niet te zwaar aanzet met de benaming 'het verbond van geheimhouding'. Mijns inziens is er meer sprake van de ongeschreven regel dat men niet over zijn geheime liefde spreekt. Een dergelijk verbond impliceert immers dat er van beide zijden bindende geloften gedaan zijn over het geheimhouden van de liefde, en dat lees ik niet in de tekst. Er staat alleen dat de geliefden zeer behoedzaam waren om achterklap te voorkomen (vs. 70). Wel is waar dat hun relatie bestaat bij de gratie van geheimhouding. Ik vraag me tevens af of de ridder wel een fatale taxatiefout gemaakt heeft. Hoe zou de burggravin gereageerd hebben als de ridder was verbannen? In dat geval was haar mogelijk ook ter ore gekomen dat de hertog hiertoe besloten had omdat de hertogin hem beschuldigde van een oneerbaar voorstel. En zou de ontknoping dan niet even fataal geweest zijn als nu het geval is?

Meder 1989

De hertog stelt zijn ridder voor de keus het land te verlaten of zijn geheime liefde te openbaren. Meder beschrijft deze keuze als volgt: 'Of stilzwijgend zijn ballingschap aanvaarden en het hem aangedane onrecht laten voor wat het is, of zich tegen de beschuldiging verzetten.' Volgens de onderzoeker lijkt er veel te zeggen voor de tweede mogelijkheid: 'Er staat voor de ridder veel op het spel, en dat ten gevolge van een valse beschuldiging'. Het zou billijk zijn als recht en waarheid zouden zegevieren, maar de gevolgen van de tweede mogelijkheid zijn moeilijk te overzien.¹¹⁵

Enerzijds klopt de tweedeling van Meder, anderzijds vraag ik me af of Meder de keuze waarvoor de ridder staat, in het juiste licht beziet. De onderzoeker richt zich namelijk sterk op het onrecht dat de ridder aangedaan wordt, terwijl de ridder zelf vooral zeer bedroefd is omdat hij zijn vriendin en de vriendschap van zijn heer zal verliezen (vs. 271-278, 308-314). De ridder had graag zijn goederen en land weggegeven als hij dan in vrede en vreugde met zijn vriendin zou mogen samenleven (vs. 367-371). Ik meen dat Meder de nadruk verkeerd legt; hij laat na te wijzen op het grote 'relationele' verdriet van de ridder omwille van zijn vriendin, en hij vestigt zijn blik enkel op de 'zakelijke' kant van het verhaal: het onrecht en de valse beschuldiging. Daarnaast stelt Meder dat de gevolgen van de tweede mogelijkheid, het verzet tegen de beschuldiging door het openbaren van de liefde, moeilijk zijn te overzien. De ridder is echter niet dezelfde mening toegedaan: *Want hi wel weet al bloet / Welc hi doet hets sijn doot* (vs. 361-362). De ridder ziet maar al te goed de gevolgen in van zijn belofte de waarheid te spreken; het zal in elk geval zijn dood betekenen.

De hertog dwingt de ridder te beloven dat hij de waarheid zal spreken. Hierbij merkt Meder op dat de ridder 'geenszins beseft hoevéél de hertog wel niet van de waarheid weten wil'.¹¹⁶

Het lijkt me weinig logisch dat de hertog enkel genoeg zou nemen met de belofte van de ridder dat hij onder ede naar recht en waarheid zal spreken (vs. 207-302). Wat zou dan het nut zijn van de eed die de ridder zweert, als hij er verder het zwijgen toe mag doen? Het is te verwachten dat de hertog het fijne wil weten van het liefdesleven van de ridder, omdat hij er eerder al op wijst dat de ridder veel te vrolijk in het leven staat om een vrouw te hebben. Het is onmogelijk dat de ridder in deze situatie al niet enigszins een idee heeft van hetgeen hij de hertog zal moeten opbiechten.

¹¹⁴ Van Oostrom: 1985, p. 89.

¹¹⁵ Meder: 1989, p. 57.

¹¹⁶ Meder: 1989, p. 60.

Lodder 1998

Lodder geeft aan dat de ridder het geheim in woord en daad ontheiligt: ‘Niet alleen vertelt hij van zijn relatie met de burggravin, hij neemt de hertog mee naar de plaats waar hij zijn geliefde zal ontmoeten; hij stelt daarmee hun liefde bloot aan de ogen van de hertog, maar hem deelgenoot van hun intimiteit’. Lodder stelt dat het uiteindelijk de onhoofsheid is die het liefdesideaal vernietigt.¹¹⁷

Ik ben het met Lodder eens als hij zegt dat de ridder het geheim verklaart aan de hertog. Maar Lodder houdt er geen rekening mee dat de ridder geen andere keus had dan zijn heer hun geheime ontmoetingen te laten zien. De hertog stelt namelijk zelf voor de eerstvolgende keer dat de ridder naar zijn geliefde gaat, hem te vergezellen om ‘te besiene oft aldus staet’ (vs. 457-461). Daarna neemt de ridder de hertog inderdaad mee naar het huis van de burggravin. Ook ben ik niet van mening dat deze onhoofsheid het liefdesideaal vernietigt. Het is waar dat de hertog een deel ziet van de intimiteit tussen de ridder en de burggravin, maar dit heeft geen verderstrekkende gevolgen dan dat de hertog des te vaster overtuigd wordt van de onschuld van de ridder.

¹¹⁷ Lodder: 1998, p. 18.

DE HERTOG

De burggravin uit de titel van het werk, is het nichtje van de hertog. Deze hertog is zoals alle personages in het verhaal, erg onder de indruk van de geliefde van de burggravin, een dappere jonge ridder. Hij neemt hem daarom op in zijn gevolg.

47 *Soe dat die hertoghe der bi
Sere vercoes den riddere vri
Ende nam desen here met heme*

Voorstel van de hertogin

De dappere ridder wordt niet alleen bemind door de burggravin. Ook de vrouw van de hertog dringt bij de jonge ridder aan op een amoureuze relatie (vs. 131-173). De ridder is hier echter niet van gediend, en hij wijst de hertogin verscheidene malen af. Dit kan ze niet verkroppen, daarom gaat ze bedroefd op bed liggen terwijl ze een ziekte voorwendt (vs. 186-204). Als de hertog naast haar ligt, begint ze te wenen, en de hertog vraagt haar wat eraan scheelt. Dan zegt de hertogin dat geen goede heer een valse verrader van een oprechte man kan onderscheiden (vs. 209-215). Aanvankelijk begrijpt de hertog niet wat zijn vrouw bedoelt, zoiets is hem nooit overkomen. Hij vraagt haar om nadere uitleg, maar hij vermeldt alvast dat hij verraders haat en verafschuwt.

218 *Ic wane mi des niet es ghesciet
Want verraders sem mijn ere
Hatic ende scuwe sere*

Dan vertelt de hertogin over het amoureuze voorstel van de ridder, en de hertog ontsteekt in toorn jegens hem (vs. 223-236). Hij belooft dat hij de ridder voorgoed zal verbannen. Toch kan hij die nacht niet slapen omdat hij houdt van de jonge man. Maar hij gelooft ook zijn vrouw zoals, zo voegt de verteller eraan toe, alle dwazen doen (vs. 239-242).

237 *Die hertoghe seide Vrouwe laet bliven
Ic salne alte male verdriven*

Beschuldiging ridder

Als de hertog opstaat, ontbiedt hij dadelijk de ridder en hij neemt hem apart om te spreken over de zaken die hij die nacht vernomen heeft van zijn vrouw. De ridder heeft tegen zijn heer en diens vrouw beide gezondigd omdat hij háár het oneerbare voorstel deed, en de eer van zijn heer daarmee geschonden wordt. De hertog spreekt uit dat het hem tegenvalt dat de jonge ridder die zo vroom, schoon en welgemoed is, tevens een trouweloze verrader is, ondanks de eer die de hertog hem bewezen heeft (vs. 250-257). Daarom verbiedt de hertog hem nog het land te betreden, anders zal hij hem laten hangen als een dief.

261 *Dies verbiedic u mijn lant
Als minen gherechten viant
Ende dat ghi nemmermeer
In minen lande doet ghekeer
Ic dade u hanghen als enen dief*

Als de hertog deze beschuldiging geuit heeft, is de ridder in droefheid gehuld. En hij vertelt zijn heer dat deze niet de waarheid van zijn vrouw gehoord heeft (vs. 279-281). Maar daar is de hertog niet zomaar van overtuigd. Hij twijfelt niet aan de woorden van zijn vrouw; waarom zou ze leugens spreken?

283 *Die ontscont en diedt u twint
Mijn wijf en es niet soe kint
Datse soude die waerheit sparen
Anders dan die redene waren
Ic ben wel seker des besiet
Dat de dinc al dus gesciet
Want mi mijn wijf niet en seide
Anders dan die waerheide*

De ridder staat volgens de hertog te vrolijk in het leven om niet door de liefde te zijn bevangen (vs. 291-293). Later zegt de hertog overigens opnieuw dat de ridder zich 'hout so jolij's' dat hij wel een geliefde moet hebben (vs. 333-335). Kennelijk beschouwde men vrolijkheid als een teken dat iemand verliefd was. Intussen heeft de hertog geen idee wie de jonge ridder bemint. Als de ridder alles zal opbiechten onder ede, zal de hertog zijn besluit hem te verbannen heroverwegen, en zich bij bewezen onschuld achter de ridder scharen.

297 *Maer wildi mi nu ter stat
Sweren ende gheloven dat
Bi trouwen ende bi eeden
Dat ghi mi selt die waerhede
Segghen die ic u vraghen sal
Entie waerheit lien al
Ic saels nu wel houden an u
Ende saels di wel verdraghen nu*

De ridder belooft dit zijn heer, maar hij is bevreesd om zijn geheim prijs te geven (vs. 319-355). Maar de hertog dringt aan, anders zal de jongeman uit het land verdreven worden om de woorden die de hertogin sprak. De hertog kan zich echter niet voorstellen dat de vazal die hij als zijn vriend beschouwt, hem ontrouw is geweest (vs. 327-330). Maar de ridder is zo vrolijk dat hij wel een geliefde moet hebben, en daarom vreest de hertog dat de ridder zijn oog op de hertogin heeft laten vallen. Zijn vrouw heeft hem immers van het oneerbare voorstel van de ridder verteld. Daarom dringt de hertog er bij de ridder op aan om te vertellen wie zijn geliefde is: de hertogin of een andere vrouw (vs. 336-241). Hij heeft immers gezworen zijn heer de waarheid te vertellen, en anders zal hij verbannen worden uit het land.

341 *Segt mi es syt selve ofte wiet si
Want ghi hebt ghesworen mi
En doedijs niet alte hant
Soe verbiedic u mijn lant*

De ridder is zeer angstig, en hij weet niet wat hij doen moet. Nu hij hoort dat hij, wanneer hij zijn geheim niet zal prijsgeven, verbannen zal worden, stromen de tranen uit zijn ogen (vs. 393-396). Als de hertog dit ziet, krijgt hij medelijden met de ridder die zijn geheim niet durft bekend te maken. Maar de hertog, van wie expliciet vermeld wordt dat hij niet gevoelloos is, ziet aan zijn ridder dat die hem niet vertrouwt, en dat hij vreest dat de hertog zijn geheim zal bekendmaken (vs. 402-407). De hertog geeft aan dat hij geheimen altijd bewaart. Liever zou hij zijn ogen laten uitsteken, dan dat hij een hem toevertrouwd geheim zou openbaar maken.

410 *Eer ict ontecke iement el
Dat mi die liede seiden
Al dus in heimelijcheiden
Ic liete mi eer doghen over luut
Deen na dander steken uut*

De hertog vraagt zijn vriend of die hem valsheid toedicht. Zelfs al had zijn ridder een overspelige relatie met zijn zuster, dan nog, zweert hij bij God, zou hij het in geen geval doorvertellen (vs. 415-418). Overigens noemt de hertog in zijn gelofte een familierelatie, en ook de burggravin is een familielid van hem, hoewel ze niet zijn zuster maar een nicht is.

De ridder geeft ondanks de goede woorden van de hertog, te kennen dat het hem zwaar valt zijn geliefde te onthullen omdat hij vreest dat dit hem zijn leven zal kosten (vs. 419-423). Maar nogmaals zweert de hertog bij zijn trouw dat nooit iemand van hem zal horen over de overspelige relatie van de ridder. De verteller laat de hertog in deze situatie heel zelfverzekerd overkomen. Hoe zelfverzekerder en betrouwbaarder de hertog hier overkomt, des te meer zal de hertog straks tegenvallen als hij het geheim van de ridder vlotjes prijsgeeft aan zijn vrouw.

424 *Doen antworde die hertoghe rike
Dat ghelovic u bi miere trouwen
Dat nemmermeer man ofte vrouwen
Van minen weghe weten sal
Dat hout voer die waerheit al
Noch in ghelate noch in waert*

Na de dreigementen en beloftes van de hertog gehoord te hebben, zwicht de ridder en hij vertelt dat de burggravin zijn liefste is. Dan wil de hertog graag weten of er mensen van hun liefde afweten (vs. 438-440). Maar de ridder wijst erop dat er niemand is die dit weet. De hertog begrijpt dan niet hoe de geliefden ooit de gelegenheid vonden om elkaar te ontmoeten (vs. 445-447). Daarop vertelt de ridder hoe hij de burggravin ontmoet met behulp van haar hondje (vs. 448-456). De hertog wil de woorden van zijn vazal graag controleren, en hij vraagt of hij eens een ontmoeting tussen de ridder en zijn burggravin mag zien. Hij belooft zeer heimelijk te werk te gaan, zodat zijn nicht hem in elk geval niet zal opmerken.

457 *Die hertoghe seide Es dit waer
Soe biddic u leidt mi daer
Tierst als ghi daer gaet
Te besiene oft aldus staet
Ic swere u bider trouwen mijn
Dat ic daer alsoe heimelec sal sijn
Dats mijn nichte niet weten en sal*

De ridder stemt hiermee in. Hij zal al die avond naar zijn geliefde gaan, en de hertog mag met hem mee. De hertog belooft opnieuw dat niemand via hem van de geheime liefde zal weten (vs. 467-468). Vervolgens zweert hij dat hij die avond op de afgesproken plaats zal zijn (vs. 474). De hertog verlangt ernaar het bewijs te zien van de trouw van zijn ridder. Ook wil hij graag weten of het zijn nicht zal zijn, naar wie de ridder straks zal gaan.

481 *Den hertoghe verlangde sere daer naer
Want hi wiste gherne voer waer
Weder dat sijn nichte si often si*

Die avond gaan de hertog en de ridder samen naar het huis van de burggravin. De hertog verschuilt zich, en de ridder wordt hartelijk ontvangen door de burggravin terwijl de hertog toekijkt (vs. 505-508). Als de hertog de wederzijdse liefdesverklaringen van de burggravin en de ridder aanhoort, moet hij bekennen dat hij zijn geliefde ridder niet langer beschuldigen kan van hetgeen zijn vrouw hem verteld heeft. De hertog ziet in dat hij zijn ridder onterecht gewantrouwd heeft, en dat zijn vrouw hem heeft voorgelogen.

525 *Dies liet hi neder vallen stille
Al gader sinen quaden wille*

*Ende hielt dat vore waerhede
Dat hem sijn wijf loghene sede
Ende valscheit dede verstaen
Sijn meswanen liet hi gaen*

Als de ridder de nacht heeft doorgebracht met de burggravin, laat zij hem uit. De hertog die kennelijk de hele nacht op de ridder gewacht heeft, gaat direct op hem af (vs. 570-574). Hij omhelst hem en vertelt zijn vazal dat hij hem nog meer is gaan waarderen, en dat hij nu meer waarde hecht aan de woorden van de ridder dan aan hetgeen zijn eigen vrouw hem vertelde.

580 *Die hertoghe seide Bi onsen here
Ic minne u uter maten sere
Ende wil u van miere vrouwen
Emmermeer vort ghetrouwen
Want ic u ghetrouwe vinde
Van dat ic niet en kinde*

De ridder drukt zijn heer nogmaals op het hart om de geheime liefdesverhouding niet naar buiten te brengen, en de hertog belooft dit plechtig voor de derde maal (vs. 594-596).

Het geheim onthuld

Vanaf die tijd bewijst de hertog zijn ridder nog meer eer dan hij eerder deed (vs. 603-604). En uiteraard valt dat ook de hertogin op. Daarom doet ze alsof ze een ziekte onder de leden heeft, zodat de hertog die nog steeds veel van haar houdt, vol bezorgdheid in haar kamer komt en haar vraagt wat er aan scheelt.

619 *Die hertoghe die grote minne
Droech te siere vrouwen waert
Wert te hant sere vervaert
Ende es haestlijc op ghestaen
Ende in die camere ghegaen*

Maar de hertogin die schijnbaar in verdriet is gehuld, spreekt harde woorden tot haar man, waarop uitgebreider ingegaan wordt bij de bespreking van haar personage. De hertogin stelt dat de hertog zijn ridder, na het oneerbare voorstel aan de hertogin, nog meer liefheeft en nog meer eer bewijst dan voorheen, maar haar man wrekt het onrecht dat haar is aangedaan niet (vs. 628-642). De hertog wil dat zijn vrouw zwijgt, en zegt verder dat hij verraders haat, en die niet bij zich wil hebben (vs. 643-647). Hij weet immers dat zijn vrouw niet de waarheid spreekt, door het geheim dat de ridder hem vertelde. De ridder heeft er nooit over gedacht de hertogin zulke oneer aan te doen als waarvan zij hem beschuldigt.

648 *Wat hulpt die sake die ghi mi
Seidt Dat wetic wel dat si
Al loghen ende niet waerheide
Soe wel wetic sijn heimelijcheide
Hine peinsde noit int herte niet
Die valscheit die ghi hem antiet*

Die nacht als de hertog welgemoed naar bed gaat, omhelst hij zijn vrouw en hij kust haar. Maar de hertogin keert zich van hem af; ze wil niet minnekozen met een man die haar veracht. Ze noemt haar man gemeen en zichzelf dwaas dat ze in de liefde van haar man gelooft. Zijn liefde is volgens haar huichelarij; zij vertelt wel alles aan haar man, maar haar man houdt op zijn beurt zaken voor haar verborgen. De hertogin doet alsof ze hierdoor

aangedaan is, en haar tranen kan de hertog niet verdragen (vs. 727-728). Hij vertelt zijn vrouw dat het hem niet past het geheim dat hij gehoord heeft, aan zijn vrouw te vertellen. Er is immers niemand die het weet, het zou onbehoorlijk zijn als hij het wel zou doorvertellen.

731 *Maer wet wel voer waerhede
Dat de sake die ic weet
U te vertellen niet en steet
Ende niemen sone weet die
Ende soe waert dan dorpernie
Dat icse u liete verstaen*

Maar de hertogin huilt nog harder, en ze wijst haar man erop dat hij haar vroeger wel in vertrouwen nam, maar nu niet meer. Nu hoeft hij haar het geheim niet meer te vertellen; ze weet toch wel dat haar man haar haat, terwijl zij hem liefheeft (vs. 737-747). Dan gaat de hertog overstag. Hij gelooft nu dat zijn vrouw een geheim zal bewaren (vs. 752-754). Daarom hoeft hij het geheim niet aan zijn vrouw te verzwijgen. Hij voegt er wel aan toe dat, wanneer hij er ooit over zal horen spreken, dit onverbiddelijk de dood van de hertogin zal betekenen. Maar de hertogin belooft het geheim te bewaren (vs. 778-848).

755 *Ende dat ic u die heimelijcheide
Die ic hebbe in minen sin
U niet sculdich te helen en bin
Op dat salict u doen verstaen
Maer dat wet al sonder waen
Bi miere trouwen es dat sake
Dat icker af hore eneghe sprake
Ghi sterfter omme wetet wale*

De dood van de geliefden

Als de burggravin en de ridder door liefdesverdriet en zelfbestrafing gestorven zijn, snelt de jonkvrouw die zich in hetzelfde vertrek als de geliefden bevond, bevreesd naar de hertog en ze vertelt hem wat er gebeurd is (vs. 1051-1059). De hertog wordt door verdriet overspoeld als hij de vreselijke boodschap hoort en hij gaat uit de feestzaal naar de plaats waar de dode geliefden liggen, terwijl hij van verdriet niets kan uitbrengen (vs. 1060-1068). Maar dan komt de hertog tot zichzelf; hij trekt het zwaard uit de ridder en zeer verbolgen en ontdaan gaat hij naar de feestzaal waar gedanst wordt. Hij neemt zijn vrouw en onthoofd haar, zoals hij eerder gezworen had haar te zullen doen wanneer ze het geheim zou bekendmaken (vs. 1076-1081).

Er heerst grote ontsteltenis onder de feestgangers. De hertog vertelt de omstanders de ware toedracht van de sterfgevallen aan het hertogelijke hof, en de gasten gaan in droefheid uiteen (vs. 1084-1092). De twee gelieven worden onder één zerk begraven, en zijn eigen vrouw begraaft de hertog zoals haar stand vereist (vs. 1095-1098). Hij heeft veel verdriet want hij weet zich schuldig aan de dood van het drietal. Daarom legt hij zijn hertogelijke functie af: hij gaat als tempelier een vroom leven leiden, teruggetrokken uit de wereld.

1099 *Entie hertoghe om dat
Hadde den rouwe soe groet
Datse om sinen wille doot
Waren heefti tcruce ontfaen
Ende voer over zee saen
Daer hi te hant wert tempelier
Ende liet al sijn heerscap hier
Daer leidde hi een heilich leven
Ende hevet dese werelt begheven*

Conclusie hertog

Wanneer de hertogin bij haar man beklag doet over het vermeende wangedrag van de ridder, bevindt de hertog zich tussen twee vuren. Enerzijds wil hij zijn vrouw niet afvallen en gelooft hij wat zij zegt, maar anderzijds kan hij zich niet voorstellen dat de ridder zijn vrouw een oneerbaar voorstel heeft gedaan. Als hij het verhaal van zijn vrouw gaat verifiëren bij de ridder, blijkt dat zijn vrouw gelogen heeft. Bij het constateren van deze leugen wordt echter geen actie ondernomen door de hertog. Hij blijft zijn echtgenote liefhebben als vanouds. Enige tijd later laat hij zich immers opnieuw ompraten door zijn vrouw, en geeft hij het geheim prijs dat de ridder hem onder ede had toevertrouwd.

De hertog is een naïeve en onbetrouwbare figuur met weinig ruggegraat. Hij laat zich meerdere malen door zijn vrouw inpalmen en bedriegen, en hij confronteert haar vervolgens niet met de leugens die zij hem voorgeschoteld heeft. De hertogin geeft wel aan dat de hertog vroeger betrouwlijker was met haar dan nu (vs. 744-745), maar gezien de leugenachtigheid van de hertogin is het de vraag of er waarde geschonken moet worden aan deze woorden.

Het karakter van de hertog komt ook openbaar in de manier waarop hij met zijn beloftes omgaat. Op een onnadenkende manier spreekt hij van het geheim van de ridder, waardoor hij de nieuwsgierigheid van zijn vrouw aanwakkert. Hij verraadt na enig aandringen de geheime relatie van de ridder met de burggravin, terwijl hij meerdere malen onder ede gezworen had dit geheim voor zich te houden. Op het moment dat hij zijn eerste belofte breekt, doet hij een volgende belofte: hij zal zijn vrouw doden wanneer ze de geheime relatie van de ridder en de burggravin naar buiten brengt. Aan het einde van het verhaal krijgt de hertog opeens wel pit, en houdt hij zich stipt aan zijn laatste belofte. Als de hertog verneemt dat zijn vrouw over de geheime relatie gesproken heeft, onthoofd hij haar.

Aan het einde van het verhaal ziet de hertog in dat de drie hoofdpersonages door zijn toedoen gestorven zijn. Daarom trekt hij zich terug uit de wereld, en hij gaat een vroom leven leiden als kruisvaarder. Ook bij de hertog zien we dat hij de schuld niet op een ander schuift, maar de schuld van de tragedie op zichzelf betreft. Hij gaat hierin echter niet zover dat hij aan zichzelf de doodstraf voltrekt zoals de ridder deed. Mogelijk waren bij de ridder zijn moed en het onmetelijke verdriet bij het zien van zijn gestorven liefste van invloed, toen hij zelfmoord pleegde. Bij de hertog daarentegen is weinig moed te bespeuren, en zijn relatie met de hertogin heeft, ondanks dat hij nog wel van haar houdt, op zijn minst al een deuk opgelopen.

Secundaire literatuur

Meder 1989

De hertog gelooft zijn vrouw als zij hem vertelt dat de ridder haar een oneerbaar voorstel gedaan heeft. Hierover schrijft Meder: 'Kennelijk hebben gebeurtenissen in het verleden geen aanleiding gegeven voor de hertog om aan de woorden van zijn vrouw te twijfelen.'¹¹⁸ Daarentegen vindt Meder het 'curieus dat de hertog de ridder niet op zijn woord gelooft, in een maatschappij waarin men toch zo'n grote waarde hecht aan bekentenissen onder ede'.¹¹⁹

De hertog houdt van zijn vrouw en hij vertrouwt haar volkomen. Zelfs als ze hem over het 'vergrijp' van de ridder voorgelogen heeft, blijft de hertog in haar geloven en

¹¹⁸ Meder: 1989, p. 56.

¹¹⁹ Meder: 1989, p. 58.

vertrouwt hij haar het geheim van de ridder toe. Het hoeft dus niet zo te zijn zoals Meder schetst, dat de hertogin wel volkomen zuiver te werk ging voor deze gebeurtenis; want zelfs na voornoemde ernstige leugen van de hertogin gelooft haar man haar nog. Verder schetst Meder de tegenstelling dat de hertog zijn vrouw wel, maar zijn ridder niet gelooft. Allereerst is het logisch dat de hertog het 'slachtoffer' van een ondaad, zijn geliefde vrouw, eerder gelooft dan de 'dader', zijn ridder die beweert dat hij onschuldig is. Bovendien zou in dit geval de ridder de vrouw van de hertog willen beminnen, hetgeen sterk strijdt met het eergevoel van de hertog. Ten slotte is het logisch dat de hertog zijn ridder niet meteen gelooft, als de ridder aanvoert dat hij een geheime liefde heeft, en dat hij de hertogin daarom niet belaagd heeft. De hertog heeft de ridder namelijk nog nooit met een vrouw gezien, en hoe weet hij dan dat deze de waarheid spreekt, temeer daar er zo'n ernstige beschuldiging tegen hem gedaan is? De hertog wil, en naar mijn idee is dat zijn goed recht, het bewijs van de geliefde van de ridder met eigen ogen zien. Waar de hertog zijn vrouw dadelijk gelooft, is hij minder overtuigd van de onschuld van de ridder, en dat is in het geval van de hertog niet meer dan logisch. Men gelooft eerder zijn verkrachte vrouw dan de ridder die haar verkrachtte.

Gerritsen 1997

Gerritsen stelt dat de hertog de wijsheid ontbeert waarover een vorst hoort te beschikken: 'Hij laat zich door zijn vrouw wijsmaken dat de ridder, voor wie hij een grote genegenheid koestert, hem in zijn eer heeft aangetast door haar, zijn echtgenote, lastig te vallen.' Maar in plaats van zijn vrouw ter verantwoording of zijn nicht tot orde te roepen, 'laat hij zich meeslepen tot een onbedwingbare voyeuristische nieuwsgierigheid' als hij de ontmoeting van de ridder en de burggravin wil zien. Verder merkt Van Oostrom op dat de hertog nog maar net gezworen heeft de geheime liefde geheim te houden, of hij laat zich het geheim ontfutselen. Pas als de hertog de gevolgen van zijn daad inziet, vindt hij de kracht om een daad te stellen. Van Oostrom is wel positief over zijn liefde tot de hertogin: 'Er kan geen twijfel aan bestaan dat de hertog van zijn vrouw houdt; hij kan het niet aanzien dat zij ongelukkig is.'¹²⁰

Ik ben het met Gerritsen eens. De hertog koestert een zo grote liefde voor zijn vrouw dat hij vrijwel alles over zijn kant laat gaan, en dat zij alles van hem krijgt gedaan. Hij gaat direct in op de beschuldiging van haar aan het adres van zijn geliefde ridder, hij roept zijn vrouw niet ter verantwoording als hij gehoord heeft dat ze haar aanklacht tegen de ridder gelogen heeft, en hij vertelt na een kort aandringen van de hertogin over de geheime liefde van de ridder die hij beloofd had geheim te houden. (VS?) Ook stem ik met Gerritsen in als hij zegt dat de hertog pas daadkrachtig wordt als hij ziet dat door zijn toedoen het liefdespaar gestorven is. Wel vraag ik me af of de hertog zo onbedwingbaar nieuwsgierig en voyeuristisch is als Gerritsen voorstelt. De hertogin wil als bewijs van hun liefde de ontmoeting tussen de ridder en de burggravin zien. Dat lijkt me zijn goed recht, zeker gezien het feit dat hij de twee nooit samen gezien heeft. Er staat enkel vermeld dat de hertog bij hun ontmoeting scherp oplette, 'die hertoghe diere mercte naer' (vs. 521). Maar dat is logisch als de hertog de minnares van de ridder wil herkennen; het is immers avond en al duister (vs. 480). Nadat de ridder uitgelaten is door zijn geliefde, komt de hertog op hem af die nu overtuigd is van de onschuld van de ridder. Hij heeft dan wel de hele nacht gewacht op zijn ridder, maar dat kan evenzeer uit liefde voor hem als uit voyeurisme zijn. De tekst wijst mijns inziens op de laatste, als hij de ridder omhelst die hij opnieuw ontvangt in zijn gunst.

¹²⁰ Gerritsen: 1997, p. 11-12.

Lodder 1998

Lodder geeft aan dat de hertog het hoofse ideaal met voeten treedt, als hij zich niet discreet terugtrekt op het moment dat de ridder zijn geliefde ontmoet.¹²¹ Met betrekking tot de hertog vraagt Lodder af: 'Hoe kan de hertog zo beminnelijk en bezorgd tegenover zijn vrouw staan, terwijl hij toch weet dat zij hem voorgelogen heeft? Waarom ontmaskert hij haar valse liefdesverklaringen niet en schenkt hij haar geloof terwijl hij weet dat ze hem eerder voorgelogen heeft? Waarom roept hij haar niet ter verantwoording voor haar valse beschuldiging, waarom wil hij niet weten wat haar bezielde heeft?'¹²²

Zoals ik al in reactie op Gerritsen schreef, is de hertog mijns inziens geen indiscretie te verwijten. Het is niet meer dan logisch dat de hertog zich niet meteen terugtrekt als de ridder zijn geliefde ontmoet. Hij wil er namelijk eerst zeker van zijn dat de vrouw die hij ziet echt zijn nicht is. Daarbij komt dat de geliefden, nadat zij elkaar begroet hebben, naar binnen gaan en de deur sluiten. De hertog wacht dan op de ridder in de boomgaard, op een plaats waar hij in elk geval niet gezien kan worden door zijn nicht (vs.493-496). Hij kan dan ook nauwelijks meegenoten hebben van het liefdesspel van de ridder en de burggravin, als dat al zijn bedoeling was geweest. Lodder vraagt zich af waarom de hertog van zijn vrouw blijft houden, en haar niet op het matje roept. Hierover schreef ik in de conclusie dat de hertog een naïeve figuur is met weinig pit. De hertog gaat liever niet tegen zijn vrouw in, en hij laat zich diverse malen door haar bedotten.

¹²¹ Lodder: 1998, p. 18.

¹²² Lodder: 1998, p. 23-24.

DE HERTOGIN

De ridder wordt door iedereen aan het hertogelijke hof bewonderd. Ook de hertogin heeft hem zeer lief, en zij maakt dit hem dikwijls duidelijk (vs. 119-121). Het laat de ridder echter onverschillig; hij heeft zijn liefde immers al aan de burggravin geschonken, en tegen hun wederzijdse liefde kan niets op (vs. 122-130). De hertogin had echter graag zijn genegenheid gekregen, als hij niet zijn trouw had beloofd aan een ander (vs. 131-134).

Voorstel van de hertogin

Op een dag spreekt de hertogin de ridder aan, en ze laat hem blijken dat zij hem welgezind is. De hertogin is zo van de ridder onder de indruk dat ze wel een liefdesrelatie met hem zou willen aangaan. Hij is zo moedig en schoon dat hij met eer een kroon zou kunnen dragen (vs. 139-142). Om zijn dapperheid die overal bekend is, zou het de ridder betamen dat hij een hoofse dame had om te beminnen.

143 *Van uwer groter vromecheit
Heeft men herde verre gheseit
Dies betaemt u wel dat
Dat ghi mint te selker stat
Daert u eerlijc ende goet ware*

Maar de ridder reageert afwijzend op de woorden van de hertogin; hij heeft er niet over gedacht een vrouw zijn hart te geven. De hertogin dringt echter aan op een liefdesrelatie, terwijl ze eraan toevoegt dat de ridder om zijn deugd en eerzaamheid wel iemand van een hogere stand kan beminnen.

154 *Laet gaen u herte ghevet haer ganc
Des biddic u op alle bede
Ende legtse tere hogher stede
Daer u al doghet ende al ere
Af come des biddic u sere*

Opnieuw wijst de ridder haar af, ditmaal met het voorwendsel dat hij wel hoog in aanzien zou moeten staan om ooit een minnares te krijgen die zo edel is als de hertogin. De hertogin is echter vasthoudend, en raadt hem opnieuw aan om haar lief te hebben. Dan zal hij alles van haar krijgen wat hij wil.

168 *Hier toe seldi comen wale
Ende of ic u gave mine minne
Beide met herten ende met sinne
Want ghijs mi wel dunct wert
Segget mi wes ghi beghert
Want ic ander u herde wel*

Maar voor de derde maal wijst de ridder het aanbod van de hertogin af. Hij zou zijn meester de hertog verraden en onteren als hij zich zou binden aan de hertogin. Daarop raakt de hertogin vertoornd, en ze geeft aan dat niemand iets van hun samenkomst zou hoeven weten.

186 *Doen antworde die vrouwe sciere
Ontstekende in grote erheit
Om dat hi hare al dus ontseit
Si seide Her quaet wie bid u dies*

Tot grote woede van de hertogin blijft de ridder bij zijn standpunt. Ze vertrekt toornig naar haar slaapkamer en doet alsof ze iets onder de leden heeft. 's Avonds begint ze in haar droefheid te huilen om zo de aandacht van de hertog te trekken (vs. 195-204).

Beschuldiging van de ridder

De hertog is verontrust als hij zijn vrouw ziet huilen, en hij vraagt naar de reden voor haar droefheid. De hertogin vertelt dat ze bedroefd is omdat geen goede heer een valse verrader kan onderscheiden van een goede man, opdat hij zich voor het kwaad zou kunnen hoeden.

209 *Mi deert utermaten sere
Dat gheen goet here en can
Ghekinnen enen valschen man
Ende enen verradere voer enen goeden
Dat hire hem vore mochten hoeden
Ende hem moeten ter oren gaen*

De hertog is verbaasd om de woorden van zijn vrouw. Hij haat verraders, en hem is niet zoiets gebeurd als datgene waarvan zijn vrouw een beeld schetste (vs. 216-222). Maar de hertogin houdt voet bij stuk. Ze geeft aan dat zijn ridder haar het voorstel gedaan heeft om met haar het liefdesspel te spelen, hetgeen haar zeer gekrenkt heeft.

223 *De vrouwe seide Ic segt u dan
Ghi hout hier met u enen man
Ende enen ridder die vrome si
Die anleide noch heden mi
Van minnen dat mi sere deert
Want het hadde mi onwert
Van sijnre talen ende noch doet*

Daarom raadt de hertogin haar man aan om de ridder weg te jagen. De hertog heeft hem te veel eer bewezen, en wanneer de ridder zijn kans schoon ziet, zal hij zijn heer nog meer schade berokkenen (vs. 232-236). Als de hertog hoort van het kwaad dat zijn ridder gedaan heeft, belooft hij zijn vrouw de ridder te verbannen. De hertog kan nauwelijk geloven dat zijn trouwste ridder heeft geprobeerd zijn vrouw te beminnen (vs. 239-243). Hij onderzoekt de zaak, en hij komt erachter dat het verhaal van zijn vrouw niet blijkt te kloppen; zijn ridder is gelukkig met de burggravin van Vergi, een nicht van de hertog (vs. 245-530). De hertog verbant zijn ridder niet, maar hij geeft hem nog meer eer dan hij deed in vroeger dagen.

De hertogin is toornig omdat ze de ridder haat die versmaadde (vs. 605-607). Ze gaat op bed liggen alsof ze ziek is, en ze wenst dat de dood spoedig komt (vs. 608-614). Een knecht die de hertogin op bed ziet liggen, waarschuwt snel de hertog. De hertog die zijn vrouw zeer liefheeft, is zeer ontdaan bij het horen van de boodschap over zijn zieke vrouw, en hij gaat dadelijk naar haar toe (vs. 619-625).

De hertogin neemt haar smart zwaar op en ze ontziet haar man niet. Ze vindt dat de hertog te weinig aandacht aan haar schenkt, dat de hertog te vriendschappelijk omgaat met de man die zijn vrouw verkrachtte, maar haar eer wordt niet gewroken op die misdadiger (vs. 629-635). De hertog wreekt haar en zijn eigen eer niet, maar hij bemint de ridder nog meer dan voorheen, enkel om haar boosheid te vermeederen.

636 *Donnere die hi mi messeide
Ende die hi mi te voren leide
Was alsoe wel uwe als mijn
Maer in maechs niet ghewroken sijn*

*Ghi hebten liever dan te voren
Om te meerdere minen toren
Soe doedi hem meerder ere*

De hertog geeft daarop aan dat hij verraders altijd zal haten. Bovendien weet hij door het geheim van de ridder dat deze de hertogin nooit zou aanranden zoals zij tegen hem gelogen heeft; het is beter dat ze er nu over zwijgen (vs. 643-654). De hertog vertrekt en de vrouw blijft verbolgen achter, ze zal niet meer op de toenaderingspogingen van haar man in te gaan voor hij het geheim van de ridder aan haar verteld heeft.

664 *Mocht sine in haren arm ghecrighen
Hine souts haer niet swighen
Hier na peinsde die vrouwe sere
Ende pijnder na in allen kere
Hare ensien om datse woude
Dat hi haer segghen soude*

Het geheim onthuld

Die nacht wil de hertog zijn vrouw beminnen, maar de hertogin keert zich van hem af. Ze heeft geen behoefte aan zijn liefkozingsen (vs. 676-685). Volgens haar bestaat er geen valsere man op aarde is dan de hertog, en geen dommere vrouw dan zij is, omdat ze uit 'liefde' voor haar man al zijn leugens gelooft (vs. 684-694). Zij is zo naïef dat ze meteen gelooft wat haar man haar zegt, hoewel dat leugens zijn. Ze wist niet dat de hertog haar zo bedriegen zou dat hij haar geen deelgenoot van zijn geheimen zou maken; dit doet haar pijn en ze ziet dat hij ondanks zijn liefdesbetuigingen, niet meer van haar houdt (vs. 695-711). De hertogin houdt zelf nog steeds veel van haar man, voor hem kan zij 'niets' verborgen houden.

712 *Ende ghi wet doch lieve here
Dat ic u minne herde sere
Ende ic u niet ghehelen en can
Het es recht ghi sijt mijn man
Waert mi goet ofte quaet
Ic soude u segghen minen raet
Maer nu seggic u dat ghi
Wel cont helen jeghen mi*

De hertogin begint te zuchten en te huilen. De hertog kan haar tranen niet verdragen, maar hij wil ook niet het geheim verraden dat zijn vriend de ridder hem toevertrouwd heeft; dat zou onbehoorlijk zijn (vs. 728-736). De hertogin zegt dan dat zij het geheim niet meer hoeft te weten, maar in haar hart is ze wel 'verdrietig' dat de hertog haar niet zo goed vertrouwt dat hij haar het geheim zou vertellen (vs. 737-742). De hertog houdt haar voor een boze vrouw; voorheen is ze immers vertrouwelijker met hem geweest maar ze voegt er huichelachtig aan toe dat haar man haar nu haat, en dan zij moet het geheim van haar man maar respecteren.

743 *Ghi hout mi seker over quaet
Ic waende heimeliker met u
Hebben gheweest dan ic ben nu
Ghi haet mi dats goet te siene
Mi steet des raeds wel tonsiene*

De hertogin gaat nog harder te huilen, en de hertog krijgt medelijden met haar. Hij vertrouwt zijn vrouw het geheim toe, maar hij zweert haar te zullen doden als zij erover zal praten (vs. 748-762). De hertogin belooft dit grif: ze zweert bij God dat ze niet zo gemeen of boosaardig

is dat ze ooit iets zal zeggen tot schade van haar man (vs. 763-767). En dan schenkt de hertog zijn vrouw vertrouwen. Hij vertelt haar het geheim tot in de kleinste details, en de hertogin zweert met een eed dat zij het niet verder zal vertellen op straffe des doods (vs. 780-784). Maar in haar hart is de hertogin woedend dat de ridder zijn hart gegeven heeft aan iemand van zo lage afkomst als de burggravin, en haar afwees waarmee hij haar grote versmaadheid heeft aangedaan (vs. 785-793). Ze neemt zich daarom voor met Pinksteren de burggravin een lesje te leren, waardoor ze te schande gemaakt zal worden.

794 *Maer op dat ic den sinxen dach
Met ghesonden leven mach
Ic sal haer enen lesse lesen
Si salder af bescaemt wesen*

De hofdag

Tijdens de Pinksterdagen wordt er een hofdag georganiseerd, en daarvoor worden ook de burggravin en de ridder uitgenodigd. Als de hertogin de burggravin ziet, dan ontbrandt in haar hart een vurige haat tegen haar rivale (vs. 810-814). Toch bewijst de hertogin haar meer eer, en ze behandelt haar vriendelijker dan enige andere vrouw die op het feest is (vs. 815-817). Maar het doet de hertogin wel veel pijn te moeten verdragen dat ze de burggravin niet mag zeggen wat ze graag tot schande van de burggravin zou willen zeggen.

818 *Maer grote pine doet haer verdrach
Datse haer niet segghen en mach
Dat si wel sere begheert
Tonteckene te haer weert*

Na het feest en de maaltijd trekken de vrouwen zich terug naar de vertrekken van de hertogin, om daar te gaan dansen. Voor de hertogin is het nu de tijd en gelegenheid om de boosheid te uiten die zij in haar hart heeft (vs. 831-834). De hertogin wijst er de burggravin schertsend op dat de burggravin blij zal zijn nu zij zo'n knappe, bevallige en charmante minnaar heeft.

836 *Vrouwe borchgravinne sijt blide
Want ghi mint nu ten tide
Een scoen lief ende feitijts
Ende hebdt enen fraien amijs*

De burggravin antwoordt daarop even luchtig dat ze niemand haar liefde gunt dan haar eigen man; God moge hem blijdschap en eer geven, want ze houdt van niemand anders dan van hem (vs. 840-845). De hertogin brengt daartegenin dat de woorden van de burggravin niet geloofwaardig zijn. De burggravin heeft haar 'ambacht' immers aan haar hondje geleerd, dat zijn taak goed vervult. De hertogin doelt hier op het feit dat de hertogin haar hondje zo heeft afgericht dat hij de ridder laat weten wanneer de burggravin hem ontvangen kan (vs. 85-104).

846 *Neen ghi vrouwe dese tale
En es gheloeflijc wale
Want ghi hebt gheleert soe wel
U ambacht al sonder spel
An dat clein hondekijn*

De andere vrouwen in het vertrek die alles aangehoord hebben, begrijpen niet waarnaar de hertogin verwijst, en waarom zij heimelijk lacht (vs. 852-855). Maar de burggravin heeft de boodschap begrepen; ze trekt zich terug in een zijvertrek, vervuld van ontzetting en verdriet.

De dood van de geliefden

In de zijkamer sterft de burggravin van liefdesleed, en ook haar minnaar berooft zich van het leven als hij de oorzaak hoort van het sterven van zijn geliefde (v. 861-1050). Dan wordt de hertog gewaarschuwd door het meisje dat zich in het vertrek bevindt waar het zojuist beschreven drama zich afspeelde. Zij vertelt haar heer dat de burggravin stierf doordat de hertogin een toespeling maakte op haar hondje, in het bijzijn van de andere vrouwen (vs. 1054-1059). De hertog weet meteen waar dit op slaat, en hij wordt door verdriet overmand als hij de twee gestorven geliefden ziet (vs. 1060-1066). Maar dan wordt hij zeer verbolgen, en gaat met getrokken zwaard de feestzaal in waar zijn vrouw met de andere vrouwen aan het dansen is (vs. 1067-1074). Hij neemt zijn vrouw en slaat haar hoofd doormidden zodat haar hersenen gekliefd worden, zoals hij het haar eerder gezworen heeft. De vrouw sterft en de hertog laat haar lichaam eervol begraven zoals haar stand vereist (vs. 1098).

*1075 Daer hi sijn wijf hevet vernomen
Ende sloech haer tswert op thoot boven
Dat daer die hersene cloven*

Conclusie hertogin

De hertogin is de kwade figuur in *De burggravin van Vergi*. Zij is de aanzet van de hele tragedie. Over de hertogin wordt niets goeds geschreven. Ze wil een relatie met de ridder, en als hij haar afwijst, slaat de liefde om in haat en beschuldigt zij hem van amoureuze voorstellen. Ze huichelt over haar liefde tegen de hertog, en ze wil koste wat het kost het geheim achterhalen wat de hertog voor haar achterhoudt. Vervolgens belooft ze het geheim te zullen bewaren, maar bij de eerste gelegenheid brengt ze het al ter sprake. Door haar woorden sterft de burggravin, en dientengevolge ook de ridder. Uiteindelijk wordt ook zijzelf de dupe van haar loslippigheid. De hertogin wist echter van tevoren dat het haar dood zou worden wanneer ze de geheime relatie van de ridder met de burggravin zou openbaren.

In haar slechtheid is de hertogin het tegenbeeld van de burggravin. De burggravin bemint haar geliefde oprecht, ze gunt hem alle goeds, zelfs wanneer ze denkt dat haar geliefde haar verraden heeft. Haar liefde voor hem is zo groot dat ze niet langer kan leven als ze niet meer zeker kan zijn van zijn liefde voor haar. De hertogin is verliefd op de ridder, maar hij beantwoordt haar verliefdheid niet. Daardoor slaat haar liefde om in haat. De hertogin wordt oprecht bemind door haar man, maar ze gebruikt hem enkel om er zelf beter te worden, bijvoorbeeld door hem het geheim van de ridder te ontfutselen. De hertogin is jaloers op de burggravin omdat die de liefde van de ridder wel heeft en zijzelf niet. Ze is vals door gebruik te maken van de goedgelovigheid van haar man. Ze probeert de ridder eerverlies te geven door haar man voor te liegen dat de ridder haar een oneerbaar voorstel te doen. Haar woorden lijken steeds mooi en oprecht, maar haar daden steken er slecht bij af.

De hertogin vindt dat de ridder voor haar had moeten kiezen in plaats van voor de burggravin, want zij is hoger in rang dan haar. Het lijkt de hertogin vervolgens ook niet om een oprechte liefdesrelatie. En opnieuw komt daarmee het contrast met de burggravin openbaar. Diens relatie met de ridder was oprecht, terwijl de hertogin de ware liefde niet respecteert. Volgens haar zou de ridder moeten overstappen van liefde als iemand zich aan hem aanbiedt die hoger in rang is dan zijn geliefde.

Secundaire literatuur

Van Oostrom 1985

De hertog neemt zijn vrouw in vertrouwen, terwijl de hertogin hiervoor in ruil absolute discretie belooft. Als de hertogin de geheime liefde van de ridder te weten is gekomen, merkt Van Oostrom op dat zij 'de beslissende troef' in handen krijgen.¹²³ Vervolgens schendt de hertogin haar belofte 'op duivelse wijze': 'Als zij de burggravin laat merken dat zij op de hoogte is, verzwijgt zij daarbij de rol van de hertog; daarmee suggereert zij het zelf van de ridder te hebben vernomen, hetgeen de vertwijfeling van de burggravin nog heviger maakt.'¹²⁴

Van Oostroms stelling dat de hertogin haar belofte op 'duivelse wijze' schendt, is naar mijn idee enigszins overdreven. Tijdens het bal moest de hertogin haar opmerkingen op zo'n manier inkleden dat de boodschap alleen overkwam bij de goede verstaander, in dit geval de burggravin. Ze wil immers alleen de burggravin verschrikken. En het is beter dat de andere dames niet begrijpen waarover de hertogin spreekt, zodat er des te minder kans is dat de hertog te horen krijgt dat zijn vrouw het geheim heeft laten uitlekken. De hertogin verpakt de boodschap meer op een slinkse manier dan op een duivelse wijze. Van Oostrom gaat teveel uit van het gezichtspunt van de arme burggravin, als hij zegt dat de hertogin expres niet wijst op de rol van de hertog. De hertogin wil kwetsen maar ook in alle voorzichtigheid haar eigen hachje redden.

Meder 1989

Volgens Meder moest de hertogin in haar heftige verliefdheid de ridder wel een aanzoek doen, maar de ridder moest haar wel afwijzen.¹²⁵ De 'heftige reactie van de hertogin die zich nodeloos versmaad acht', is begrijpelijk, maar 'desalniettemin is de hertogin met haar reactie nu reeds enigszins uit haar hoofse rol gevallen, en spoedig zal zij haar ware gelaat tonen.'¹²⁶ Wanneer de hertogin niet zo doortrapt was geweest, maar behept met hoofse deugdzaamheid, dan zou ze vrede gehad hebben met de liefde van de ridder voor de burggravin: 'Maar in de loop der gebeurtenissen is haar kwaadaardigheid aangewakkerd en nu zij pas in dit stadium verneemt dat de ridder een verhouding heeft met haar nicht, is zij niet meer van zins om dit over haar kant te laten gaan. Ze zint op wraak.'¹²⁷ In haar gedrag naar de hertog wordt de hertogin getekend 'in haar raffinement om de situaties optimaal naar haar hand te zetten'.¹²⁸

Het lijkt erop dat de hertogin niet weet dat de liefde tussen ridder en burggravin al langer speelt. Ze is namelijk woest dat de ridder iemand van zo lage afkomst verkozen heeft boven haar. Maar de ridder kon niet weten dat de hertogin die aanzienlijk boven hem verheven is in rang, ook haar oog op hem had laten vallen. Hij kiest dus niet direct voor de burggravin en tegen de hertogin, maar hij is al van een geliefde voorzien, en daarom slaat hij het aanbod van de hertogin af. Ik ben het niet met Meder eens als hij zegt dat pas vanaf het moment dat de hertogin doorheeft dat de ridder een relatie met de burggravin heeft, dat haar wraakzucht begint op te spelen. Ze is immers al vertoornd vanaf de afwijzing van de ridder (vs. 195). Vanaf dat moment speldt ze haar man immers op de mouw dat de ridder haar een oneerbaar voorstel gedaan heeft. Ik ben het wel met de onderzoeker eens als hij zegt dat de hertogin tegenover haar man geen middel schuwt om haar zin te krijgen.

¹²³ Van Oostrom: 1985, p. 85.

¹²⁴ Van Oostrom: 1985, p. 90.

¹²⁵ Meder: 1989, p. 72.

¹²⁶ Meder: 1989, p. 55.

¹²⁷ Meder: 1989, p. 64-65.

¹²⁸ Meder: 1989, p. 55.

Meder vraagt zich af waarom de hertogin het zo ver heeft laten komen: ‘Waarom heeft zij het geheim verklapt als zij dat met de dood moest bekopen? De straf is toch te zwaar in verhouding tot het satanische genoeg dat ze kon beleven aan het openbaren van het geheim en het kwetsen van haar rivale.’¹²⁹

Mijns inziens vermoedde de hertogin dat het niet zo’n vaart zou lopen wanneer ze subtiel verwees naar de overspelige relatie van de burggravin. Wanneer de burggravin verdwijnt in een zijvertrek en sterft, en daarna de ridder idem dito, heeft de hertogin niets in de gaten. In het vertrek waar het feest wordt gevierd, is de hertogin nog nietsvermoedend aan het dansen is (vs. 1074-1075). Ze heeft haar gram gespuwd en nu kan ze tevreden deelnemen aan de rest van het feest. De hertogin weet niet dat de liefde van de burggravin zo groot is, dat ze sterft als ze van de ‘ontrouw’ van de ridder hoort. En als dan ook de ridder gestorven is, komt de loslippigheid van de hertogin openbaar en ze krijgt de straf die haar beloofd was.

Gerritsen 1997

Volgens Gerritsen wijst erop ‘hoe geraffineerd de hertogin met geveinsde tranen haar man om haar vinger weet te winden’. Zij aarzelt niet om ‘op schaamteloze wijze misbruik te maken van zijn zwakheid; zij weert zijn liefkozingen af en speelt de gekrenkte onschuld, bewegend dat hij haar oprechte liefde versmaadt’.¹³⁰ Ze weet het voor te stellen alsof de hertog haar liefde afwijst en haar gemeen behandelt door voor haar verborgen te houden wat hij over de ridder te weten is gekomen. Toch weet de hertogin haar man ‘op uiterst geraffineerde wijze het geheim te ontfutselen’. Ten slotte beschrijft Gerritsen het verschil tussen de hertogin en de burggravin: ‘Tegenover de afgunst, de gekrenkte trots en de berekenende valsheid van de hertogin staat de oprechte liefde van de burggravin, die zich door haar minnaar verraden voelt, maar hem niettemin vergiffenis schenkt.’¹³¹

Gerritsen typeert de hertogin op de juiste wijze. Zij weet precies hoe ze met haar man moet omgaan om hem te laten doen wat zij wil. Ze laat niet na de zwakheid en toegeeflijkheid van haar man ten opzichte van haar te misbruiken. Zoals in de conclusie te lezen is, heb ik ook de hertogin tegenover de burggravin gezet. Ik kan hier dan ook van harte met Gerritsen instemmen als hij de egoïstische hertogin tegenover de onzelfzuchtige burggravin zet.

Lodder 1998

De hertogin staat voor de keus te spreken of te zwijgen. Als ze zwijgt over de relatie van de ridder zal ze geen wraak kunnen nemen, maar spreken betekent de dood. Lodder wijst erop dat de hertogin niet in tweestrijd verkeert: ‘Zij weet meteen al dat ze haar mond niet zal houden.’ De hertogin meende namelijk een slimme manier gevonden te hebben waardoor ze wraak kon nemen zonder dat ze dit met de dood zou moeten bekopen.¹³²

De hertogin denkt inderdaad een slimme manier gevonden te hebben waardoor ze wel haar gal kan spuwen, maar niet gedood wordt. Zoals ik al eerder schreef, blijft de hertogin nietsvermoedend feestvieren als ze de burggravin toegesproken heeft. Ze heeft er geen rekening mee gehouden dat het zou kunnen dat de burggravin zou kunnen sterven van liefdesverdriet zoals in het verloop van het verhaal gebeurt. En als de dood van de burggravin en haar ridder openbaar komen, dan kan hertogin haar gerechre vonnis niet meer ontlopen.

¹²⁹ Meder: 1989, p. 70.

¹³⁰ Gerritsen: 1997, p. 12.

¹³¹ Gerritsen: 1997, p. 16.

¹³² Lodder: 1998, p. 22.

BOODSCHAP

De boodschap van *De burggravin van Vergi* is expliciet vervat in voor- en nawoord van het verhaal. Minnaar, wees op je hoede en houd je liefde geheim, anders zul je er later schade en schande van ondervinden. Wees hoofs tegen iedereen maar houd je liefdesleven verborgen en geef je hart niet bloot. Wanneer je zelf je geheim al niet voor je kunt houden, hoe zal dat dan een ander vergaan als het zijn eigen geheim niet betreft. Wees op je hoede voor iedereen, want er zijn er velen die nieuwsgierig zijn naar de geheimen van een ander, die beloven de geheimen te bewaren, maar die ze vervolgens snel naar buiten brengen. Wie een geheime liefde heeft, moet oppassen voor vriend en vijand opdat hij geen schande zal verwerven. Want zodra het geheim geopenbaard is, gaat de hoorder ermee heen en die vertelt het bij elke gelegenheid; de liefde gaat over in haat, en het loopt verkeerd af met de geliefden (vs. 1-35).

Aan het einde van het verhaal komt de verteller terug op de boodschap die hij al gaf in de proloog. Verberg je liefde altijd en voor iedereen. Dan handel je goed, in het bijzonder naar je geliefde toe. Deel je liefde alleen met je liefste, en verberg het verder voor iedereen want er liggen steeds verraders op de loer. Moge God die verraders verdoemen (vs. 1108-1117). Kortom, minnaar wees verstandig en bewaar het geheim van de liefde voor vriend en vijand.

Een goed voorbeeld van de gevolgen van het bekendmaken van een verborgen liefde zien we in het verhaal over de burggravin van Vergi. Ten langen leste vertelt een ridder zijn geheime relatie met de burggravin aan zijn hertog, die hem zweert het geheim te bewaren. Maar als de vrouw van de hertog bij haar man aandringt, geeft hij het geheim prijs ondanks zijn dure eed. Ook de hertogin zweert te zwijgen, maar al bij de eerste gelegenheid onthult ze het geheim.

De situatie in het verhaal verschilt wel van die in de proloog. Daar wordt beschreven dat je je liefde moet bewaren, in de zin van dat je die niet zomaar moet rondbazuinen. Maar in het verhaal ligt de situatie aanzienlijk gecompliceerder. De ridder staat voor een levensgrote keuze: of hij verlaat het land en zijn vriendin, of hij geeft zijn geheime liefde prijs met alle gevolgen van dien. De ridder heeft niet de vrijblijvende keus om mensen al dan niet te vertellen van zijn liefde voor de burggravin, maar hij moet zijn geheime liefdesrelatie opbiechten of hij zal verbannen worden. Het verhaal van de burggravin is een goede illustratie bij de boodschap nooit je liefdesgeheimen bloot te geven, maar het geeft meteen aan dat dit niet altijd zo eenvoudig ligt als het in de proloog en de epiloog voorgesteld wordt.

Echter, niet alleen deze boodschap klinkt in het verhaal door. In het verhaal komt ook nog tweemaal een algemeen gedeelte voor over 'de vrouw'. De eerste keer is wanneer de hertog de leugens van zijn vrouw gelooft. Dan wijst de verteller erop dat het geloven van je vrouw de gewoonte van dwazen is (vs. 243-244). De tweede keer is wanneer de hertogin het geheim van de ridder haar man probeert te ontfutselen. De schrijver tekent daarbij aan dat vrouwen wanneer ze iets willen weten, daar altijd achterkomen omdat ze dan zo koppig en vasthoudend zijn (vs. 671-675). Het beeld dat hier geschetst wordt met betrekking tot de vrouw, is niet onverdeeld positief. De vrouw is erop uit om zicht te houden op alle zaken, zodat haar niets ontgaat, en waar ze haar koppigheid en vasthoudendheid bij inzet.

De boodschap van het verhaal is duidelijk: minnaar, bewaar je geheim voor iedereen. En en passant wordt er nog gewaarschuwd voor de vasthoudendheid waarmee vrouwen het spreekwoordelijke naadje van de kous willen weten. Deze boodschap past bij de *Burggravin van Vergi* als we kijken naar de aanleiding van het drama. Immers, was de liefde niet uitgelekt maar verborgen gebleven, dan hadden burggravin en ridder nog lang en gelukkig geleefd. Toch is de boodschap mijn inziens wat mager voor het verhaal, als we bijvoorbeeld kijken

naar de onzelfzuchtige burggravin. Zij houdt zoveel van haar geliefde dat ze hem op voorhand alle schuld vergeeft. Ze sterft omdat ze niet kan leven met de gedachte dat de ridder meer van de hertogin houdt dan van haar. Ook trouw en ontrouw spelen in het verhaal. Naast de trouw van de burggravin aan haar geliefde, blijft de ridder trouw aan zijn heer. De heer blijft trouw aan zijn vrouw die hem heeft bedrogen. En de hertogin ten slotte wil overspel met de ridder, liegt over de vermeende aanranding van de ridder, ze liegt tegen haar man en palmt hem in, ze veroorzaakt de dood van de burggravin, haar minnaar en zichzelf. De verteller had dus een wat diepgaander les kunnen meegeven aan het publiek.

Opvallend is dat overspel in het verhaal niet direct wordt veroordeeld. Er wordt gesproken van oprechte liefde tussen burggravin en ridder, en deze liefde wordt ook uitvoerig geroemd: *Sine minde sonder loes* (vs. 76). De verteller gaat zelfs zover dat hij beweert dat er nooit meer nadien een liefde geweest zal zijn zoals die tussen burggravin en ridder (vs. 78-84). Maar als de ridder later zijn liefde moet openbaren aan de hertog, dan is hij bevreesd, en spreekt hij over het openbaren van *onse mesdaet* (vs. 377). De liefde wordt oprecht en zuiver genoemd, maar de ridder spreekt toch van misdaad en overspel. De liefde lijkt minder oprecht dan op eerste gezicht schijnt, zeker als we de burggravin later schertsend tegen de hertogin horen liegen dat ze van niemand houdt dan van haar man (vs. 841-845).

In het verhaal zien we geen verband tussen het huwelijk en oprechte liefde. Niet het overspel en de leugen van de burggravin, maar het verraad van de geheime liefde worden veroordeeld (vs. 76-81). Wel is het bijzonder dat de ontrouw van de ridder ten opzichte van zijn heer, wanneer hij overspelig was geweest met de hertogin, zwaar aangezet wordt, maar dat de ontrouw van de burggravin werkelijk geen woord verspild wordt. Klaarblijkelijk is de trouw tussen leenheer en leenman belangrijker dan de trouw tussen man en vrouw.

EINDCONCLUSIE

In alle teksten van mijn onderzoek staan relaties centraal. Alleen de *Karel ende Elegast* heeft betrekking op een feodale relatie tussen leenheer Karel en twee van zijn leenmannen. In de drie andere is sprake van liefde; tussen Beatrijs en haar minnaar, tussen Lanseloet/ de ridder en Sanderijn, en tussen de burggravin en haar ridder. Deze conclusie bestaat uit drie delen allereerst bekijken we wat er uit de verschillende verhalen overeenkomt wat betreft de wereldse, hoofse cultuur en de bijbehorende ethiek. Vervolgens doen we hetzelfde voor de religieuze cultuur en ethiek. Daarna onderzoeken we elk verhaal om te zien of het de wereldlijke of de religieuze ethiek vertegenwoordigt.

Wereldse cultuur en ethiek

Locus amoenus en Hortus conclusus

In drie van de vier teksten is zoals opgemerkt, sprake van liefde. De geliefden spreken vaak af op een rustige plaats waar ze elkaar kunnen beminnen. Op enkele plaatsen in deze werken wordt de omgeving uitgebreid beschreven als een liefelijke plaats. De geliefden ontmoeten elkaar, en de man raakt in vuur en vlam, en wil zijn begeerte vervullen.

Zo vraagt Lanseloet of Sanderijn met hem het minnespel wil spelen: *Hier neder in dit groene dal / Daer die voghelkine maken gescal / Ende die bloemen staen int groen* (vs. 119-121). De ridder ontmoet Sanderijn in *Dit foreest op dese fonteine* (vs. 416), en hij stelt tevens voor het liefdesspel te spelen (vs. 442). Ook wanneer Beatrijs en haar jongeling samen de wereld zijn ingegaan, komen ze op een liefelijke plaats waar ook de jongeling Beatrijs voorstelt de liefde te bedrijven: *Daer die voghele hadden feest / Si maecten soe groet gheschal / Daer stonden scone bloemkine / Op dat groene velt ontploken / Die scone waren ende suete roken* (selectie uit vs. 328-339).

In voornoemde verzen is sprake van een locus amoenus. De locus amoenus is de standaardbeschrijving van een lustoord en een paradijs in de vrije natuur: ‘Tot de stoffering van het ideale landschap behoren bomen, een weidje, een beekje, vogelzang, bloemen en een briesje’. Deze sfeerbeschrijving komt vooral voor in de hoofse roman. De locus amoenus is in de hoofse literatuur niet geschikt als ‘locus amoris, een plaats om de liefde te bedrijven’; ‘daar geeft men de voorkeur aan een geciviliseerde locatie, vaak een hortus conclusus, een afgesloten (kasteel)tuin.’¹³³ Het is dan ook niet verwonderlijk dat Sanderijn en Beatrijs beide weigeren in te gaan op het voorstel van hun metgezel. Beatrijs voegt er zelfs aan toe dat ze de ridder wel wil beminnen op een geciviliseerde plaats wil doen. Hierop kom ik nog terug.

Niet alleen de locus amoenus, maar ook de hortus conclusus komt in de teksten naar voren. Van Bork beschrijft de hortus conclusus als ‘een geciviliseerde, van de buitenwereld afgesloten en daarom discrete en exclusieve locatie’. De omsloten tuin, die ook wel een ‘gestileerde boomgaard (vergier)’ is, ‘is een locus amoris, een plaats om lief te hebben, en komt als zodanig in bijna elke hoofse tekst voor’.¹³⁴

Sanderijn vertelt de ridder haar parabel terwijl ze met hem in een warande zit waar mooie bomen staan. Ook de beschrijving van deze plaats lijkt op de geciviliseerde hortus conclusus, een discrete plaats waar Sanderijn haar verhaal kan doen: *Nu ga wi dan in dese*

¹³³ Bork e.a.: 2002, lemma: ‘locus amoenus’.

¹³⁴ Bork e.a.: 2002, lemma: ‘hortus conclusus’.

warande / Ane siet desen boem scone ende groen / Hoe wel dat hi ghebloyet staet / Hi staet in soe soeten dal / Dat hi van rechte bloyen moet / Hi versiert al desen bogaert (selectie uit vs. 484-495). In de *Beatrijs* spreekt de non met haar jongeling af dat hij op haar zal wachten in de boomgaard: *Daer buten inden vergier / Onder enen eglentier / Wacht daer mijns* (vs. 149-151). Beatrijs wil niet in het veld de liefde bedrijven met de jongeling, maar wel op een geciviliseerde, discrete plaats: *op een bedde wel ghemaect* (vs. 360). Ook de ridder ontmoet de burggravin van Vergi in een boomgaard. Zij hebben deze discrete en verborgen plaats uitgekozen omdat ze bang zijn dat hun liefde bekend zal worden: *Ende hadden vercoren om dat / Ene scoene heimelike stat / In enen boegaert* (vs. 63-65).

Daarnaast komt in de *Beatrijs* en *Vergi* de egelantier naar voren. Meder wijst erop dat de egelantier in de middeleeuwse literatuur bij uitstek het zinnebeeld van de liefde was. De wilde roos is enerzijds het symbool van de hemelse liefde, maar anderzijds en bovenal het symbool van de wereldse liefde.¹³⁵ De symbolische betekenis van deze roos past daarmee vooral bij de *Beatrijs*, waarin de aardse en de hemelse liefde worden gethematiseerd.

Geschenken voor geliefde

De mannen proberen ze hun geliefde ook te verleiden door het aanbieden van geschenken. In de *Burggravin van Vergi* hebben twee mensen al een relatie, en zijn zij bij elkaar; opvallend is dat in deze tekst niet gesproken wordt van geschenken. De ridder is immers al verzekerd van de liefde van de burggravin. In de *Lanseloet* en *Beatrijs* daarentegen zijn de partners al wel verliefd, maar nog niet samen. En in beide teksten bieden de mannen hun lief kostbare geschenken aan om daarmee haar hart te veroveren. Lanseloet en de ridder hebben een juweel of een kasteel voor Sanderijn. Lanseloet spreekt tot zijn geliefde Sanderijn: *Ic sal u gheven een yuweel / Ic wane ghi noit des ghelike en saegt* (vs. 91-93), en de ridder zegt: *Nu comt met mi in mijn casteel / Ghi en saecht noit soe scone juweel / Dat sal wesen u ende mijn* (vs. 443-445). In de *Beatrijs* volgt na een beschrijving van kostbare klederen, en allerlei sieraden die de jongeling voor Beatrijs kocht, een samenvatting van de verteller: *Om al die chierheit dede hi proeven / Die eneger bruut soude behoeven* (vs. 179-180). Degene die zijn geliefde nog niet geheel in zijn macht heeft, probeert haar te paaien met materiële zaken.

Trouw en ontrouw

De materiële zaken zijn binnen een relatie niet van het grootste belang. Onontbeerlijk zijn trouw en oprechtheid tussen twee geliefden. Trouw is overigens niet alleen binnen een liefdesrelatie belangrijk, maar binnen alle relaties. Zo is ook in het ridderverhaal *Karel ende Elegast* is sprake van trouw en ontrouw tussen de leenheer en zijn vazallen.

Elegast blijft Karel trouw ondanks dat hij door hem verbannen is, en zijn trouw zorgt voor blijdschap en verwondering bij Karel: *Dat hem Elegast die dief / Goet gonste ende hadde lief* (vs. 631-632). Maar Karels zwager Eggeric is hem tot zijn verdriet ontrouw: *Sijn herte was sonder riveel / Datten die gheen wilde verraden / Die hem soude staen in staden* (vs. 1049-1051).

De vriend van Beatrijs belooft diverse malen haar nooit te verlaten: *Waer dat wi ons bewinden / In scede van u te ghere noet / Ons en scede die bitter doet* (vs. 310-312). Als er echter tegenslagen komen, gaat hij er vandoor: *Aenden man ghebrac dierste trouwe / Hi lietse daer in groten rouwe / Ende voer te sinen lande weder* (vs. 428-430). Beatrijs' vertrouwen in haar vriend wordt beschaamd ondanks de geloftes die hij haar gedaan heeft: *Die ghene heeft mi begheven / Daer ic mi trouwen toe verliet* (vs. 435-436). Maar Maria blijft Beatrijs wel trouw en ze zorgt voor haar, onder andere door Beatrijs' dienst in het klooster waar te nemen: *Maria hadde ghedient voer hare / Ghelijc oft sijt selve ware* (vs. 857-858).

¹³⁵ Meder: 1995, p. 53.

Lanseloet belooft eerst Sanderijn nooit te dwingen de liefde te bedrijven, maar even later verkracht hij haar: *Daer toe hebbic u te lief / Sanderijn wel scone wijf / Dat ic onteren soude u lijf / Scone maget al hadicx die macht* (vs. 136-139). Sanderijn blijft na haar belofte aan de ridder hem eeuwig trouw: *Want hem mijn herte met trouwen mint / Boven alle creaturen* (vs. 778-779).

De burggravin van Vergi sterft omdat ze vermoedt dat de ridder haar ontrouw is geweest: *Ic ben verraden ende ghehoent* (vs. 905). De ridder pleegt zelfmoord omdat hij niet trouw geweest is aan hun afspraak de liefde geheim te houden: *Ic ben verradere ende onghetrouwe / Ic hebbe u doot wel lieve vrouwe* (vs. 1022-1023). De hertogin wordt gedood omdat ze niet trouw geweest is aan haar belofte aan de hertog om de geheime liefde niet bekend te maken (vs. 780-784). De hertog is niet trouw aan zijn beloftes aan de ridder, en hij geeft de wereld op en hij wordt tempelier: *Hadde den rouwe soe groet / Dat om sinen wille doot / Waren heefte tcruce ontfaen* (vs. 1099-1102).

Dodelijke liefde

In elk van de teksten waarin liefde speelt, vreest een van de personages dat de liefde bij hem of haar tot de dood zal leiden, als er geen bevrediging gevonden wordt. In een later stadium leidt het verdriet bij enkele van de personages ook daadwerkelijk tot de dood.

Aan het begin van het toneelstuk komt Lanseloet Sanderijn tegen en hij verklaart haar zijn liefde. Sanderijn geeft aan dat er geen sprake kan zijn van liefde tussen hen om het standsverschil. Lanseloet probeert haar dan te overtuigen: *En machic us niet gheweldich sijn / Dat sal mi kosten dleven mijn / Ende ewelijc benic verloren* (vs. 69-71). Later, als Sanderijn na Lanseloets verkrachting vertrokken is, is Lanseloet vol verdriet: *Ay ic minne haer reine lijf / Soes ere mi dunct dat ic verdwine* (vs. 533-534). Als Lanseloet ten slotte hoort dat Sanderijn gestorven is, zal hij ook sterven maar wel in de blijde hoop op een hemelse hereniging met Sanderijn: *Dies heeft mijn herte soe groten toren / Dat mi scoren sal van rouwen / Ic hoepse in hemelrike te scouwen / Daer omme willic nu sterven blidlike* (vs. 922-925).

Ook de burggravin van Vergi sterft van liefdesverdriet. Ze had sowieso al geen moment langer willen leven als de ridder gestorven was: *Waer di lief vore mi doot bleven / Ene ure en haddic niet willen leven* (vs. 922-923). Maar nu vreest ze dat haar geliefde haar verraden, en de hertogin boven haar verkozen heeft. Daarom bidt ze God om een spoedige dood, en evenals bij Lanseloet is haar sterven zonder smart: *Van hem comt mi selc soetecheit / Dat mi te sterven en es gheen pine* (vs. 951-952).

Ook de ridder die de burggravin liefhad, sterft bij de ontdekking van de dood van zijn geliefde. Hij is diepbedroefd: *Si es doot wat salic an gaen* (vs. 990). Als hij ontdekt dat zijn geliefde door zijn schuld gestorven is, past hij het recht op zichzelf toe en pleegt hij zelfmoord terwijl hij de dag vervloekt dat hij de burggravin zag: *Lacen lieve amie / Dat u mijn oghen saghen nie* (vs. 1016-1017).

Ook Beatrijs spreekt van een liefde die haar gek zal maken als ze er geen gehoor aan geeft: *Ic ben soe verladen / Met starker minnen ende ghewont / Dat mi die crancheit sal doen dolen* (vs. 74-78) en *Ic werde mijns sins te male quijt / Blivic langer in dit abijt* (vs. 231-232).

Religieuze cultuur en ethiek

Geliefde belangrijker dan God

De liefde leidt in enkele gevallen zelfs tot de dood. Bij deze personages was hun geliefde het allerbelangrijkst in het leven, belangrijker dan alle aardse én hemelse zaken. In twee verhalen zegt de vrouw namelijk dat ze haar geliefde zou verkiezen boven het leven met God in de hemel. Beatrijs zegt dat, wanneer zij in de hemel was en haar geliefde op aarde, ze zeker naar de aarde gekomen zou zijn: *Waric in hemelrike gheseten / Ende ghi hier in ertrike / Ic quame tot u sekerlike* (vs. 380-382).

En al zou God vanuit de hemel neerkomen en de burggravin van Vergi zijn hemelse vreugde beloven en ze zou haar geliefde daarmee verliezen, dan had ze geweigerd: *Want waer God comen sekerlike / Selve ute hemelrike / Ende hadde mi ghelooft sijn vroude / Ende ic u daer mede soude / Verliesen ic hadt weder seit* (vs. 906-910).

De burggravin laat het hierbij, maar Beatrijs trekt haar woorden nog snel terug, en ze vraagt God of Hij haar dwaasheid ongewroken wil laten: *Ay God latet onghewroken / Dat ic dullijc hebbe ghesproken* (vs. 383-384). De minste blijdschap in de hemel is immers aan geen aardse vreugde gelijk.

Bewust kiezen voor kwaad

De geliefden zondigen niet alleen ‘per ongeluk’, maar ook willens en wetens. Zo verkracht Lansloet zijn geliefde Sanderijn, terwijl hij al voorafgaand aan zijn schandelijke daad weet dat hij wat hij gaat doen verkeerd is: *Dat ic die dorperheit begonste* (vs. 259). Ook Beatrijs weet vooraf dat het niet in de haak is, dat ze het klooster verlaat, maar ook zij gaat door: *Ic ducht mi die vaert sal rouwen* (vs. 301). Lanseloet smeekt God al vooraf om vergeving van Sanderijn voor de zonde die hij nog verrichten moet: *Ic bidde Gode den oversten voeght / Dat sijt niet qualijc nemen en moet* (vs. 275-276). Ook Beatrijs bidt al op voorhand of haar zonden vergeven mogen worden: *Soe moetti kinnen minen noet / Ende mine mesdaet mi vergheven* (vs. 220-221).

Zonde en vergeving

Maar al heeft men zonden begaan, er is ook ruimte voor vergeving. *Karel ende Elegast* is hier beslist in: mensen mogen fouten maken in hun leven, als zij zich maar op tijd tot God wenden om genade en vergeving. En ook in de *Beatrijs* zien we dat de genade van God de grootste zondaar redt van zijn zonden, als diegene maar berouw toont en zijn zonden opbiecht. Bij *Lanseloet van Denemerken* zien we dat Lanseloet die zich verkeerd gedraagt, zijn ondergang tegemoet gaat, en Sanderijn die zich goed gedraagt, krijgt uiteindelijk ook iets goeds terug. De *Burggravin van Vergi* is een tragisch verhaal waar de burggravin en de ridder, de meest onschuldigen, en de hertogin, de meest schuldige, het eerst sterven. De hertog die overblijft, trekt zich terug uit de wereld en gaat als kruisvaarder een vroom leven leiden.

Aanvankelijk is Beatrijs van mening dat ze geen grote zondaar is, maar dat ze vanzelfsprekend recht heeft op vergeving. Wanneer Beatrijs refereert aan de zondaar Theophilus en de kwaaddoener Gisemans, zegt ze daarbij dat deze mannen gered worden ondanks hun zonden (onder andere vs. 533-538). Dan zal zij toch zeker wel gered worden... De vanzelfsprekendheid van het recht op vergeving lijkt minder te worden naarmate het langer duurt dat de vergeving van zonden Beatrijs ten deel valt.

Duivel

In *Beatrijs* komt de duivel driemaal ter sprake. Allereerst aan het begin van het verhaal waar de verteller zegt dat de duivel Beatrijs verleidt door de liefde. Daarbij geeft hij aan dat de

duivel er zonder ophouden op uit is om de mensen te verleiden: *Want die duvel altoes begheert / Den mensche te becorne ende niet en cesseert* (vs. 65-66). Hij probeert macht uit te oefenen door de mensen met kwade listen te verleiden tot vleselijke zonden (vs. 68-70). Vervolgens gedraagt Beatrijs zich volgens de wil van de duivel door het klooster te verlaten en in zonden te leven; en als ze zijn wil doet, houdt de duivel zich rustig.

Als Beatrijs berouw krijgt, geeft Maria haar in nachtelijke visioenen de opdracht haar plaats in het klooster weer in te nemen. Beatrijs is dan bevreesd dat de duivel tot haar spreekt in plaats van God: *Si seide God gheweldechere / En ghehinct den duvel nemmermere / Dat hi mi bringhe mere verdriet Dan mi nu es ghesciet* (vs. 703-706 en verder tot 786). Maar als de non wil biechten bij de abt, dan probeert de duivel haar te verleiden haar zonden niet op te biechten zodat ze geen genade zal kunnen krijgen. Gelukkig weet Beatrijs hem te weerstaan en haar zonden worden uiteindelijk toch vergeven.

In *Karel ende Elegast* wordt de duivel slechts eenmaal kort aangestipt als Karel door het donkere bos rijdt, en een zwarte ridder tegenkomt. Even vreest Karel dan dat het de duivel is: *Nochtan weet ic te voren wel / Tis die duvel ende niemant el* (vs. 293-294). Later blijkt de zwarte ridder echter de verbannen Elegast te zijn.

Christelijke of profane ethiek

In elk van de vier middeleeuwse verhalen staan verschillende normen naast elkaar. Enerzijds is er de religieuze moraal die gebaseerd is op de officiële kerkelijke leer waarbij men leeft in afwachting van het laatste oordeel op de Jongste Dag. Anderzijds is er de wereldlijke moraal van eer en schande, waarbij men probeerde zoveel mogelijk eer te verkrijgen en zo min mogelijk schande en eerverlies te lijden. In alle werken probeert men zijn eigen eer en goede naam hoog te houden. Maar wanneer leef je volgens deze middeleeuwse verhalen goed, en door welke norm wordt het gedrag bepaald? Het antwoord op deze vraag loopt uiteen per verhaal. Daarom onderzoek ik ten slotte het viertal teksten op christelijke dan wel profane ethiek. Eerst kijk ik per tekst naar de religieuze normen, vervolgens naar de wereldlijke ethiek, en ten slotte kijk ik welke moraal de boventoon voert, oftewel volgens welke norm het gedrag wordt bepaald.

Beatrijs

Religieus

Beatrijs ziet de liefde tot God bij eigen ondervinding als het hoogste in het leven. Aan het begin van het verhaal wordt ze gekweld door de liefde voor een jongeman. Ze ziet ze geen andere uitweg dan met deze jongeling mee te gaan en de dienst van God op te geven. Daarna leeft ze vele jaren in grote zonden. Deze zonden worden niet goedgekeurd; Beatrijs zelf keurt haar daden al bij voorbaat af. Beatrijs wordt echter volledig door de liefde in de greep gehouden (vs. 63-64). Hierbij wordt echter wel aangegeven dat het de duivel is die Beatrijs verleidt (vs. 65-71). Daardoor lijkt het alsof dat de zonde als een kracht buiten Beatrijs wordt gepresenteerd, in plaats van iets in haarzelf. Temeer omdat de tekst verder louter uitput in het beschrijven van Beatrijs' goede kanten. Beatrijs zelf houdt zich overigens wél volledig verantwoordelijk voor de zonde die ze doet.

Als Beatrijs jarenlang in zonde geleefd heeft, ziet ze in dat ze niet op de goede weg is. Ze keert terug naar God. Langs een weg van berouw en biecht komt ze door de voorspraak van Maria uiteindelijk tot de volle vergeving van God: *Mensche du heves soe langhe ghecarmt / Dat Maria dijns ontfarmt / Want si heeft u verbeden* (vs. 673-675). Opvallend is dat Beatrijs pas genade ontvangt als de biecht bij haar is afgenomen; haar bekering verloopt volledig langs de officiële weg van boetedoening in de Rooms-katholieke kerk. Nadat Beatrijs' zonden haar vergeven zijn, krijgt de lezer het advies om Maria te zoeken in tijden van nood: *Wie aen u soect ghenade / Hi vintse al comt hi spade / U hulpe die es alte groet* (vs. 825-837). Daarom sluit de verteller de *Beatrijs* af met de opdracht dat ook de lezer moet bidden of Maria op de Jongste Dag onze voorspraak zal mogen zijn: *Dat Maria moet wesen / Ons vorsprake int soete dal / Daer God die werelt doemen sal* (vs. 1036-1038). Proloog en epiloog sluiten naadloos aan bij de christelijke ethiek: God deed het wonder ter ere van Maria, en wie zoals Beatrijs een voorspraak zoekt bij Maria, zal niet teleurgesteld worden.

Wereldlijk

Beatrijs is aanvankelijk erg gericht op haar eer. Zo schaamt Beatrijs zich als ze als jonkvrouwe in haar onderkleed voor haar minnaar staat: *Si begonste hare te scamen / Om dat si in enen pels stoet / Bloets hoeft ende barvoet* (vs. 260-262). Beide geliefden schamen zich om te bedelen, dat is hun eer te na: *Si waren hem liever vele doet / Dan si hadden ghebeden broet* (vs. 423-424). Na het vertrek van de jongeling, leeft Beatrijs lange tijd als prostituee: *Dat si langhe seven jaer / Ghemene wijf ter werelt ghinc / Ende meneghe sonde ontfinc* (vs.

456-458). Ze moet geld hebben om in leven te blijven, en daarbij verkiest ze prostitutie boven bedelarij: bedelen is immers openbaar, en daarom een schande. Prostitutie daarentegen vindt plaats in het geheim en buiten de stad; dat zorgt bij Beatrijs dus niet voor eerverlies want het is verborgen (vs. 449-450). Maar als Beatrijs haar zonden inziet en zich bekeert, dan gaat ze bedelen in plaats van zichzelf prostitueren (vs. 555-558). Vanaf die tijd vindt ze het belangrijker geen zonde tegen God te doen, dan haar eigen eer te behouden: *Dat si met enen swerde al bloet / Liever liete haer hoet af slaen / Dan si meer sonden hadde ghedaen* (vs. 487-489), terwijl ze zich eerder juist schaamde om te gaan bedelen. Beatrijs' eer blijft echter nog steeds belangrijk voor de jonkvrouw: Beatrijs is namelijk bang om naar het klooster terug te keren, omdat ze vreest dat ze ontmaskerd zal worden en daardoor nog meer eerverlies zal lijden: *Ochtic nu inden cloester ginghe / Ende men mi over dieveghe vinghe / Soe waric noch meer gescent* (vs. 707-709).

We zien tevens dat God en Maria steeds rekening houden met de wereld waarin Beatrijs leeft, en daarmee ook met Beatrijs' eer. Als Beatrijs terugkeert in het klooster en weer leeft volgens de religieuze norm, zorgt God ervoor dat er geen roddel verspreid of schande gesproken wordt over Beatrijs: *Si bleef inden cloester haren tijt / Sonder lachter ende verwijt* (vs. 855-856). Uit schaamte durft Beatrijs haar zonden geen mens te vertellen. Uiteindelijk gaat ze toch biechten bij een abt, en zo ontvangt ze vergeving van God: *Hare quaden sonden / Die si niet en dorste vermonden / Ghenen mensche no ontdekken / Noe in dichten oec vertrecken* (vs. 916-918). Als de abt ten slotte over het wonder van Beatrijs vertelt aan de kloosterlingen, blijven haar zonden verborgen en haar eer ongeschonden voor de mensen: *Maer sine wisten niet / Wie si was het bleef verholen* (vs. 1022-1023).

Conclusie

In de *Beatrijs* voert de religieuze norm uiteindelijk de boventoon, maar dat begint wel pas bij Beatrijs' bekering. Daarvoor is het verhaal nog op de hoofse norm gestoeld, waarbij Beatrijs zeer beducht is om haar eer; ze wil niet dat iemand iets van haar schandelijke verleden te weten komt. Dit verandert als ze tot bekering komt, dan verkiest ze een eerloos leven naar Gods wet boven een 'eervol' leven in zonde. Ze vindt haar eer overigens nog steeds niet onbelangrijk. Na haar bekering is het opvallend dat God en Maria hoewel die als vanzelfsprekend handelen volgens de religieuze norm, sterk rekening houden met Beatrijs' wereld die sterk op eer gericht is. God en Maria beschermen steeds de eer van Beatrijs, hoewel ze die zelf steeds minder belangrijk vindt dan het leven volgens Gods geboden. Als we de liefde van de man en de liefde van God tot Beatrijs nader bezien, dan zien we dat de man zich jegens Beatrijs schandelijk gedraagt door zijn beloftes te verbreken en haar te verlaten in een moeilijke tijd. God daarentegen blijft onvoorwaardelijk van Beatrijs houden en met Maria voor haar zorgen ook al leeft ze in grote zonden. God blijft Beatrijs trouw in de moeilijkste tijden, en Hij beschermt haar voor kwade geruchten en eerverlies. In het verschil tussen het handelen van de jongeman en God, zien we dat God niet alleen volgens de religieuze norm, maar zelfs ook volgens de wereldlijke moraal ver uitstijgt boven de stervelingen.

Karel ende Elegast

Religieus

Karel ende Elegast is ook een tekst waarin God uitstijgt boven de stervelingen. Karel wijst er in de epiloog op dat de liefde tot God het voornaamste in het leven is. Hij gedraagt zich in het verhaal ook naar deze boodschap. Bij belangrijke zaken in zijn leven betreft hij God, en als hij inziet dat hij in het verleden gezondigd heeft door een geschil verkeerd op te lossen, spant hij zich in om zijn fout te gaan recht zetten: *Ic salt beteren machic leven* (vs. 1064). Elegast leeft ondanks zijn verbanning nog steeds in dienstbaarheid aan God en zijn heer Karel, en daarvan heeft hij profijt in de vervolg van het verhaal. Eggeric de verpersoonlijking van het kwaad in de Karel, richt zich nooit tot God. Hij moet Gods hulp dan ook ontberen. De boodschap is namelijk: *Die U dienen sij sijn vroet / Ghi moecht helpen ende beraden / Die aen U soecken ghenaden* (vs. 1387-1389). Ook de duivel die de tegenstander is van al Gods goedheid, wordt eenmaal ter sprake gebracht in het verhaal.

Wereldlijk

De drie hoofdpersonages zijn sterk op hun eer gebrand. Karel wil zich tijdens het verwoede duel met Elegast niet overgeven en zijn naam bekendmaken, omdat hij zich anders eeuwig schamen zou: *Sal ic liden mijns namen / Ic souts mi eewelic scamen / Nemmermeer en gecreech ic eere* (vs. 417-419). Elegast wil Eggeric niet ombrengen door hem laf neersteken als die zich in een nadelige positie bevindt. Elegast wil eer behalen aan Eggerics dood: *Ic heb liever datmen mi prise / Dan ic u sloeghe bi rampe / Al soudic bliven inden campe* (vs. 1349-1351). Eggeric wil zich niet op een eerloze wijze om het leven laten brengen: *Ende peynsde in sinen moet / Na dat ghescepen stoet / Beter is camp dan hals ontween* (vs. 1254-1256).

Conclusie

De ethiek die in *Karel ende Elegast* te vinden is, valt onder de religieuze ethiek. De kernboodschap die de lezer meekrijgt, is dat wie genade zoekt bij God, ook door Hem geholpen wordt. Als er fouten gemaakt worden, zoals het stelen bij Eggeric, dan geeft Elegast aan dat dit geen zonde is (hij wil dus geen zonde doen), omdat hij steelt bij een dief. Elegast is verbannen om een klein vergrijp, maar hij is hierin niet opstandig tegen zijn heer, en hij blijft de laatste beschouwen als degene die over hem gesteld is, en die hij moet blijven bijstaan en dienen met al zijn krachten. De zonde wordt gestraft, en er is duidelijk de boodschap dat hoeveel zonde men ook gedaan heeft, er is vergeving te verkrijgen bij God.

Opvallend is dat er veel elementen van een wereldlijke ethiek in de tekst te vinden zijn. Deze elementen krijgen echter aan het einde een universele lading. Het verhaal over eer, trouw en schande bij Karel en zijn vazallen, vormt een afspiegeling van de opstelling van God ten opzichte van degenen die Hem wel en niet trouw zijn. De profane ethiek is hiermee geheel ingebed in en staat ten dienst van de christelijke moraal. De boodschap is immers: moge God helpen degenen die Hem dienen en zoeken, zoals Elegast Karel diende. En wie God zoekt en dient, die zal Zijn hulp en genade krijgen, zoals Elegast winst behaalde door trouw zijn heer Karel te dienen.

Lanseloet van Denemerken

Religieus

In *Lanseloet van Denemerken* draait het verhaal niet om een ‘persoonlijke’ relatie met God. De godsdienst speelt geen beduidende rol. Er wordt wel tot God gebeden als het nodig is, maar dit lijkt weinig meer te zijn dan de gebruikelijke plichtplegingen. Zo bidt Lanseloet tot God als hij Sanderijn terug wil hebben en als hij sterft, en Sanderijn bidt of God haar in alle eerzaamheid bewaren wil. We lezen niet van genade en redding zoals in *Karel ende Elegast* en in *Beatrijs*. De boodschap van het verhaal is ten slotte dat degene die troost van vrouwen wil verkrijgen, hoofs over en tegen vrouwen spreken moet. Anders zal het hem vergaan als Lanseloet, die door valse raad en onhoofse woorden de vrouw verloor die hij boven alles liefhad: *Daer omme radic boven alle dinc / Hoveschlike te sprekene elken man / Waer hi mach ende waer hi can / Ende sonderlinghe van allen vrouwen* (vs. 944-947).

Wereldlijk

De wereldlijke moraal komt in dit verhaal sterker naar voren dan de religieuze. Lanseloet spreekt van schande als zijn moeder hem voorstelt Sanderijn te verkrachten: *Dat ic die dorperheit begonste / Ende ic haer draghe soe vriendelike onste / Dat soude mi doer mijn herte deren* (vs. 259-261). Sanderijn is steeds gericht op haar eer: ze wil geen seksuele relatie buiten het huwelijk maar ze wil rein en eerzaam leven: *Maer ic wille gerne gherechte minne / Dragen sonder dorpernie* (vs. 106-107). Sanderijn wil haar eer bewaren hetzij zuiver levend buiten een relatie of eervol binnen een officiële verhouding. Vandaar dat Sanderijn niet ingaat op de avances van Lanseloet, die geen wettige verbintenis met haar wil aangaan.

Conclusie

In de *Lanseloet van Denemerken* ziet Lanseloet ook al van tevoren in dat zijn daad met Sanderijn slecht is. Bij hem is er echter geen sprake van dat hij zoals Beatrijs, op aanraden van de duivel op de kwade raad van zijn moeder ingaat. Lanseloet moet zijn daden volkomen voor eigen rekening nemen. Wel schuift hij in tegenstelling tot Beatrijs voortdurend de schuld op een ander, zijn moeder. Aan het einde van zijn leven geeft hij wel aan met Sanderijn in de hemel te willen leven, maar in zijn leven geeft hij hier geen blijk van. Hij wil immers geen verbintenis met haar aangaan. Sanderijn is wel een vrouw die eerzaam wil leven; het blijft echter de vraag of ze dit doet met het oog op de Tien Geboden, of om haar positie in de huwelijksmarkt te verstevigen. Het verhaal in zijn geheel geeft geen blijk van een leven met God volgens de christelijke leer: Lanseloet verkracht zijn geliefde, zijn moeder gedraagt zich laaghartig op grond van het standsverschil, geloftes worden verbroken, Sanderijn wordt voorgelogen. En de epiloog ten slotte wijst de mannen enkel op het verstandig en hoofs zijn in de omgang met vrouwen, waarmee ze voordeel kunnen behalen en troost verkrijgen. De conclusie kan daarom niet anders zijn dan dat in *Lanseloet van Denemerken* de profane ethiek de boventoon voert.

Burggravin van Vergi

Religieus

Evenals in de *Lanseloet* wordt in de *Burggravin van Vergi* slechts gebeden in geval van nood. De religieuze verrichtingen beperken zich daarmee tot algemeenheden. Zo bidt de burggravin wanhopig tot God als ze gehoord heeft van de 'ontrouw' van de ridder, en de ridder doet een gebed bij het doodsbed van zijn geliefde. Van de vier hoofdpersonages is de hertog uiteindelijk nog de meest godsdienstige: hij trekt zich uit wroeging terug uit de dienst van de wereld, om zich als kruisvaarder aan de dienst van God te wijden. In de epiloog die op het einde van de hertog aansluit, komt deze vroomheid niet terug. Daar wordt evenals in de proloog aangeraden de liefde geheim te houden in verband met de vele verraders - moge God hen vervloeken: *Wie dat draghet der minnen doegen / Trecke dit exempel vore oghen / Ende hele die minne alte male / Jeghen die liede soe doedi wale* (vs. 1108-1111). Het verhaal keurt overspel niet af, maar het spreekt er juist met lof over (vs. 76-79). Ook hierin sluit het verhaal niet aan bij de religieuze norm, die overspel afkeurt volgens het zevende gebod: 'Gij zult niet echtbreken'.

Wereldlijk

De burggravin en haar minnaar ontmoeten elkaar op geheime plaatsen om hun liefde voor anderen te verbergen en hun eer hoog te houden, omdat er anders schande van zou kunnen komen: *Niemen en wiste van dien dinghen / Dan si onder hem tween beiden / Soe sere hoedense hem van scalcheiden* (vs. 68-70). De ridder wijst de avances van de hertogin af omdat hij daarmee de eer van de hertog verraadt: *Maer jeghen die ere mijns heren / Die mi ere doet soe vele / Willic in erenste no in spele / Nemmermeer verradere sijn* (vs. 180-183). De hertogin beweert dat haar eer en die van de hertog door het liefdesaanzoek van de ridder gekrenkt zijn: *Want het hadde mi onwert / Van sijnre talen* (vs. 228-229), en *Donnere die hi mi messeide / Ende die hi mi te voren leide* (vs. 636-637). Burggravin verbergt haar liefde en is zo eervol. Maar komt haar overspel dan in de openbaarheid, dan is haar eer in gevaar en ze sterft van wanhoop: *Ic ben verraden ende ghehoent* (vs. 905).

Het verhaal prijst de liefde tussen de burggravin en haar minnaar, en er wordt geen moment over het overspel gerept. Volgens de wereldlijke moraal is deze liefde ook niet verkeerd. Zolang de relatie verborgen blijft, kan er immers geen schande van komen en blijft de eer ongeschonden voor de omgeving. Daarmee is voldaan aan de wereldse norm die erop gericht is te allen tijde eigen eer te behouden. Het verhaal wijst niet voor niets steeds waarschuwend op het helen van de liefde: komt de liefde in de openbaarheid, dan komt daarvan alleen maar ellende, maatschappelijke schade en schande. De boodschap van het verhaal is dan ook: houd je liefde voor iedereen verborgen behalve voor je geliefde, anders komt er alleen maar schande en onheil van: *Heeltse vrienden ende vianden / Sone wordi niet te scanden* (vs. 29-30).

Conclusie

Dit alles overziend, moeten we concluderen dat de *Vergi* onmiskenbaar op de wereldlijke norm gestoeld is. Het verhaal begint door erop te wijzen dat minnaars altijd moeten oppassen voor mensen die hun liefde in de openbaarheid willen brengen. De overspelige relatie van de burggravin met de ridder wordt vervolgens geprezen en niet afgekeurd volgens de religieuze norm. De godsdienstige plichtplegingen blijven beperkt tot algemeenheden, en het gedrag wordt geenszins door religieuze normen bepaald. De vier hoofdpersonages zijn steeds gericht op hun eigen eer, en dat zorgt steeds voor nieuwe verwickelingen. De hertogin is bijvoorbeeld in haar eer geschonden door het zogenaamde oneerbare voorstel van de ridder; door het

schenden van de eer van zijn vrouw is ook de hertog in zijn eer aangetast en hij wil verhaal halen bij de ridder; daarop is de ridder weer bang dat hij ofwel verbannen zal worden, ofwel zijn geheime liefde zal moeten openbaren (beide mogelijkheden zouden maatschappelijke schande veroorzaken), enzovoorts. De epiloog houdt het publiek ten slotte voor: wie liefheeft, moet het voorbeeld van de burggravin voor ogen houden, en zijn liefde altijd verborgen houden. Er liggen immers altijd verraders op de loer. In de *Vergi* wordt het gedrag dan ook door de wereldlijke norm bepaald, en het verhaal draagt een puur wereldlijke boodschap uit. Mensen zijn alleen beducht voor het behoud van hun eigen eer, zonder zich om God of hun zonden te bekommeren.

Besluit

Waar in de *Beatrijs* wordt verteld over Beatrijs' ommekeer van een leven in de zonde naar een vroom en heilig leven, zien we daarvan niets terug in de *Karel ende Elegast*. De personages in dat werk maken niet een dergelijke religieuze omschakeling door. De religie die in de *Karel* beschreven wordt, is veel minder doorleefd en door het verhaal geweven dan in de *Beatrijs* waar we een complete bekeringsgeschiedenis zien. Toch is dit verhaal nog steeds op een religieuze moraal gebaseerd.

In de *Lanseloet van Denemerken* en *De Burggravin van Vergi* krijgt de lezer geen religieuze boodschap of algemeen-christelijke waarheid mee zoals in *Karel ende Elegast* en *Beatrijs*. Deze werken zijn geschreven volgens de wereldlijke norm. Concreet resulteert dat erin dat in deze verhalen de boodschap overdragen wordt dat de mens zijn liefde verborgen moet houden, en zich hoofs dient te gedragen ten opzichte van vrouwen. Treffend is dat de duivel alleen een rol speelt alleen in de verhalen met een religieuze boodschap.

Afsluitend kan er een rangorde gemaakt worden in de ethiek van de werken die ik voor deze scriptie heb onderzocht. Mijns inziens is *Beatrijs* het werk dat het meest voldoet aan de religieuze moraal doordat er gehandeld wordt volgens de officiële, kerkelijke leer bijvoorbeeld bij Beatrijs' biecht, en waarin we lezen van een persoonlijke band met God en de bekeringsgeschiedenis van Beatrijs. Daarna komt *Karel ende Elegast*, een verhaal waarin door middel van de gelijkenis van Karel en zijn vazallen, duidelijk Gods boodschap van redding en genade doorklinkt. Vervolgens de *Lanseloet van Denemerken* die erg gericht is op eer, maar die in de persoon van Sanderijn nog een iemand heeft die oprecht en zuiver wil leven. En dit toneelstuk wordt kort op de voet gevolgd door de *Burggravin van Vergi*. Het laatste verhaal heeft mijns inziens geen christelijke moraal. Het is geheel doorspekt van een wereldse, hoofse levenswandel en ethiek. Op grond van het behouden van de eer moeten alle zonden voor het oog van de medemens bedekt worden, zonder dat er rekening gehouden wordt met Gods alwetendheid.

Dit houdt in dat een verhaal met de gebruikelijke religieuze plichtplegingen geen religieuze maal hoeft te hebben, evenals een ridderverhaal als *Karel ende Elegast* niet per se een wereldse ethiek hoeft voor te staan.

LITERATUURLIJST

Primaire literatuur

- Beatrijs*. Lulofs, F. (ed.). 6^e herz. dr. Leiden: 1983.
- Beatrijs: Een middeleeuws Maria-mirakel*. Meder, Th. (inl. en ed.) & W. Wilmink (vert.). Amsterdam: 1999.
- De Borchgravinne van Vergi*. Jansen-Sieben, R. (ed. & toel.) & F.P. van Oostrom (uitl.). Utrecht: 1985.
- De Burggravin van Vergi: Een middeleeuwse novelle*. Gerritsen, W.P. (inl.), R. Jansen-Sieben (ed.) & W. Wilmink (vert.). Amsterdam: 1997.
- Karel ende Elegast*. Duinhoven, A.M. (ed. en inl.). Den Haag: 1982.
- Karel ende Elegast*. Duinhoven, A.M., (ed. en inl.) & K. Eykman (vert.). Amsterdam: 1998.
- Karel ende Elegast*. Claassens, G. (ed.). 2^e dr. Amsterdam, 2005.
- Lanseloet van Denemerken : Een abel spel*. Dijk, H. van (inl.). 2^e dr. Amsterdam: 2003.

Secundaire literatuur

- Bange, P., *Moraliteyt saelt wesen : Het laatmiddeleeuwse moralistisch discours in de Nederlanden*. Hilversum: 2007.
- Bange, P., *Spiegels der christenen: Zelfreflectie en ideaalbeeld in laat-middeleeuwse moralistisch-didactische traktaten*. Nijmegen: 1986.
- Bange, P. (red.), *Geloof, moraal en intellect in de Middeleeuwen*. Nijmegen: 1995.
- Brinkman, H., ‘Alder wysheit fundament’: Profane ethiek in enige verzamelingen Middelnederlandse rijmspreuken’, in: Reynaert, J. (e.a.), *Wat is wijsheid?: Lekenethiek in de Middelnederlandse letterkunde*. Amsterdam: 1994, p. 230-245, 423-425.
- Gerritsen, W.P., ‘Hoofsheid herbeschouwd’, in: P. den Boer (red.), *Beschaving: Een geschiedenis van de begrippen hoofsheid, heusheid, beschaving en cultuur*. Amsterdam: 2001, p. 81-106.
- Hogenelst, D., ‘Zoekplaatje: ‘Comburg’ versus ‘Hulthem’’, in: Reynaert, J. (e.a.), *Wat is wijsheid?: Lekenethiek in de Middelnederlandse letterkunde*. Amsterdam: 1994, p. 259-273, 429-433.
- Hogenelst, D. & F.P. Van Oostrom, *Handgeschreven wereld: Nederlandse literatuur en cultuur in de Middeleeuwen*. Amsterdam: 1995.
- Huizinga, J., *Herfsttij der Middeleeuwen: Studie over levens- en gedachtevormen der veertiende en vijftiende eeuw in Frankrijk en de Nederlanden*. 28^e dr. Amsterdam: 2006.
- Janssens, J.D., ‘Een pleidooi voor Beatrijs’ geliefde : ‘Die ionghelinc sach op die suverliken, Daer hi ghestade minne toe droech’ (vv. 340-1)’, in: Porteman, K. (red.), *Tegendraads genot : Opstellen over de kwaliteit van middeleeuwse teksten*. Leuven: 1996, p. 73-82.
- Koekman, Jeannette, ‘De stilte rond Sanderijn: Over het abel spel *Lanseloet van Denemerken*’, in: Alphen, E. van & M. Meijer (eds.), *De canon onder vuur: Nederlandse literatuur tegendraads gelezen*. Amsterdam: 1991, p. 20-34, 229-230.
- Lodder, F.J., ‘Spreken of zwijgen?: Over schuld en dilemma’s in “De borchgravinne van Vergi”’, in: *Queeste: Tijdschrift over Middeleeuwse letterkunde*. Jrg. 5 (1998), afl. 1, p. 15-31.

- Meder, Th., 'De causaliteit in *De borchgravinne van Vergi*: Over de oplosbaarheid van een hoofds dilemma', in: *Millenium: Tijdschrift voor Middeleeuwse Studies*. Jrg. 3 (1989), afl. 1, p. 51-75.
- Oostrom, F.P. van, *Beatrijs en Tweefasenstructuur: Over de betrekkingen tussen wereldlijke en geestelijke cultuur in de Middeleeuwen*. Utrecht: 1983.
- Oostrom, F.P. van, *Het woord van eer. Literatuur aan het Hollandse hof omstreeks 1400*. 5^e dr. Amsterdam: 1996.
- Oostrom, F.P. van, 'Letterkundige uitleiding', in: Jansen-Sieben, R. (ed.), *De Borchgravinne van Vergi*. 3^e, herz. dr. Utrecht: 1985, p. 85-93.
- Ramakers, B.A.M., 'Woorden en daden: Thematiek en dramatiek van "Lanseloet van Denemerken"', in: *Queeste: Tijdschrift over Middeleeuwse letterkunde*. Jrg. 7 (2000), afl. 1, p. 51-73.
- Reynaert, J. (e.a.), *Wat is wijsheid? : Lekenethiek in de Middelnederlandse letterkunde*. Amsterdam: 1994.
- Sonnemans, G.H.P., 'Het doet goed aen den vroeden leren': Over het thematiseren van ethiek in prologen', in: Reynaert, J. (e.a.), *Wat is wijsheid?: Lekenethiek in de Middelnederlandse letterkunde*. Amsterdam: 1994, p. 274-287, 433-437.
- Vekeman, H., 'De verhaaltechniek in "Karel ende Elegast"', in: *Spiegel der letteren: Tijdschrift voor Nederlandse literatuurgeschiedenis en voor literatuurwetenschap*. Jrg. 13 (1970), afl. 1, p. 1-9.
- Wackers, P.W.M., 'Opvattingen over spreken en zwijgen in het Middelnederlands', in: Reynaert, J. (e.a.), *Wat is wijsheid?: Lekenethiek in de Middelnederlandse letterkunde*. Amsterdam: 1994, p. 288-303, 437-442.
- Winkelman, J.H., 'Aldus moet God onse saken...te goede maken: Godswonderen in de *Karel ende Elegast*', in: *De Nieuwe Taalgids*. Jrg. 83 (1990), afl. 2, p. 123-138.

Website

- De website van de Digitale Bibliotheek der Nederlandse Letteren, www.dbnl.nl .
- G.J. van Bork, H. Struik, P.J. Verkruijsse en G.J. Vis, *Letterkundig lexicon voor de neerlandistiek* (2002). Geraadpleegd op 03/07/09.